

EIGEN SCHOON
EN
DE BRABANDER

MAANDSCHRIFT
VAN HET
GESCHIED- EN OUDHEIDKUNDIG
GENOOTSCHAP VAN VLAAMS-BRABANT

HULDENUMMER
Ir. Paul Lindemans

GESCHIED- EN OUDHEIDKUNDIG GENOOTSCHAP VAN VLAAMS-BRABANT

(V.Z.W.O. opgericht in 1926; bijl. bij het Belg. Staatsblad van 30-10-1937, nr. 1672)

Stichter : Dr. Jan Lindemans.

Voorzitter van de Raad van Beheer: Dr. J. Verbesselt, Ransbeekstraat 79, Neder-Over-Heembeek.

Hoofdredakteur : Dr. L. de Man, de Limburg-Stirumlaan 310; Wemmel.

UITGAVEN

To bestellen, indien niet anders aangeduid, mits voorafbetaling van het bedrag + verzendingskosten op

POSTREKENING 5170.40

van het

Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant, Brussel.

I. Eigen Schön en De Brabander.

Prijs van het jaarabonnement: Voor de leden: 130 fr. — In de boekhandel: 180 fr. De volgende jaargangen zijn nog volledig te verkrijgen: XXVII (1944), XXVIII (1945), XXIX (1946), XXX (1947); elk 70 fr.: XXXI (1948), XXXII (1949), XXXIII (1950), XXXIV (1951), XXXV (1952), XXXVI (1953), XXXVII (1954), XXXVIII (1955), XXXIX (1956), XXXX (1957), XXXXI (1958), XXXXII (1959); elk 130 F. Afzonderlijke afleveringen van onvolledige jaargangen, zover de voorraad strekt: 20 F; dubbele afleveringen: 40 F.

II. Monografieën van Brabantse Gemeenten.

- Dr. Jan LINDEMANS, *Geschiedenis van Opwijk*, 304 bl., ill. (1937-39), 240 fr. (voor de leden: 180 fr.).
Dr. A. SCIOT en Dr. V. VERSTEGEN O.F.M., *Geschiedenis van Attenrode-wever*, 130 bl., ill. (1947), 60 fr. (voor de leden: 40 fr.).
C. THEYS, *Geschiedenis van Dworp*, 404 bl., ill. (1948), ing. 165 fr., gebonden 195 fr. (voor de leden: 110 en 130 fr.).
Fr. BORGERS, *Geschiedenis van Geetsbets*, 276 bl., ill. (1949), ing. 135 fr. (voor de leden: 90 fr.).
C. THEYS, *Geschiedenis van Kapelle-op-de-Bos*, 272 bl., ill. (1954), 180 fr. (voor de leden: 120 fr.).
Fr. MAES, *Wезembeek-Oppem vroeger en nu*, 60 fr. (voor de leden: 40 fr.).
Jan VERBESSELT, *Het ontstaan, de ontwikkeling en de instellingen van Overijse*, (1955), 144 bl., 120 fr. (voor de leden: 80 fr.).
Jan VERBESSELT, *Het Domein van de Abdij Nijvel in West-Brabant* (1957), 240 bl., ill., 280 fr. (voor de leden: 210 fr.).
C. THEYS en J. GEYSELS, *Geschiedenis van Linkebeek*, 270 bl., ill., 300 fr. (voor de leden: 200 fr.).

III. Streekmonografieën en andere Geschiedkundige Studiën.

- Jan VERBESSELT, *Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13e eeuw. Deel I* 200 fr. (te bestellen bij de schrijver, mits storting van het bedrag op p. rek. nr. 420.475, J. Verbesselt, Neder-over-Heembeek).
A. SUYKENS, *Franse Revolutie en Boerenkrijg in Klein-Brabant*, 248 bl., ill. — 150 fr. (voor de leden: 100 fr.).
J. LINDEMANS, *De heerlijke rechten in 't Land van Asse*, 28 bl., — 30 fr. (ledenprijs: 20 fr.).
Prof. Dr. C. LEURS, *De voorstelijke heuvel van Koudenberg*, 68 bl., ill. — 60 fr., voor de leden 40 fr.
Jan VERBESSELT, *Het ontstaan en de ontwikkeling van de stad Vilvoorde*. — 40 fr., voor de leden: 30 fr.
J. VERBESSELT, *Het Ontstaan en de Ontwikkeling van de parochie Terburen*, 40 fr., voor de leden 30 fr.
J. MERTENS, *St. Verone's graf te Leefdaal*. — 40 fr., voor de leden 30 fr.
P. LINDEMANS, *De pachtoven van St. Mertens-Lennik*. — 20 fr.
Jan VERBESSELT, *Oude cijzen, munten en maten*. — 40 fr., voor de leden 30 fr.
Mr. dr. A. SCHILLINGS, *Rechters, misdaden en straffen te Leuven*. — 60 fr., voor de leden 40 fr.
A. MEULEMANS, *Leuvense Ambachten: 1. De Hoveniers, Fruiteniërs en Mandenmakers; 2. De Barbiers en Chirurgiërs. — 3. De Oudekleerkopers*. — elk nummer 60 fr., voor de leden 40 fr.
Em. TOEFS, *Het Stevenisme in West-Brabant*. — 90 fr., voor de leden 60 fr.
Merchtem: Bijdrage. — 40 fr., voor de leden 30 fr.

Luc. De Decker pinx.

Hulde aan Ir. Paul Lindemans

Het Bestuur van het Geschied- en Oudheidkundig Genootschap voor Vlaams-Brabant meent de zeventigste verjaardag van Ir. Paul Lindemans te mogen beschouwen als een gelukkige aanleiding om hem niet alleen een zeer oprecht «Nog vele jaren!» toe te sturen, maar om hem tevens, in naam van de talrijke vrienden en lezers zeer hartelijk te danken.

Dit huldenummer van het hem zo duurzaam *Eigen Schoon en De Brabander* moge hij aanvaarden als een bescheiden gastgeschenk van allen die met hem in contact waren - en die hem dankbaar blijven voor de vele werken, wetenschappelijke bijdragen en artikels, voor de kwistig meegedeelde en steeds zo volledige antwoorden op hun twijfels en vragen, voor wijze raad tenslotte.

In het Vaderhuis te Opwijk, een gemeente waarvan de naam door de Lindemansen werd gepopulariseerd, werkt de Gehuldigde gestadig verder te midden van zijn geliefde familie, die wij bij deze hulde ook graag feliciteren. Maar speciaal denken wij aan Mevrouw Ir. Paul Lindemans-Van Lathem die al deze jaren het werk van haar man heeft vergemakkelijkt door haar meevoelen, door steun en opoffering en niet het minst door haar innemend karakter.

Wie Paul Lindemans wil typeren denkt onmiddellijk aan de wetenschappelijke degelijkheid, aan het bedachtzaam oordeel, aan de ruime belangstelling, aan de grote werkkraft, aan de liefde voor mensen en dingen uit zijn streek, aan zijn offervaardigheid en zijn urbaniteit.

De wetenschappelijke bedrijvigheid van Paul Lindemans is eng verbonden met zijn administratieve carrière.

Er was vooreerst in hem aanwezig de belangstelling voor de geschiedenis van de streek, een voorrecht dat hij van huize uit heeft ontvangen. In zijn studententijd heeft hij, met zijn broers, zeer grondig de streek bezocht en het beeld van mensen en dingen, in hun geografisch milieu, in zich opgenomen. Hij heeft in die tijd geherboriseerd. Herboriseren, zo getuigt hijzelf, is een beste oefening om de opmerkingsgeest te ontwikkelen en.... om een goed folklorist te worden!

Als rijkslandbouwkundige van het arrondissement Brussel, zijn geboortestreek, had hij tenslotte, met zijn kritische geest, zijn technische kennis en zijn verbondenheid met het verleden, in archief, gebruiken en zegswijzen, de gelegenheid om steeds grondiger het uitzicht, de geslachten, de geschiedenis en het volksleven van zijn gouv in te studeren.

Van nu af aan wisselen ook de grote werken en de bijdragen regelmatig met mekaar af, evenzeer op het gebied van de landbouwkunde als op het gebied van de volkskunde, de geschiedenis en de genealogie. Het eerste «stukje» dagtekent van 1912, de eerste grote bijdrage van 1925. Het is steeds voorbeeldig

werk, oorspronkelijk, stimulerend, rijk. In dit verband meen ik te mogen zeggen dat bv. H.P.H. Jansen zijn *Landbouwpacht in Brabant in de veertiende en vijftiende eeuw* (Assen, 1955) niet zou hebben geschreven zonder de suggesties en de resultaten van Paul Lindemans' *Geschiedenis van de Landbouw*.

Het onschatbaar cultuurhistorisch, folkloristisch en taalkundig belang van deze *Geschiedenis* blijkt niet het minst uit het gebruik dat door de vorsers gemaakt wordt van de kommentaar bij het zo grondig onderzochte landbouwfeit, van de vergelijkende resultaten, van het overtuigend en in zo rijke mate meegedeelde archiefmateriaal. Ook voor de beoefenaars van de Waalse dialect- of woordgeografie heeft de *Geschiedenis van de Landbouw* een uitzonderlijke waarde.

Wat er inzake lexicografie kan gehaald worden uit dit standaardwerk kan men best aflezen uit het onderzoek dat F. de Tollenaere weidde aan het begrip «Verandzaden. Een woord uit de oude landbouw», een omvangrijke bijdrage die slechts mogelijk was door de voorafgaande studie en publicatie van P. Lindemans' teksten (1).

De speciale belangstelling voor de geschiedenis van de landbouw heeft de Gehuldigde, naar zijn eigen woord, te danken aan de invloed die op hem uitging van Professor Edmond Leplae, hoogleraar aan het Hoger Landbouwkundig Instituut te Leuven.

Professor Leplae was een schitterende persoonlijkheid die als geleerde niet besloten bleef binnen de grenzen van het eigen land, maar revolutionair de blik van de studenten verruimde door te wijzen op de geschiedenis van de landbouw in wereldverband. De verering waarmee Ir. Paul Lindemans nu nog spreekt over de methode en de werking van Professor Leplae is wel het beste bewijs voor de grote invloed die van Leplae uitging (2).

Het eigen-schoon van het landschap wordt bij Paul Lindemans steeds aangevuld door de volkskunde en de familiegeschiedenis.

- (1) *Verandzaden. Een woord uit de oude landbouw*, in *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 77 (1959), blz. 33-58. - Vgl. speciaal de beoordeling van het werk: «Voor dit grote werk heeft de schrijver gebruik gemaakt van oude pachtbrieven uit de zuidelijke Nederlanden: in de uitvoerige noten die op elk hoofdstuk volgen, vindt men een schat van archivalische excerpten. De schrijver heeft er bovendien voor gezorgd dat lexicologen en lexicografen uit zijn werk als uit een rijke bron kunnen putten...»: «Ook de Franse lexicografie zal er wel bij varen als ze dit werk niet verwaarloost», (blz. 36).
- (2) Leplae's houding kan ik best illustreren door een citaat uit een schrijven dat hij op 18-2-1939 tot P. Lindemans richtte: «Vos publications sont non seulement intéressantes, mais d'excellents exemples pour nos anciens: ils devraient s'intéresser à l'histoire de leur pays et ne pas se cantonner uniquement dans des questions techniques souvent très terre à terre. C'est dans le but de les encourager dans cette voie que depuis plusieurs années j'ai publié dans le cours de constructions (rurales) un assez long exposé de l'histoire de l'architecture et des monuments de Louvain.»

De volkskunde wordt in zijn werk vertegenwoordigd door tientallen en tientallen bijdragen; soms werden ze opgesteld in samenwerking met andere specialisten, o.m. met Professor Dr. H. de Vis, Dr. J. Wouters en de hr. R. Mertens. In dit verband mag er wellicht op gewezen worden dat de zo merkwaardige en leerrijke stukken die in *Eigen Schoon en De Brabander* verschenen onder het pseudoniem Henri Pauwels, door Professor H. de Vis en Ir. Paul Lindemans geschreven werden.

De familiegeschiedenis wordt behandeld in de talrijke bijdragen over Brabantse pachthoven en in het bijzonder in de door Paul Lindemans bewerkte Brabantse geslachten.

Uit al deze bevindingen blijken het wetenschappelijk karakter van de auteur, zijn eerlijkheid en zijn discretie.

De uitzonderlijke gaven van Paul Lindemans, - zijn ruime kultuur, zijn grondige vakkennis, zijn vermogen om ook uit de schijnbaar kleinste resten van het verleden de quintessentie op te sporen, zijn synthetische geest, zijn nooit falende belangstelling, zijn liefde voor land en mensen, zijn trouw tegenover zijn vrienden, zijn bereidwilligheid ook tegenover de minder-bekenden die hem uit binnen- en buitenland om raad vragen, zijn wijze stem tenslotte in de bestuursvergaderingen van *Eigen Schoon en De Brabander*, - al deze gaven hebben van hem gemaakt een groot geleerde, een groot mens, een echte gentleman.

LOUIS DE MAN

Leven en werk van Ir. Paul Lindemans

Paul-Jozef-Maria Lindemans werd te Opwijk geboren op 10 juni 1890 als tweede zoon van Aloysius-Antonijs en van Constance de Waepenaert de Kerrebrouck. Hij is de broer van Dr. Jan Lindemans en van E.H. Constant Lindemans.

Hij studeerde eerst in de ouderlijke onderwijsinstelling te Opwijk (1) en daarna aan de Katholieke Universiteit te Leuven, waar hij in 1910 tot landbouwkundig ingenieur promoveerde.

Van 1909 tot 1914 was hij leraar aan het Lindemans-pensioonaat te Opwijk.

Na de oorlog - hij was oorlogsvrijwilliger 1914-1919 - werd hij rijkslandbouwkundige in Brabant (1919-1931) en daarna hoofdinspecteur van het Landbouwonderwijs (1932).

Op 26 februari 1924 trad hij te Oetingen in het huwelijk met mejuffer Gabriëlle-Maria-Clementine van Lathem; uit dit huwelijk ontsproten negen kinderen.

Van 1926-1945 was hij lid van de Gemeenteraad en schepen van Opwijk. In 1945 werd hij aangesteld tot voorzitter van het Landbouwcomité van Asse.

Sedert 1949 is hij briefwisselend lid, daarna lid van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen.

In 1950 (-1952) was hij voorzitter van het Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant en lid van de Nationale Commissie van Volkskunde.

Hij is ridder in de Leopoldsorde, kommandeur in de Orde van Leopold II, ridder in de Orde van St.-Gregorius de Grote, enz.

BIBLIOGRAFIE

A. Geschiedenis, volkskunde, familiekunde, heemkunde

I. In Boekvorm verschenen

1925

1. West-Brabant (Steden en Landschappen IV, 88 blzz. In samenwerking met Prof. Dr. St. Leurs e.a.). Antwerpen, 1925.

1928

2. Vakwoordenlijst der Hopteelt (bekroond en uitgegeven door de Kon. Vlaamse Academie, 196 blzz. In samenwerking met A. de Jaegher en Dr. Jan Lindemans). Wetteren, 1928.

---

(1) Zie hierover Dr. Jan Lindemans in *Eigen Schoon en De Brabander* 33 (1950), blz. 379 en Dr. R. Roemans in *Album Dr. Jan Lindemans* (Brussel, 1951), blz. 21 (met bibliografie).

1937

- Geschiedenis der Brabantsche Pachthoven. 1e reeks: De pachthoven der Abdij Vorst (Overdrukken uit ESB, zie beneden). Merchtem, 1937.

1942

- Geschiedenis der Brabantsche Pachthoven. 2e reeks: De pachthoven der Abdij van Groot-Bijgaarden (Overdrukken uit ESB, zie beneden). Merchtem, 1942.
3. De Vlaamsche Landbouw in het Verleden (64 blzz.). Turnhout, 1942.

1948

- Een Brabantse Vrouwenabdij in het begin der XVe eeuw (Overdrukken uit ESB, zie beneden). Brussel, 1948.

1950

4. Inleidend woord bij de Verhandeling over de Landbouw in Vlaanderen en Brabant, 1644-1645 (Vertaling van de verhandelingen van Sir Richard Weston. Uitgave bezorgd door het Gemeentebestuur der Stad Lokeren, 1950).

1952

5. Geschiedenis van de Landbouw in België (deel I, 472 blzz.; deel II, 541 blz.). Antwerpen, 1952.

II. Verhandelingen en tijdschriftenartikels

1912

6. De verzonken klok van Mazele, Eigen Schoon II (1912), blz. 193-194.

1913

7. De verzonken klok in de Diepeweide te Brussegem, Eigen Schoon III (1913), blz. 106 (pseudoniem: Antoon van Veylst).

1914

8. De Sint-Anna-kapel te Veylst, Eigen Schoon IV (1914), blz. 37-38.
9. De kerk van O.-L.-Vr.-Lombeek, Eigen Schoon IV (1914), blz. 87-92.

1926

10. Hollandsche schapers, Eigen Schoon en De Brabander IX (1926), blz. 21-23 (1).
11. West-Brabantsche sagen (Galmaarde), ESB IX (1926), blz. 130-131.
12. Folklore van de hop, ESB IX (1926), blz. 185-205 [de studie werd in 1959 opnieuw uitgegeven, als brochure, door het tijdschrift De Hopboer].

1927

13. Kludden en Boerenknechten, ESB X (1927), blz. 61-62.

1928

14. Bijdragen tot de geschiedenis van de landbouw in West-Brabant, ESB XI (1928), blz. 243-247.
15. Heksensagen te Galmaarde, ESB XI (1928), blz. 309-310.

1929

16. Het hoen in de West-Brabantsche folklore, ESB XII (1929), blz. 18.
17. Heksensagen uit Galmaarde, ESB XII (1929), blz. 47-48.
18. Het gildeleven in Sint-Pietersgilde te Mazel, ESB XII (1929), blz. 239-241.
19. Een West-Brabantsche variante van Unibos, ESB XII (1929), blz. 286-288.
20. Over de maan, ESB XII (1929), blz. 285.
22. Nieuwjaarsgebruiken in Zuid-West-Brabant, ESB XII (1929), blz. 285-286.

1930

23. De folklore van het graan, ESB XIII (1930), blz. 1-5; 46-57.
24. De schepersmalen (mattetaarten), ESB XIII (1930), blz. 250-253.
25. Uit oude Memorieboeken, ESB XIII (1930), blz. 282-284.

1931

26. Gemoderniseerde sagen, ESB XIV (1931), blz. 309.
27. Spreuken op kermissen, ESB XIV (1931), blz. 201-203.
28. «Op den oven zitten», ESB XIV (1931), blz. 203.
29. Oude gebruiken bij schenking onder de levenden, ESB XIV (1931), blz. 309.
30. De folklore van de slooren, ESB XIV (1931), blz. 319-329.
31. Nog folklore van het graan, ESB XIV (1931), blz. 357.

(1) Afkorting in de volgende bijdragen: ESB.

1932

32. De folklore van het rundvee (in samenwerking met Dr. J. Wouters, Prof. H. de Vis en de hr. R. Mertens), ESB XV (1932), blz. 155-160; 183-187; 219-224; 279-288; 315-342.
33. Maten uit de volkstaal, ESB XV (1932), blz. 149-152.
34. Voornamen, ESB XV (1932), blz. 255.
35. Volksgeneeskunde, ESB XV (1932), blz. 255.
36. Weerwijshheid, ESB XV (1932), blz. 255-256.
37. Een kronijke van Oetingen, ESB XV (1932), blz. 193-200.
38. Brabantsche Geslachten. Goossens (in samenwerking met Dr. Jan Lindemans), ESB XV (1932), blz. 210-219; 270-278.

1933

39. Eene bijdrage tot de geschiedenis van de geneeskunde op het platteland, ESB XVI (1933), blz. 143-144.
40. De folklore van het rundvee (in samenwerking, pseudoniem: Henri Pauwels), ESB XVI (1933), blz. 84-96; 295-318.

1934

41. Het Hof te Tasseiers, te Galmaarde, ESB XVII (1934), blz. 401-426.
42. Uit het huiselijk leven der 18de-eeuwsche burgerij, ESB XVII (1934), blz. 42-43.
43. Namen der kledingstukken in de West-Brabantsche volkstaal, ESB XVII (1934), blz. 327-329.
44. Het liedeken van «den Boer gekleed naar zijnen zin», ESB XVII (1934), blz. 329.
45. Kinderliedjes in Z.-W.-Brabant, ESB XVII (1934), blz. 393.

1935

46. Het Hof te Boutebrugge te Bogaarden, ESB XVIII (1935), blz. 146-157.
47. De pachthoven der Abdij Vorst: 2. Het Hof te Waterloo, ESB XVIII (1935), blz. 266-270.
48. Id., 3. Het Hof te Elishout te Anderlecht, ESB XVIII (1935), blz. 337-344.
49. Leerbeek. Overeenkomst tussen bailly en meier, ESB XVIII (1935), blz. 64.
50. Sedert wanneer kweekt men boekweit in West-Brabant, ESB XVIII (1935), blz. 272-273.
51. «Lovenum nostrum» aan de Leuvensche Universiteit onder het Hollandsch regiem, ESB XVIII (1935), blz. 274.
52. Oude kaartboeken, ESB XVIII (1935), blz. 62-63.
53. De folklore van de boekweit (in samenwerking, pseudoniem: Henri Pauwels), ESB XVIII (1935), blz. 52-26.
54. Namen van fruitvariëteiten, ESB XVIII (1935), blz. 382-353.

1936

55. De pachthoven van de Abdij Vorst: 4. Het Hof te Bollebeek, ESB XIX (1936), blz. 65-80.
56. Id., 5. Het Neerhof te Dilbeek, ESB XIX (1936), blz. 161-163.
57. Id., 6. Het Hof ten Berg, te St.-Lambrechts-Woluwe, ESB XIX (1936), blz. 163-168.
58. Id., 7. Het Hof te Linthout, te Schaarbeek, ESB XIX (1936), blz. 306-310.
59. Id., 8. Het Hof te Reinsberg, te Vollezele, ESB XIX (1936), blz. 374-379.
60. Id., 9. Het Hof te Hamme, te Vollezele, ESB XIX (1936), blz. 379-382.
61. Id., 10. Het Hof te Repingen, te Vollezele, ESB XIX (1936), blz. 382-383.
62. Wezemaal. Overeenkomst betreffende het Kloosterbosch (1612), ESB XIX (1936), blz. 325-326.
63. Herne. Schatting van een brouwerij (1655), ESB XIX (1936), blz. 326.
64. Meerbeke gedurende de oorlog van Louis XIV, ESB XIX (1936), blz. 326-327.
65. Een kronijkje van de Abdij Kortenberg (pseudoniem: Antoon van Veylst), ESB XIX (1936), blz. 436-439.
66. Oude recepten en remedies (in samenwerking met Dr. Jan Lindemans), ESB XIX (1936), blz. 439-447.
67. Oude Brabantsche boerenklederdracht, ESB XIX (1936), blz. 337-339.
68. Oude landelijke gebruiken, ESB XIX (1936), blz. 52-53.
69. Oude gebruiken bij bruiloftfeesten, ESB XIX (1936), blz. 53.
70. Een wonder der moederliefde, ESB XIX (1936), blz. 107-108.
71. Verhuring van een gildekamer te Tollembeek (1704), ESB XIX (1936), blz. 108-109.
72. Boteroffer ter ere van de H. Berlindis, te Meerbeke, ESB XIX (1936), blz. 327.
73. Brabantse spreuken op Vlaanderse gemeenten, ESB XIX (1936), blz. 361-362.
74. «Remedie om den otter aen te locken», ESB XIX (1936), blz. 362.
75. Bescheed doen, ESB XIX (1936), blz. 335.
76. Kazen en boter in de 16e eeuw, ESB XIX (1936), blz. 335-336.
77. Aantekeningen over het dagelijks eten onzer boeren in de oude tijd, ESB XIX (1936), blz. 447-448.

1937

78. De pachthoven van de Abdij Vorst: 11. Het Hof te Op-

- brussel, ESB XX (1937), blz. 185-187.
79. Id., 12. Het Hof te Vroenrode, ESB XX (1937), blz. 187.
80. Id., 13. Het Hof van Zaventem, ESB XX (1937), blz. 187-188.
81. Id., 14. Het Hof te Slotsenberg, ESB XX (1937), blz. 188-190.
82. Id., 15. Het Veehof, ESB XX (1937), blz. 190-196.
83. Verhuring van kloostervijvers, 1399, ESB XX (1937), blz. 94.
84. Overeenkomst tussen klooster en kostgangers, ESB XX (1937), blz. 94-95.
85. Merchtem. Verhuring van den Steenpoel ten Dale, ESB XX (1937), blz. 95.
86. Uit een pachtbrief van het winhof van het klooster Hertoginnendaal, ESB XX (1937), blz. 95-96.
87. Het dorpsstoneel te Herne in de 18e eeuw (pseudoniem: Pieter Crispeels), ESB XX (1937), blz. 24-26.
88. Een baareik, ESB XX (1937), blz. 63.
89. Een mussentoren te Ter Kameren, ESB XX (1937), blz. 63.
90. De processie van Herfelingen in de 18e eeuw, ESB XX (1937), blz. 64.
91. De «uitzet» van huwende kinderen in West-Brabant, ESB XX (1937), blz. 104.
92. In memoriam Meester August De Boeck (in samenwerking), ESB XX (1937), blz. 408-424.

1938

93. Bijdrage tot de geschiedenis van Brabantse molens, ESB XXI (1938), blz. 102-107.
94. De pachthoven der Abdij Groot-Bijgaarden: 1. Hof ter Brugge, te Sint-Ulriks-Kapelle, ESB XXI (1938), blz. 161-169.
95. Het domein van Sint-Baafsabdij te Zellik, ESB XXI (1938), blz. 209-228.
96. Veeartsenijkundige prondel, ESB XXI (1938), blz. 201-202.

1939

97. Raadsels in de 15e eeuw, ESB XXII (1939), blz. 44.
98. Hophandel in de 17e eeuw, ESB XXII (1939), blz. 94-95.
99. Het besteden van schapen in de 17e eeuw, ESB XXII (1939), blz. 95.
100. Het Cijnshof van der Poorten te Rumemen, ESB XXII (1939), blz. 122-123.
101. Een 16de eeuwse armrekening te Kester, ESB XXII (1939), blz. 123-124.
102. Het bouwen van een schuur, ESB XXII (1939), blz. 164-167; 266-267.

103. Het metselwerk van een hof in de 18e eeuw, ESB XXII (1939), blz. 167-168.
104. Brood en gebak, ESB XXII (1939), blz. 168-169.
105. De pachthoven van de Abdij Groot-Bijgaarden: 2. Het Goed te Berchem, ESB XXII (1939), blz. 193-212.
106. De boete van Sint-Markoen, te Erps, ESB XXII (1939), blz. 318-319.
107. Om tinnen medailles te maken, ESB XXII (1939), blz. 319.
108. Dorpsgebeurtenissen uit de 17e eeuw, ESB XXII (1939), blz. 383.
109. Harde winters en vervrozen granen, ESB XXII (1939), blz. 410-411.
110. Aperçu historique de l'agriculture belge, in *Agricultura*, februari 1939.
111. Een 17de eeuwse monografie over de landbouw in Waasland en Kempen, in *Agricultura*, november 1939.

1940

112. Groot-Bijgaarden. Akte van lijftocht, 1303, en van afstand, 1304, ESB XXIII (1940), blz. 58-60.
113. Klein-Brabant, ESB XXIII (1940), blz. 62-63.
114. Verzoekschrift van de pastoor van Winkzele, 1786, ESB XXIII (1940), blz. 63-64.
115. Staatsgevaarlijke bedevaartvaantjes, ESB XXIII (1940), blz. 86-88.
116. Sint-Huybrechtsviering te Tervuren, ESB XXIII (1940), blz. 138.
117. De pachthoven van de Abdij Groot-Bijgaarden: 3. Het Waarboomhof, ESB XXIII (1940), blz. 161-162.
118. Gebed om tijdig wakker te worden, ESB XXIII (1940), blz. 191.
119. De pachthoven van de Abdij Groot-Bijgaarden: 4. Het Hof te Bever, te Strombeek, ESB XXIII (1940), blz. 193-199.
120. Een herinnering aan Keizer Karel, ESB XXIII (1940), blz. 224.
121. Uit een oude kerkrekening van Elewijt, ESB XXIII (1940), blz. 316-318.
122. De pachthoven van de Abdij Oriënten, Rummen, ESB XXIII (1940), blz. 343-348.
123. Kerkelijke gebruiken te Buken, ESB XXIII (1940), blz. 415-416.

1941

124. Het testament van advocaat J. Fr. Vonck, ESB XXIV (1941), blz. 1-8.
125. Formalisme in testamentaire beschikkingen, ESB XXIV (1941), blz. 36.
126. Het besteden van «innocenten», ESB XXIV (1941), blz. 57.

127. Openbaar besteden van een weesje, ESB XXIV (1941), blz. 58.
128. De pachthoven van het klooster der Urbanisten te Brussel: 1. Het Hof te Yzenbeek, te Asse, ESB XXIV (1941), blz. 82-85.
129. Id., 2. Het Hof te Bullenberg, te St.-Kw.-Lennik, ESB XXIV (1941), blz. 237-239.
130. Id., 3. Het Hof te Kratenborg, te Zemst, ESB XXIV (1941), blz. 239-241.
131. De pachthoven van de Abdij Groot-Bijgaarden: 5. Het Hof te Nieuwenhove, te Zellik, ESB XXIV (1941), blz. 315-317.
132. Id., Het Hof ter Hagen, te Rossem, ESB XXIV (1941), blz. 317-320.
133. De Vlaamsche landbouw in het verleden. Ter inleiding, in *Nieuw Vlaanderen* 1941, nr. 6.
134. Van het drieslagstelsel naar het bedrijf met afwisselende teelten en de afschaffing der braak, *ibid.*, nr. 8.
135. Stalvoeding, spil van het Vlaamsch landbouwbedrijf, *ibid.*, nr. 13.
136. De bemesting, *ibid.*, nrs. 20 en 24.
137. De grondbewerking, *ibid.*, nr. 30.
138. De Brabantsche ploeg, *ibid.*, nrs. 33 en 34.
139. De strijd tegen het onkruid, *ibid.*, nr. 44.
140. In Memoriam Prof. Edm. Leplae, in *V.L.I.V. Berichten* IV (1941), blz. 61-63.

1942

141. Brabantsche Bêewegen. 1. H. Drievuldigheid, Kester, ESB XXV (1942), blz. 3-7.
142. De Pachthoven van de Abdij Groot-Bijgaarden. De hoven te Dilbeek, ESB XXV (1942), blz. 97-110.
143. Dichtwerk uit de 15e eeuw, ESB XXV (1942), blz. 124-125.
144. Het hof ten Blooten, Huizingen, ESB XXV (1942), blz. 236-239.
145. Verdwenen zaaknamen, ESB (1942), blz. 319-320.
146. Pieter de Schoemaker, ESB (1942), blz. 320.
147. De Factoren van den intensieven Vlaamsche landbouw, in *Nieuw Vlaanderen* 1942, nr. 4.
148. De Vlaamsche landbouw in het verleden. De Koolzaadteelt, *ibid.*, nr. 41.

1943

149. Sint-Pieters-Leeuw. Eene stichting ten voordele van de huisarmen (1494), ESB XXVI (1943), blz. 53.
150. Brab. geslachten. Van den Heuvel, ESB (1943), blz. 97-100; 188.

151. Sprokkelingen uit de Schepengriffie van de Bank van Jette, ESB XXVI (1943), blz. 101-106.
152. Volksnatuurkunde. De koekoek, (pseudoniem: Paul Broevinckx), ESB (1943), blz. 109-111.
153. Brabantsche Beêweden. H. Drievuldigheid, ESB XXVI (1943), blz. 163-164.
154. Verdwenen zaaknamen, ESB XXVI (1943), blz. 175.
155. Krukken, ESB XXVI (1943), blz. 175.
156. Brabantsche Pachthoven, ESB XXVI (1943), blz. 281.
157. Het «Mouldebart» of «Mollebert», in *Volkskunde*, 1943, blz. 103.
158. De Eredienst der Drie gezusters, *ibid.*, 1943, blz. 107.
159. Vlaamsche landbouw in het verleden. Ons trekpaard, in *Nieuw Vlaanderen*, 1943, nr. 6.
160. Oorlogseconomie in vroegere tijden, *ibid.*, nr. 22.
161. De Houteconomie en het landschap, *ibid.*, nr. 39.
162. Landbouw en Heemkunde, in *Heemkunde* (V.T.B.), juli, 1943.

1944

163. Agrarische toestanden in het oude Brussel, ESB XXVII (1944), blz. 5-6.
164. Het brood in vroegere benarde tijden, ESB XXVII (1944), blz. 21.
165. De pachthoven van de Abdij Heilisseem, ESB XXVII (1944), blz. 38-40; 111-113.
166. Walraevens, ESB XXVII (1944), blz. 80, 128.
167. Uit oude memorieboeken, ESB XXVII (1944), blz. 89-92.
168. Oude gewoonten en formalisme bij overeenkomsten, ESB (1944), blz. 93-94.
169. Vlaamsche landbouw in het verleden. De groententeelt, in *Nieuw Vlaanderen* 1944, nr. 4 en 5.
170. De veeteelt, *ibid.*, nr. 19 en 20.

1945

171. Brabantsche Bêeweden, II, H. Kruis (Assche), ESB XXVIII (1945), blz. 22-27.
172. Een vervallen hofstede in de 18e eeuw, ESB XXVIII (1945), blz. 22-27.
173. Molens binnen en buiten Brussel... in 1755, ESB XXVIII (1945), blz. 40.
174. Brusselsche ambachtsmaaltijden, ESB XXVIII (1945), blz. 40-41.
175. Stichting van een hof (St.-Pieters-Leeuw, 1511), ESB XXVIII (1945), blz. 41.
176. Het brood en het bakkersambacht te Brussel, ESB XXVIII (1945), blz. 58-67.

177. Oude Brabantsche vakwoorden, ESB XXVIII (1945), blz. 116-116.
178. Het bier en het brouwersambacht te Brussel, ESB XXVIII (1945), blz. 118-139.

1946

179. Brabantsche Bêewegen en volkdevoties. H. Kruis, ESB XXIX (1946), blz. 25-29.

1947

180. Uit het archief der Brusselsche ambachten. De Vettewariërs, ESB XXX (1946), blz. 33-40.
181. Oude Korenmaten, ESB XXX (1946), blz. 138-139.
182. De Smeth (Lennik), ESB XXX (1946), blz. 192.
183. Haardvuur, in *Volkskunde*, 1947, blz. 125.

1948

184. Droge zomers, ESB XXXI (1948), blz. 94-95.
185. Moesteelt in de 17e eeuw, ESB XXXI (1948), blz. 95.
186. Vrouwenwerk op een landgoed in 't begin van de 16e eeuw, ESB XXXI (1948), blz. 96.
187. Een «yoppelen» hond, ESB XXXI (1948), blz. 96.
188. Het college van Geel en de Westbrabantse studerende jeugd in de 18e eeuw (in samenwerking met Dr. Jan Lindemans), ESB XXXI (1948), blz. 218-225.
189. Een Brabantse vrouwenabdij in de 15e eeuw, ESB XXXI (1948), blz. 241-251, 289-303, 347-353.
190. Brabantse Bêewegen. H. Kruis, ESB XXXI (1948), blz. 405-410.
191. Kanttekeningen bij «Tonelen uit het vroegere Volksleven», ESB XXXI (1948), blz. 439-442.
192. De kalenderplaten van het Breviarium Grimani, in *Miscellanea J. Gessler*, Leuven (1948), blz. 726-734.

1949

193. Franciscus de Coster, ESB XXXII (1949), blz. 48.
194. Allerhande remedies, ESB XXXII (1949), blz. 207.
195. Klerkenmotto's, ESB XXXII (1949), blz. 207-208.
196. Grimbergen na de troebelen der 16e eeuw, ESB XXXII (1949), blz. 358.
197. Kasteel Ronkenburg te St.-Katharina-Lombeek, ESB XXXII (1948), blz. 358.
198. Brabantse Bêewegen. H. Kruis, ESB XXXII (1948), blz.
199. In memoriam H. de Vis, in *Volkskunde*, 1949, blz. 190.
435-446.

200. Recentie. L. Warnant. La culture en Hesbaye Liégeoise, in Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis, 1949.

1950

201. Bedevaartrijden naar Anderlecht, ESB XXXIII (1950), blz. 327.
202. Besmet zijn «van een Sant», ESB XXXIII (1950), blz. 327-328.

1951

203. Een verzoening, ESB XXXIV (1951), blz. 57.
204. Uit het huiselijk leven onzer voorouders, ESB XXXIV (1951), blz. 57.
205. Minnehandel, ESB XXXIX (1951), blz. 58.
206. Heilige Ontcommere, ESB XXXIX (1951), blz. 58.
207. Besmettelijke ziekte te Watermaal-Bosvoorde, ESB XXXIX (1951), blz. 58.
208. Stadsmolens in oorlogstijd, ESB XXXIX (1951), blz. 58.
209. Uit huwelijkscontracten (1713), ESB XXXIX (1951), blz. 231.
210. Gebruiken bij overlijden (1675), ESB XXXIX (1951), blz. 231.
211. De molen van Kattenhol, te Beert, ESB XXXIX (1951), blz. 231-232.
212. Brusselsche binnenhuis in de 17e eeuw. ESB XXXIX (1951), blz. 238-241.
213. Uit oude testamenten, ESB XXXIX (1951), blz. 297-300.
214. Brabantse woorden, ESB XXXIX (1951), blz. 318-320.

1952

215. Oude Brabantse geslachten. Van Lierde, ESB XXXV (1952), blz. 30-37.
216. Chocolade, ESB XXXV (1952), blz. 247.
217. Beschrijving van oude herbergen, ESB XXXV (1952), blz. 248.

1953

218. De pachthoven van Sint-Martens-Lennik, ESB XXXVI (1953), blz. 118-131.
219. Oude Brabantse geslachten. Van der Elst, in samenwerking met Dr. Jan Lindemans, ESB XXXVI (1953), blz. 200-203.
220. Oude Brabantse geslachten. Walckiers, (in samenwerking met Dr. Jan Lindemans) ESB XXXVI (1953), blz. 276-288.

1955

221. De Lex Salica, een document voor de kennis van de Fran-
kische landbouw, in *Wetenschappelijke Tijdingen*, 1955, blz.
273-276.

1956

222. Ontwerp van een boerenhuis in 1586, ESB XXXIX (1956),
blz. 146-148.
223. Sint-Jans-Molenbeek (1663), ESB XXXIX (1956), blz.
239-240.
224. Lenneke-Mare (1690), ESB XXXIX (1956), blz. 240.
225. Huurvoorwaarden van een kasteelhovenier (1700), ESB
XXXIX (1956), blz. 240.
226. Huurvoorwaarden van een «boerkoishof» (1726), ESB
XXXIX (1956), blz. 241.
227. Namen van vondelingen te Brussel, ESB XXXIX (1956),
blz. 304-305.
228. Het Boerenbinnenhuis in de 18e eeuw, ESB XXXIX (1956),
blz. 405-410.

1957

229. Injuriën en toverij, ESB XL (1957), blz. 112.
230. Asse in 1755, ESB XL (1957), blz. 194-195.
231. Rondom de stichting Malderus, ESB XL (1957), blz. 297-
300.
232. Bessembinders, ESB XL (1957), blz. 314-315.

1958

233. Brouwerijen en brouwers van Oud-Brussel, ESB XLI
(1958), blz. 124-133; 339-343; 463-468.
234. Recentie. Goossenaerts, Dr. J., De taal van en om het land-
bouwbedrijf in het N.-W. van de Kempen, in *Belgisch Tijd-
schrift voor Filologie en Geschiedenis*, 1958, blz. 147.

1959

235. Brouwerijen en brouwers van Oud-Brussel, ESB XLII
(1959), blz. 68-73; 130-134; 171-175; 290-293; 440-442
236. Pachtters van «mest en modder» te Brussel, ESB XLII
(1959), blz. 170.
237. Een kontrakt met de «chirurgijn», ESB XLIII (1959),
blz. 175.
238. Het Hof ten Heide in den Bos (Asse), in *Ascania II*
(1959), blz. 1-5.
239. Een bijdrage tot de geschiedenis van de Brabantse ploeg,
in *Volkskunde LX* (1959), blz. 97-103.
240. Een gallo-romeinse naaimachine, in *Wetenschappelijke Tij-
dingen XIX* (1959), blz. 417.

1960

241. Oude Brabantse geslachten. Paridaens, ESB XLIII (1960), blz. 15-27.
242. Rechters en dorpsheren, ESB XLIII (1960), blz. 50.
243. Oude Brusselse huisnamen, ESB XLIII (1960), blz. 73.
244. De kerk van Gooik in 1747, ESB XLIII (1960), blz. 103.
245. Hygiëne vroeger, ESB XLIII (1960), blz. 103.
246. Om een «sakramentse pint», ESB XLIII (1960), blz. 157.

B Landbouwwetenschappen en -onderwijs

In boekvorm verschenen

247. Aanvankelijke landbouwwetenschap (in samenwerking met L. de Paeuw). Office de Publicité, 1933.
148. Eléments de sciences agricoles (id.), 1934.
249. L'enseignement agricole et la formation du cultivateur en Belgique (*Verslag XVIIIe Internationaal Congres van Landbouw*, 1939).
250. Introduction (L'aspect agricole des pays, Le passé de l'agriculture belge, Aspect général de la vie rurale) van de *Monographie de la Belgique*, uitgegeven door de Société des Nations, Conférence européenne de la Vie Rurale. Genève, 1939.
251. Bedrijfscontrole en boekhouden op de boerderij. Lier, 1952.
252. Bloementeel op de Landelijke Huishoudschool. Antwerpen 1954.
253. Groententeelt in de gezinstuin. Antwerpen, 1958.

Drie wegen brachten ons voorbij Lindemans

*Opgedragen aan de heer Paul Lindemans,
ter gelegenheid van zijn 70e verjaardag,
vanwege de Opwijkse familie
Van den Broeck.*

DIE VAN NIJVERSEEL

Wij woonden te Nijverseel, op 't einde van de Kalkestraat, op de hoek, op één huis na, van de Kalkestraat en de Nieuwstraat, tegenover de Wijngaardstraat. Dat één huis was - en is nu nog - de herberg-afspanning «In de Keizer» of «Te Feinens». Wij rekenden ons zeker zoveel bij de wijk Trod als bij het eigenlijke Nijverseel. Wij waren «van de Zagerij», van «Leviens», van «Xaveer de wagenmaker», van «Fransken van de zagerij», van «Van den Broeckes», van «Leviene van Jef vanden Broeckes»....

En van hieruit trokken wij, zoveel kwajongensjarenlang naar de «Joengesschool» van Opwijk-dorp.

Ik zeg, wij waren van Nijverseel, maar wij hadden niets te maken met de dorpschijters van 't centrum. Wij waren de «boeren», de lomperikken, de domkoppen, de «ezels», de vogeluit-trekkers, de zwemmers-zonder-iets-aan, de maskeszotten, de haaszakken, de geldspelers. Was er ergens iets mispeuterd, dan kregen die van Nijverseel de schuld, de pandoering, de regel-op-de-kneukels, de kommisser thuis .... Wij zouden het niet ver brengen in 't leven, veroordeeld waren wij om met ons «kenneken» iedere dag die God schiep naar «den Bokser» te draffen, maar tegen die van Nijverseel konden «ze» niet op in koers lopen, in trotinet-met-wielkes-van-de-route rijden, in 't zwemmen, in eksters uittrekken, in 't stuiken met marbols of kezzestenen, in vogelen opkweken, in 't vechten met de blokken, in 't sjaktoppen, in 't kallen, in 't ezelspringen, in 't lokestoppen, in 't maskes aftoekken, in alles waar geweld, durf, aanhoudingsvermogen en kompetitie bij te pas kwam.

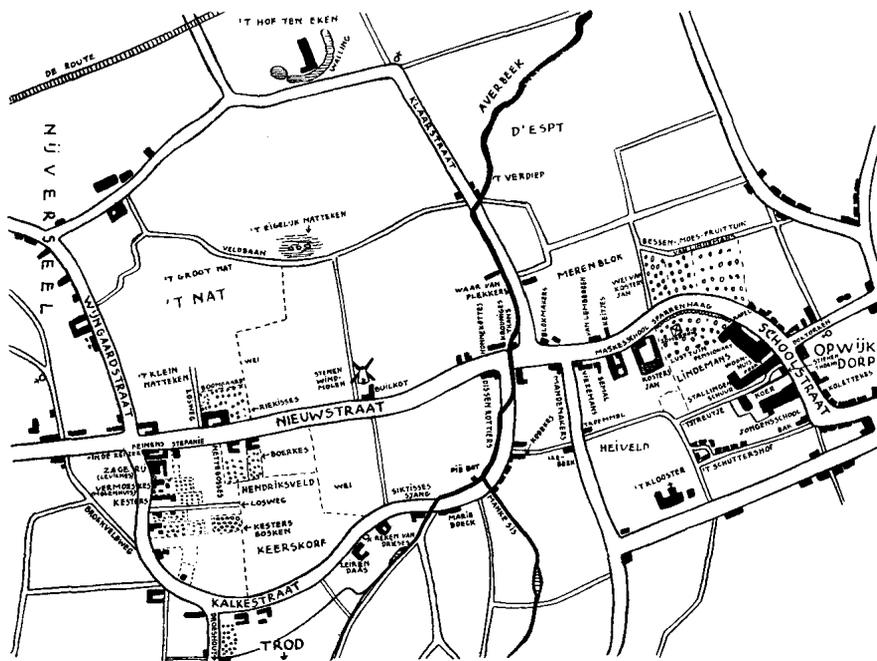
Nee, met de schijters van 't dorp hadden en wilden we niets gemeens hebben. Die van Droeshout droegen wij evenmin in ons hart, daarvoor getuigt de beruchte «slag op Droeshoutberg», door de mannen van Nijverseel zo glansrijk gewonnen.

Drie wegen lagen voor ons open om naar de school te trekken. En alle drie brachten ze ons langsheen het «Goed» van Lindemans. Naargelang het weer, de fruitoogst, de vogelstand of de tijd die ons restte, kozen wij, alleen of met broers of makkers, één van die drie wegen.

DE FRUITTUIN VAN LINDEMANS

De eerste weg liep alover 't Nat. Een goei honderd meters de Nieuwstraat over, schoten wij ons de losweg in van 't Klein

Natteken, naast Riekissenshof. We snuffelden wat onder de oude, schurftige kerselaar, wierpen er aleens een steen in en loerden daarop doorheen de dichte doornhaag. Nooit maakten wij kennis met de stekel- en troskesbezen die daar zo verleidelijk hingen. Hier inbreken scheen ons te gevaarlijk. Ik zeg dat niet van onzen Tor. Onzen Tor is overal binnengebroke: in alle boomgaarden, in alle hovingen en lusttuinen; en ik spreek dan nog niet van de boerekelders waar de pensen van 't pas geslacht varken lagen uit te luchten.

Van de losweg trokken wij, achter Riekissens boomgaard, verder de wei over tot wij op de veldbaan van 't Groot Nat kwamen. In 't eigenlijk Natteken, een rottering, het laatste stukken «echte» natuur, te midden van een weelderige landbouwkouter, stonden nog amper een drietal zware kanadabomen, wat tronken en wat bremen. Meer niet. De grond was er vochtig en van hieruit vertrok, 's winters althans, wat lopend water naar de wallingen van 't Hof ten Eken. Rustig was het hier: ge zaagt haast geen huizen. Alleen zuidwaarts de witbekalkte windmolen van de Nieuwstraat en noordwaarts de lage daken van 't Hof ten Eken. Hoog in de lucht tientallen leeuweriken. Lang mochten we niet vertoeven: we loerden eens omhoog om te zien of in 't enige eksternest de joengkes nog niet vlug waren, we zochten naar mosbiekes, naar boslawerken en naar zurkel....

De veldweg kwam uit op de Klarstraat aan d'Espt, waar een viertal huizen stonden: 't Verdiep, een van de laagst gelegen plaatsen van Opwijk. We trokken aan Waar van Plekkers de Averbeek over want de tijd ontbrak ons om hier viskes (stekel-

baarsjes) te pakken, loempen of grollingen. We moesten ons haasten om te halvertwee op de koer te zijn. Langs smalle wegs-kens, alover 't Merenblok, belandden wij eindelijk aan de boomgaard en de moestuin van Lindemans, voor ons een eindeloos maar ongenaakbaar bessen- en fruitparadijs. Doorheen de haag zagen wij de rabarber staan - van die rode, gesuikerde rabarber - de groene stekerbezen, de rode en witte troskesbezen, de zwarte moerbezen.... Verderaf wellicht ook aardbezen, die voor ons zo wonderbare vrucht, waarvoor wij lijf en goed zouden in de waagschaal gelegd hebben. En dan, al die appels en peren! Vooral peren, laagstam in piramidevorm: met voor ons onge-kende soorten, dikten, kleuren, vormen.... De smaak hebben wij nooit geproefd. De perensmaak ging voor ons van de koreman tot de sirooppeer.

Dit was dus de fruittuin van het toenmalige pensioonaat Lindemans. Alleen begerige blikken dierven wij op die paradijselijke jongensgeneugten werpen.... Meer niet - onzen Tor niet te na gesproken! Hier binnenbreken, stond gelijk met zelfmoord.

En toch hebben wij het éénmaal gewaagd. Dat was na vier uur, toen wij langshier terug naar huis trokken. Met een stuk of vijf jongens waren wij toch door de doornhaag geraakt. We hadden ons broekzakken volgepropt met gessegroene stekerbezen. Maar pas waren we weer buiten de omheining op de baan of de kommisser in hoogsteigen persoon draaide juist de hoek om. Hij had ons echter bij het eigenlijke misdrijf niet betrapt. En 't wil wel lukken, hij had het precies op mij gemunt, wellicht daar ik mijn handen in mijn oppuilende broekzakken hield.

— Wat zit daar in uw zakken?

— Niks! zei ik. En ik liet mijn blote handen zien.

— Als de weerlicht naar huis! bulderde hij.

En het was als de weerlicht, ik zeg u maar dat! Ik heb toen de sjaans van mijn jongensleven gehad, want aan Lindemans' fruit zitten en gesnapt worden, betekende in onze jongensver-beelding: bak op 't Schuttershof, rammeling thuis en straf op school, met al de affronten daarenomtrent. Ik vergessel nog als ik eraan denk dat ik met de brandkas in mijn zakken zat en dat het Gerecht mij op mijn «eerlijk gezicht» liet lopen. Ons Heer moet toen speciaal met mij geweest zijn!

Neen, die fruit- en bessentuin van Lindemans was onge-naakbaar, was voor ons als een stuk verloren paradijs. Waarvoor al die weelde bestemd was, vroegen wij ons niet af. Alleen wisten wij dat het zeer gevaarlijk was hier in die weelde te gaan groe-belen. Het bleef altijd, op één keer na, slechts een groot ver-langen....

Tussen de doornhaag en de wei van Koster Jan kwamen wij in de Schoolstraat, vlak aan de draai van de Lusthof van Lindemans, die dwars tegenover hogergenoemde fruit- en bessentuin lag. Nu ging het in één draf naar school. Juist op tijd want Meester Hofman snokte driftig aan de bel.

DE STALLINGEN VAN LINDEMANS

Deze tweede schoolweg ging de richting Trod uit: ofwel langsheen de Kalkestraat, ofwel tussen de Nieuwstraat en de Kalkestraat, alover de Keerskorf.

Vlak naast ons hadden wij Vermoeskes, een fruitenier, die zijn doening destijds nog gekocht had van ons grootmoeder-zaliger: Meterken. Vroeger was dit sterk en mooi gebouw het Molenhuis geweest. De houten windmolen stond op een hoge berm waar nu de gevelde bomen en opgestapelde planken lagen van de Zagerij van Leviens. Die windmolen, omringd door een prachtige, met allerlei geschoren figuren opgetuigde sparrenbaag, dateerde uit het midden van de 17e eeuw. Hij werd de Lindemolen geheten, daar hij naast de afspanning «In de Keizer» stond, waar toentertijd een grote linde pronkte. Rond de eeuwisseling verhuisde hij naar Moorsel. De aarden berm werd verwerkt in steenovens en beplant met fruitbomen. Toen ons vader, een wagenmaker uit Mazel, met Leviene (van 't Molenhuis) van Jef Vanden Broecke's trouwde, werd er, waar eenmaal die berm stond, een huis gebouwd. Ons huis. In onze tijd waren hoger genoemde fruitbomen reeds verweerd en vol schurftige hoebels en de vruchten waren het eten niet waard. De klaps staken, zelfs als ze sappig rijp waren, vol harde stenen; de kerselaar, een verbasterdeerd ras tussen krakers en schijtkersen, heb ik nooit eens serieus weten dragen; de Blokappelen waren voos als rapen. Alleen «Onzen Appelaar», rond en groot gelijk een danstent, met een stam die wij met tweeën amper konden omvatten, was onze trots en onze toevlucht. Altijd geladen! 't Waren Maspelappelen, zoet en smakelijk maar meestal... maaistek! Wij zochten ze tussen de planken en de gevelde bomen. Negen keer op tien waren ze vlak in tweeën gespleten doordat ze op de scherpe kant van een plank terecht kwamen. Onder «Onzen Appelaar» zat ons Meterken haar oude dag uit te zonnen, luisterden wij naar de hartroerende tonen uit het mondmuzieksken van Sjarel uit 't Sas, of wachtten wij 's zondags naar de thuiskomst van onze Staaf - Broeksken - die ofwel met een tube- of kaderbreuk ofwel met een palm van de koers kwam.

Bijtend in een sappige Maspelappel vertrokken wij naar school. Pas voorbij Vermoeskes liepen we de losweg op die het goed van Kesters vlak in tweeën snijdt. Op de hoek woonde Pië van Kesters, de zoon, een model van een Brusselman-aan-'t-Goevernement, getrouwd met Finne Slijper, het braafste vrouwmens die ik in mijn leven gekend heb.

— Ha! Sjeneken! 't Is nog te vroeg om naar school te gaan, joeng!

— Ik weet het, Finne, mens, maar ik ga eerst nog nekeer onder de peren.

— 't Heeft vannacht gewaaid en ze zijn nog niet opgeraant. Haast u maar!

En zonder dat wij dat moesten vragen, liepen we de twee boomgaarden door: Wiezeken - een goed schap - en Kesters

Wannis - met zijn dik, rond, rood gezicht - en ook de zoons, zouden ons nooit iets gezegd hebben.... We vonden altijd iets en er was keus het hele seizoen rond: Graankallen, Wittekesperen, Koremans, Mottekesperen, Verjeirbrigges, Siroopperen, Klaps, Muurperen, Kallebassen, Vroege pruimkes, Eirepruimen, Misse-luintjes, Blokappelen, Rokes, Garrebakes, Mespelen, Wijnbezen, Palokes.... Nu spreken ze alleen nog van laagstam en dat fruit heeft allemaal Franse namen. Ge moet lachen als onze mensen die namen uitspreken. Ik zal niet zeggen dat ik er niet moet van hebben van die peren en appelen, maar geef me nekeer een rijpe Sirooppeer; daar kunt ge in bijten dat 't sap langs uw kinne loopt! Geef mij nekeer een kassool in de oven gestoofde graankallen! Geef mij nekeer een Koreman uit 't sjop van de boom, zo justekes rijp en in zijn volle sap! Dat is wat anders! Neen, nu zeggen ze: Weg met de hoogstam! Maar ik zeg: Vie van de Wittekes, de Mottekes, de Kallekes....!

Na onze rondgang lieten we Kestersbosken, met zijn kana-da's, waar altijd een ekster in woonde, en met zijn wissel, waaruit wij pijlen en bogen konden maken, rechts liggen. Op 't einde van de losweg, alleen door Riekissens gebruikt, sloegen we links af en kwamen achter 't Goed van Nettegosses en Boerkes. Uit de rode en witte beukenhaag schudden wij onze maalders. Achter die haag... stekerbezen van Nettegosses en.... aardbezen van Boerkes. Geen apprentie van te Nettegosses aan 't fruit te gaan zitten. De zoon was immers schoolmeester en gene gemakkelijke: hij sloeg met de regel op de knekels. Dus te Boerkes! Ook gevaarlijk! Kwestie van de honden. Toch menige keer aan d'aardbezen gezeten. Hier was 't dat Tor van Levienes nekeer met een geheel met (= markt) aardbezen weg was, en dat Beir van Lemmesales een slak in plaats van een aardbees in zijne mond stak - 't was in de valavond. Door de scheefvoor tussen 't Hendriksveld en de Keerskorf kwamen we uit aan Leiren Daas en Reken van Drieses terug op de Kalkestraat. Voorbij Siktisses Sjeang en Marie Boeck volgden wij de Averbek tot aan Pië Bot, Mankis Sis en Kobekes. Hier schoten wij ons 't streutje in tot Leebeek, dan de straat over, voorbij Troemmel, langs 't Heiveld, achter de kloostertuin en de boomgaard van Kusters Jan. Het eerste streutje links sloegen we in en we lieten 't Schuttershof rechts liggen.

Dit streutje liep, tussen de jongensschool en de achterkant van Lindemans, op 't achterkoerken van de staminee van Stienen Thoens, vlak tegenover 't Doktorken, in de Schoolstraat. Een donker baantje, koel tussen dikke hagen en hoge muren, gespecialiseerd in gesduikers van allerhande soort. Die gesduikers en die mosselschelpen, die beroeste kommen en die hopen petatreschellen willen wij vlug voorbijlopen. Maar, ja, links rezen de stallingen en de schuur op van Lindemans. Geheimzinnige gebouwen! In de Schoolstraat stond de poort altijd wagenwijd open. We keken eens scherp toe maar waren vlug voorbij.

Een paar keren heb ik het gewaagd enkele stappen onder de poort door te lopen. Er waren echter geen koeien of paarden. Niks! Tenzij nekeer ne paoe met een staart die sleep op de grond en die schitterde als goud. Een paradijsvogel voor ons. Hadden wij dan geen belangstelling voor wat er achter die poort gebeurde? Jawel, want nieuwsgierig waren wij alleszins. Maar ons ontzag en onze eerbied voor die plechtstatige gebouwen hadden bij ons, Nijverseelse schooljongens, de bovenhand. We keken even en gingen voorbij! Meester Sjeen stond aan de schoolpoort en keek naar zijn zakhorloge. 't Was hoge tijd!

HET PENSIONAAT VAN LINDEMANS

De derde, de rechte, de kortste, de rechtmatige weg was de Nieuwstraat: voorbij Feines, Stefanie, Riekisses, Nettegosses, Boerkes... Onderwegen werd er gekald of gesjaktopt, koersgelopen of met de reep gereden. Aan de stenen windmolen bleven wij even staan loeren naar het builen in 't builkot, we roeiden nekeer, gestolen weg, in de Koremans van Mie van 't Honnekottes en pletsten een klot in de Averbek rechtover Dissen Rotiers. Over 't huizeken van Krouniges Thans kont ge gemakkelijck met een wipstok overspringen. Hier mocht ge niet veel mispeuteren of ge kreegt een paternoster van de meest schandalige vloeken op uw lijf. En 't een gezegd en 't ander gezwegen, Thans wérd getempteerd. Ik zou onzen Tor zijn boekskén hier niet geern openleggen. Bij Jef de Blokmaker moesten we telkens naar dat wonderlijck vertoon van 't blokken-maken kijken en naar die honderden paren die, hoe kerieës, steeds - andersom - gelijk waren. De stielemans volgden nu mekaar op... Te Mandemakers vonden we het even wonderbaar hoe die bussels wijmen, in de grond geplant, in den uitkomen begonnen te schieten. Maar 't meest verrassende was het striepen van de wijmen! Daar konden we gerust een half uur lang staan op kijken. Te Viezemans deden ze alle vijf voet een varken dood. Het was een goed geklandeerde beenhouwerij. De Viezeman was nog van onze stam langs mijn grootmoeders kant, een Wermoes uit Trod. De oudste zoon leeft nu nog, te Wolvertem. Ook deze wordt de Viezeman genoemd. En 't is een vies man, vies in de betekenis van scha, komiek, drollig, boertig, plezierig! Te Semals was er toentertijd een soort porcelane-winkel, voor ons, jongens, een fantastiek iets van kostbare, onbetaalbare dingen. Dan had men de Van Lemberges en de Maskesschool. Die school interesseerde ons niks. Maskes! Niks voor joenges! Maar rechtover de Maskesschool had men Keitjes, een smokkelwinkelken. En hadden wij thuis een halfkloemp, een kloemp of een kwartje gekregen, dan schoten we ons hier binnen. Die belle rinkelde telkens om een geheel kiekerenkot van schrik te doen opstuiven. We kochten moembollen, sesjipkes, kalissen of kalissenhout, rek, noega, ker-bitjes of kerremellen.

Ik moest of mocht of had de grote eer alle dagen, 's morgens, te Kosters Jan de melk te gaan halen voor Meester Leong. Ik geloof niet dat ik ene keer in de grote boerenkeuken geweest ben: de melkkan stond altijd klaar. En die oude jongejuffrouw in het herenhuis-gedeelte, waarover de mensen het altijd hadden, heb ik ook nooit gezien. Maar Jan van Kosters, die toen, tot nu toe, de Sint-Pauls-te paard-op-weg-naar-Damaskus in de Paardenprocessie speelt, was steeds present met een scha of vriendelijk woord. Die van Stappekes van 't Eeksken - de gasten en paardenknechten - moesten me altijd 't een of 't ander veinijg woord toeroepen....

En.... vlak naast Kosters begon het eigenlijke Goed - Lusttuin, pensioonaatgebouwen en woonhuis - van Lindemans. Die lusttuin!.... Wat wisten wij daarover? Weinig of niets? Een verborgen.... paradijs. Verborgen door een grote, donkere maar prachtige sparrenhaag. Van die sparrenhaag ritsten wij de blaadjes af, gebruikten wij de hakselballekes om ze door ons griffelbuisken te blazen, of plukten wij de rijpe oranjekeurige snottebellen die we gretig in onze mond lieten smelten.... Maar ei! als wij per malheer op de groene bittere kern beten! In die lusttuin wisten we de kastanjes staan - de wilde en de goede - de donkerblauwe pruimkes met hun rood blad, de hazelnoten, de sjessemienen en.... Neen, 't is alles. Jawel, daar stond ook een wonder van een zomerhuis, gemaakt met boomtakken en bovenop een strooien dak. Nooit of nooit heb ik er iemand zien in wandelen. Men kon het moeilijk opmerken doordien de haag nogal dicht was. Toch begonnen er gapingen in te komen.... van ouderdom. Onze Tor moet er menige keer in gezeten hebben in die lusttuin. Ikzelf heb het nooit gewaagd. Dat paradijs was niet voor ons.

Op het einde van de haag: het pensioonaat. Een voor ons jongensogen reusachtig groot gebouw: de kapel, de grille, het woonhuis, waar nu de heer Paul Lindemans woont, de poort naar de binnenkoer. Honderden keren voorbij gelopen en nooit beseft dat hier de wetenschap werd onderwezen. Dit pensioonaat ging ons begrip te boven. Wij waren maar van Nijverseel, zonder aspiraties, zomaar ons jongensleven levend, dag-in, dag-uit.

Tinne van Kolettekes stond voor de deur.

— Heeft heule vader de gareelspanen al gezaagd, menneken.

— Hij heeft me niks gezegd, Tinne.

Ik moest steeds maar kijken naar de handige gareelmaker Kolettekes Pee, die met zwarte pekhanden een «eeuwenoud» paardentuig aan 't repareren was.

Meester Mertens knipte met de vingers. 't Was hoog tijd!

DIE VAN LINDEMANS

Ge zult zeggen: Maar wanneer gaat ge nu eindelijk iets serieus over de Lindemansen schrijven? Wel, ik weet, of ten minste, in onze jonge tijd wisten wij daar niet veel meer over.

De familie Lindemans was bij uitstek een dorpsaristokratische familie, in de goede zin van 't woord: voornaam, vriendelijk, eerbied afdwingend, matige omgang met de mensen, niet zó gespraakzaam, mensen van studie en boeken, waar de kinderen met ontzag - om niet te zeggen: heilige schrik - naar opkeken. Ze zijn niet los in hun optreden en gebaren eerder wat plechtstatig. Zwart van opzicht, zwart haar, grote donkere wenkbrauwen en hellebranders van ogen.

De oude vader Lindemans heb ik nog gekend. Wat scherp gezicht, met licht brilleke, ietske gebogen reeds. Hij ging met de schaal rond. Altijd even waardig. De heer Paul Lindemans, landbouwingenieur en jubilaris nu, volgde hem in die taak op. De heer Jan Lindemans hebben wij in onze jongentijd bij ons weten nooit gezien. Met Z.E.H. Constant Lindemans maakten wij kennis in onze studentenjaren. Hij was een hele tijd onze proost, de bezieler en de spil van onze plaatselijke, zeer bloeiende studentenbond. Van hem voerden wij op: «De Blinde», «De Duvelschuur», «De Klucht van Meester Patelin», «Maarten de Haas», «Sneeuwwitteken», «De schone Nacht van Janneman», «Roodkapje». Bezadigd flamingant gepaste gematigdheid en beheersing ligt in de lijn van de Lindemansen - hielp hij ons vormen in onze Katholieke en Vlaamse overtuiging. Wij wisten dat er een missionaris in de familie was, E.P. Leo Lindemans, op de Filippijnen-, dat er twee missiezusters waren, Agnes en Julia Lindemans, eveneens op de Filippijnen, en een dokter te Mechelen, Jozef Lindemans.

In 1920 werd het pensioonaat opgeheven. Wij herinneren ons nog van vóór die tijd (wij zijn van 1910) slechts eenmaal de studenten van het pensioonaat Lindemans gezien te hebben. Dat was gedurende een wandeling. Ze kwamen van Trod en liepen de Broekveldweg over. De jongens droegen - zo dunkt ons nu - sportbroeken, met gespen onder de knie. Paul en Jan Lindemans moeten op Nijverseel of in Trod, langsheen de straten, op de veldwegen en loswegen, op de kouters en in de bossen ook hun eerste blijvende indrukken opgedaan hebben, want zij schreven en schrijven nog over velden en akkers, hoeven en huizen, bossen en kanten, straten, wegeltjes en streutjes. Zij zochten en snuffelden verder in papieren en handschriften, in dokumenten en folio's en bouwden van op hun studeerkamer monumenten op van volkskunde, dialectologie, plaatsnaamkunde en dorpsgeschiedenis.

Wij zijn ouder, veel ouder geworden. De mens trouwt en verlaat Opwijk. Nu weten wij veel meer over de Lindemansen. Wij zijn de familie Lindemans, en vooral Constant, Jan en Paul, dankbaar. Omdat zij ons een inzicht gegeven hebben in een wetenschap die zó dicht bij ons volk staat, omdat die wetenschap de geschiedenis, het wezen en het bestaan van ons volk zelf omvat en leert. Zij hebben ons Opwijk leren kennen op een

wijze waarop niemand anders dat in hun tijd zou hebben kunnen doen - en, bij al die kwistig meegedeelde wetenschap is er werkelijk pionierswerk geweest, dat nadien voor zoveel anderen ook als model en voorbeeld heeft gediend. Zij hebben ook ons de liefde tot ons heem ingeprent. Zij hebben ons zelf naar de pen doen grijpen om anderen weer aan te zetten ook hun heem te bestuderen. Steeds hadden ook wij hun werk voor ogen.

Het zou ons werkelijk verbazen, moest Opwijk de gelegenheid van de 70e verjaardag van de heer Paul Lindemans laten voorbijgaan zonder hem, samen met de heer Jan Lindemans op grootse wijze te vieren. Gans Opwijk, met zijn mensen en zijn intellectuelen staat paraat. Wijzelf willen graag en oprecht meewerken.

Het is eenvoudig onze plicht om speciaal bij deze gelegenheid, door de hulde aan Paul Lindemans, de Familie Lindemans te danken, - vorsers en geleerden die door hun wetenschappelijk werk hier en in het buitenland zo hoog aangeschreven staan.

EUGEN VAN DEN BROECK

Enkele aardrijkskundige, historische en toponymische wetenswaardigheden over de gemeente Herne

I. GEOGRAFISCH OVERZICHT

Herne ligt in het arrondissement Brussel, kanton St.-Kwintens-Lennik, op 34 km van de hoofdstad. Het is geen kantonhoofdplaats, doch op kerkelijk gebied, sinds 1874 een dekenaat.

De bodem is glooiend, en ligt van 30 tot 80 m boven de zeespiegel. Door Herne vloeit een zijrivier van de Dender, de *Mark* (volgens Des Marez was deze een grens tussen het Saalfrankisch en het Belgo-Romeins gebied; volgens Vanderkindere de grens tussen Waals-Brabant (dekenaten Chièvres, Lessen en Saint-Brice (Doornik) en het dekenaat Halle (bij het verdrag van Meersen, in 870).

Mark betekent oorspronkelijk «grensteken», «water als grenslijn», tenzij we ons houden aan de betekenis: «de moerasige (beek)», in het Oud-Belgisch (Gysseling). Indien de *Mark* een grens was, is het m.i. eigenaardig dat ze nu geen gemeentegrens is, doch midden door de gemeente loopt.

De *Mark* ontspringt te Mark, loopt door Herne, Tollembek, Galmaarden, Viane, en vloeit te Twee-Akren in de Dender. Te Herne ontvangt ze zelf enkele beken, w.o. de *Harebeek*, die vlak bij de oorsprong van de oude nederzetting in de *Mark* vloeit.

In de oost-westelijke middenstrook der gemeente, de vruchtbaarste, liggen de «kouters»: de gemeentekouter (*Grote en Kleine Hernekouter*), een gehuchtskouter (*Rankhovekouter*) en de zgn. *Hellekouter*.

Zuid-oostelijk liggen de «veld'en» en «land'en», gewonnen op het woeste «veld» en op de bosgrond; verder de omheinde *blokken* en *meren* (vooral op *Rankhove*), het hof der * *Hramningen* (lees: Chramningen), de afstammelingen van een *Hramno* (lees: Chramno).

Langs de waterlopen (de *Mark* en de beken) liggen de (*hooi*)*meersen* (naast *weide* is *meers* de meest voorkomende graslandbenaming) en de vroegere moerassen, drooggelegd geworden tot *broeken* (dit woord is dikwijls betekenisverwant met *meers*). Verder grasland zijn nog de *weiden*: grazingsgronden, overgebleven na de beking van het woeste veld tot akkers (in het Frans heten ze *pastures*) en ten slotte de gemeenschappelijke grazingen of *gemeenten* (Frans *communes*, ook *trieux*, deze laatste de (Nederlandse) «driezen».

Op een zeker gebied op *Smeiersmark* na, waar primaire siluurgrond aanwezig is, behoort de hele bodem tot het tertiaire tijdperk en is hij samengesteld uit (zelden kneedbare) klei en zand. Langs de waterlopen vindt men alluviale grond.

De oude Hernse hoeven zijn kwadraatvormig (gesloten type der kleistreek). Er bestaan nog enkele oudere huisjes. Er is veel verbouwd en er is thans veel lintbebouwing.

In 1469 had Hernegewoud (Herne, Tollembeek, St.-Pieters-Kapelle) 318 haarden, destijds het grootste aantal onder al de Henegouwse *franchises* (gemeenten met een keure).

De bevolking leeft grotendeels van landbouw, maar er zijn ook vrij veel arbeiders (die er evenwel dikwijls een stuk bouwgrond en dieren op nahouden).

Sinds 1897 is er te Herne een ijzerconstructiewerkplaats, in de 19e eeuw waren er twee pannenfabrieken en een blekerijbedrijf (waaraan de toponiemen *Pannenfabriek* en *den Bleek* herinneren).

Het straten- en veldwegennet is eeuwen oud. De oude Romeinse baan (Bavai-Asse) of «*Couchie*» of nog «*Chaussée Brunehaut*» (grens Herne-Lettelingen), op Kokiane, ver buiten het kerngebied van zulke Romeinse heirwegen gelegen (Pas-de-Calais, Somme), draagt in de streek, tot ver in het Nederlands taalgebied (en zulks onder invloed van het alhier machtige, Romaanse Sint-Waldetrudiskapittel te Bergen) een Romaanse benaming. Slechts van Wambeek af heet ze de *Steenstraat*.

De steenweg Edingen-Geraardsbergen is de grens tussen Herne en St.-Pieters-Kapelle (Henegouwen). Door het dorp loopt de steenweg Edingen-Ninove (1845).

De St.-Pieterskerk, hoogstwaarschijnlijk op dezelfde plaats liggend als de eerste christelijke bidplaats, door een «kerkstraat» verbonden met een verbreding van een «intercommunale» weg, nu de *Plaats*, zoals in alle Westbrabantse gemeenten, heeft een hardstenen middenbeuk, van de 11e of de 12e eeuw; de overige gedeelten, in Scheldegotiek, zijn uit de 13e eeuw (buiten de hoogste gedeelten van de toren en de gedeeltelijk vernieuwde zijbeuken, gerestaureerd in 1923-1924).

Na 1440, toen de kerk getroffen werd door de bliksem, werd de toren herbouwd door *Gilles van den Bossche* of *Egidius Joes*, architect van Sinter Goedele te Brussel, die in de kartuizerij heeft verbleven.

De kerk heeft, na 1440, restauraties ondergaan in 1598 en 1822 (toren) en, als vermeld, grondige herstellingswerken in de jaren 1923-24.

Van de Kartuizerij (1314-1783), de oudste der Nederlanden, blijven nog enkele gebouwen over, w.o. vooral de schuur en de *camera mulierum* (gastenkamer) resp. van 1716 en 1705 (restauratie). De gebouwen zijn nog bewoond (hoeven en arbeidershuizen). De omgeving is zeer landelijk en rustig.

Wie Herne kent, zal weten dat de natuur er van een vrede kalme schoonheid is, al moet men grondig met het dorp vertrouwd zijn om de mooiste hoekjes te vinden.

II. GESCHIEDKUNDIG OVERZICHT.

1. Oorsprong.

Herne is een Nervisch vicus (naar een mondeling advies van Dr. J. Lindemans).

Zéker bestaat Herne tussen 612 en 668, resp. de geboorte- en overlijdensdata van Sint-Waldetrudis, die het als *allodium* erfde van haar ouders en het circa 650 aan haar te Bergen gesticht klooster schonk.

Samen met Halle, Quévy, Frameries, Quaregnon, 's-Graven-Brakel, Kester, enz., behoorde Herne tot de dorpen van het Merovingisch kerkelijk domein van St.-Waldetrudis.

Tot het prae-frankisch dorp behoren enige hoeven aan de buitenzijden van de driehoekige gemeentedries (*Hernedries*), met een gemeenschappelijke kouter (*Hernekouter*), weiland (*Herne-meers* of *gemene meers*) en houtland (*Hernebos*).

2. De erfmeierij.

Het meierschap Herne werd, als een leen, begeven door het kapittel te Bergen (St.-Waldetrudis).

De meier en zes schepenen spreken recht binnen de jurisdictie van het *Hernegewoud* (*potestas de Herinis, poësté de Hé-rinnes*).

Die bank had haar eigen zegel (hei huidige gemeentezegel) (zie verder).

In verband met het meiersambt staat de plaatsnaam *Smeiersmark*, de naam van een gehucht, met de betekenis: «het aandeel van de meier in de dorpsmark, 's meiers mark».

3. De latenbank van Sint-Aubertus (Kamerijk).

Naast de aloude kerkelijke instantie, met volle gezag en talrijke bezittingen te Herne, St.-Waldetrudis, treedt weldra het Sint-Aubertusklooster te Kamerijk op de voorgrond.

Sinds 1148 is dit klooster hier tiendenheffer en patrona. Het had hier de *familia* zijner laten, met eigen latenbank (cijns-plichtigen) en eigen zegel.

4. Leenroerig verband.

Aanvang 11e eeuw gaan de dorpen van St.-Waldetrudis over naar het graafschap Henegouwen: de graaf had, als wereldlijk abt, de kapittelprerogatieven ingepalmd.

Het «Land van Edingen», met o.a. het *Herne*- en het *Kestergewoud*, werd op zijn beurt ook helemaal Henegouws, toen *Burbant* in de 1e helft der 12e eeuw naar het graafschap overging.

Het leenhof Edingen had te Herne rechten over 35 lenen, de laten betaalden cijns op zekere gronden, vooral te *Lene*, aan

de heer, en gedeeltelijk aan de heer én aan St.-Waldetrudis wat de gronden betreft waarop de zgn. *Herhoutcijs* was belegd.

5. Kerkelijk leven.

Kerkelijk gesproken is Herne zéér oud: reeds een Merovingisch kerkelijk domein, met Sint-Pieter als patroon der hoofdparochie; het is bovendien zeer uitgestrekt (de kerkelijke eenheid, voorafbestaande aan (of in leven geroepen door ?) de schenking van 1148, en die met het Hernegewoud overeenkomt, is ruim 4.500 ha groot) en door natuurlijke grenzen of oude wegen afgegrensd. Dit alles wijst op een ver verleden.

Als goederen bezat St.-Waldetrudis, de oudste bezittende kerkelijke instantie, hier veel gronden, een eigen kapittelhoeve (het zgn. *Hof ten Wittenprik*, nu het Hof van Lapérens (accent op -per-), de watermolen *Hernemolen*, verschillende tienden.

Vóór 1148 was de zgn. *capella Sanctae-Mariae* (waarop de toponiemen *Kapellestraat* en *Kapelleveld* wijzen) reeds een bedevaartsoord (O.-L.-Vrouw van Dierikshoven).

In 1148 dan, schenkt de bisschop van Kamerijk, op verzoek van abt Gualterus, het altaar van Herne met zijn *appendicia* (t.w. Tollembeek, St.-Pieters-Kapelle, de zoëven vermelde O.-L.-Vr.-kapel (zetel der latere Kartuzerij), de St.-Amandskapel (tot in de 17e eeuw, op Smeiersmark) en een (onbekende) St.-Aldegondiskapel, aan de St.-Aubertusabdij te Kamerijk.

Deze oorkonde bedreigt bovendien de «prevaricatores» met de kerkban.

De gevolgen hiervan laten zich weldra voelen: als een schoorvoetend begin van teruggave «verpacht» Engelbert II van Edingen «zijn» tienden aan St.-Aubertus.

Xandrinus van Herne (die voor die tijd met een deel dezer rechten was beleend (*te Lene*, (*Grote*) *Leenstraat*) en die zelf met de helft van die rechten meier *Gillardus* had beleend (*Kleine Leenstraat*), verkocht, samen met Xandrinus, zijn rechten aan de abdij in 1211.

In datzelfde jaar krijgt Herne zijn dorpskeure.

Na 1211 werd het *Hof te Lene*, misschien hetzelfde als het *Hof te Zande*(?), (cfr. het autochthone ridderslacht der *Van den Lene's*, wapendragende boeren, waarschijnlijk gewezen ministeriales op de burcht van de heer te Edingen), het centrum van een kerkelijk laathof (de familie der St.-Aubertuslaten), waarvan de Van den Lene's waarschijnlijk de (erfelijke) laatmeiers werden.

In 1212 sticht Engelbertus II een rente voor een lamp in de *capella Sanctae-Mariae*.

In 1217 schenkt Engelbert het hele tiend van Herne aan St.-Aubertus, ook de loop der Mark tussen de Hernemolen (St.-Waldetrudis) en de Boesmolen (St.-Aubertus), naast welke loop het Hof te Herne, het tiendenhof van St.-Aubertus, ligt. (Zie verder in 1217 ook de episode van Godschalk van de Lene en

het wolletierend).

In 1218 sluit de heer van Edingen met Sint-Woutruid een akkoord betreffende te ontginnen bosgronden. Hierop verschijnen de «nieuwe boeren», de *extranei*, de «boerende» inwijkelingen. Ze rooien de bossen en ontginnen woeste grond, het wilde «veld», tot winnend land, en maken ook de vrenten tot landbouwgrond, wat cijzen meebrenge of vermeerdert voor Edingen en Sint-Woutruid, en de boeren zelf een zekere maat van rechtszekerheid bezorgt. Deze bouwgronden waren waarschijnlijk die waarop de *Herhoutcijs* belegd was, vooral te *Lene* en op *Kwatem*.

M.i. zijn in die tijd véél landbouwexploitaties opgebouwd op die ontgonnen gronden, onze eerbiedwaardige oude hoeven, die de grond deden opbrengen. Toponymisch waarschijnlijk ook talrijke «kouters» (in de *latere* betekenis van: «landbouwgrond») en «velden».

De oudste hoeven zijn te Herne wel het *Hof te Herne* (oorspronkelijk een «dorps-hoeve»? , hetzelfde als het (latere) *Hof van St.-Aubertus*, met zijn tiendenschuur; verder het *Hof te Zande* (= *te Lene*?) (vgl. *Zande- of Zanneveld*?), *te Schibbeek* en *te Godselsbos* (hoeven van de heer?), *te Wittenprik* (de hoeve van St.-Woutruid) en *te Asse* (geattesteerd in de 15e eeuw, maar zeker ouder); de meeste andere (Herne telt 25 hoeven, benaamd naar het cliché: hof + te + een plaatsnaam) geattesteerd vanaf de 16e eeuw. Ook zullen die wel jonger zijn.

Milites of *ridders*, tot de landelijke boerenadel behorende, oorspronkelijke vrije (of soms horige), wapendragende boeren, zijn: *Godschalk van den Lene* (vgl. *Hof te Lene*) en *Boinus van Schibbeke* (vgl. *Hof te Schibbeek*). Dienstplichtige lenen zijn *ten Orsemont* (een soort waterburcht, gesloopt circa 1895), *te Molenbeek* (Hof te Molenbeek). Wellicht zijn ook *te Zande* (= *te Lene*?) en de gehuchtshoeve *te Rankhove*, verder *ten Broeck* en *te Berendries*, ook *ten Ooievaarsnest*, zulke «ridderhoeven»?

In 1225 verkoopt ridder *Boidin van Schibbeek* (vgl. *Schibbeek*, *Hof te Schibbeek*, *Schibbeekmolen*, enz.) zijn tiende en in 1228 al zijn rechten op de gronden rondom de Schibbeekmolen (watermolen juist op Tollembeek) aan St.-Aubertus.

In 1233 is er een kerkfabriek: de parochianen willen medezeggenschap in het beheer der kerk.

In 1234 schenkt de meier al zijn tiendrechten bij de *ploic* (waarschijnlijk *plotsj* uit te spreken?), d.i. de (latere) *Plasmeer*, aan Sint-Aubertus.

In 1249 is er een armendis, die een weide aan hetzelfde klooster overmaakt.

(Het jaar 1250 is intussen een grote datum in de *sociale* geschiedenis van Herne: zie verder).

De abt van Sint-Aubertus stemt in 1307 in met de stichting van een klooster, gewenst door Walter II van Edingen († 1309).

In 1314 richten zijn testamentuitvoerders het op: het is de Kartuizerij der Kapelle (de oude *capella Sanctae-Mariae*), de oudste der Nederlanden.

6. Economische geschiedenis

Kerkelijke en economische geschiedenis lopen sterk door elkaar. De kerkelijke instanties bezitten goederen (St.-Waldetrudis, St.-Aubertus, de Kartuizerij, de kerkfabriek): hoeven, gronden, watermolens, renten belegd op gronden, tienden.

Al of niet samen met wereldlijke heren worden, krachtens akkoorden (a^o 1218), bossen gerooid, woeste grond ontgonnen. Op die gronden werken de nieuwelingen (mede aangetrokken door de dorpskeure) en de cijnzen stijgen, ten voordele van kerk en heer. Hoeven ontstaan en de grond wordt intens geëxploiteerd.

Vroegere nijverheden zijn: 1) de *wolnijverheid*: de wol werkende bevolking moet tamelijk goed «georganiseerd» geweest zijn (landelijke ordening), want de inwoners die voor de Edingse lakenindustrie schapen kweekten, waarschijnlijk rondom het *Hof te Godselbos*, misschien een schapenhoeve (en wellicht nog op andere plaatsen op het grondgebied), *weigerden* aan St.-Aubertus en de pastoor het woltiend te betalen. Aan hun hoofd stond ridder *Godschalk van den Lene*. Bedreigd met kerkelijke straffen (de ban), gaven ze in 1217 toe. Op zulke toestand van «organisatie» wijst trouwens ook een akkoord van 1494 waarbij de gebruikers van weiden toebehorend aan de abdij een akkoord sluiten met St.-Aubertus, waarbij deze het weidetiend afschaft, maar dan meteen afziet van haar verplichting om er banstieren, -beren en-hengsten op na te houden. Het gaat dus tussen «partijen».

Een tweede nijverheid is het *brouwbedrijf*, ten bewijze waarvan de *kammen* in onze toponymie. De vraag is of we deze, althans allemaal, moeten opvatten als brouwerijen ten behoeve van iedereen, ofwel ten behoeve van een bepaalde boer, en dan voor eigen gezin. Het *Hoppeblok* wijst op hopcultuur, en het ligt niet bijster ver van het dorp; waar vroeger een (echte) *kam* was.

De *koreeloven's* en *tichelrij'en* wijzen op *steenbakkerijen*.

De *slagmolen* der Kartuizers en het *stampkot* wijzen op teelt van *koolzaad (sloren)*.

De watermolens *Herne-* en *Boesmolen* (er draaien er 7 of 8 op de loop der Mark), de talrijke *windmolens* (bijna allemaal kort na 1918 verdwenen), staan natuurlijk in verband met *graanteelt*.

In de 19e eeuw waren er in Herne twee pannenfabrieken (zie *Pannenfabriek*) en een lijnwaadblekersbedrijf (toponiem *den Bleek*).

In 1897 kreeg Herne, bij het station, een ijzerconstructiewerkplaats.

7. Sociale geschiedenis.

In 1211 werd de dorpskeure uitgevaardigd, een der oudste en merkwaardigste plattelandskeuren van het oude Henegouwen - zoals gezegd, heetten in Henegouwen de met een keure begiftigde plaatsen *franchises* -, erop bedacht vreemden aan te lokken en ook te zien in het licht van de landelijke emancipatiebeweging (oud Germaans «volksrecht» tegenover het domaniaalrecht), waarvan ze een gevolg is. In deze keure zijn rechten en plichten van heer en onderdanen (onderscheiden als inboorlingen (*indigeni*), werklui (*manoperarii*), cossaten (kleine boertjes) en de nieuwaangekomen ontginners (*extranei*), precies uitgestippeld en ze vervangt het regime van *dode hand* en *taglia* door een grondcijns.

De ontleding der bepalingen van deze oorkonde ware op sociologisch en rechtskundig gebied zeer interessant, doch zulks is niet mogelijk in het bestek van dit kort overzicht.

De tweede dorpskeure, van 1338, de laatste in Henegouwen verleend, bedingt de vrijkoping der *karweien* door een vaste, in eens door de gemeenschap betaalde afkoopsom van 300 pond.

8. Enkele losse feiten.

In 1578 werd veel vee gestolen door de Spanjaarden.

In 1580 werden het dorp, de kerk, de Kartuizerij, de hoven te Schibbeek en ten Ezelenberg, door het protestantse garnizoen van Ninove geplunderd en (of) uitgebrand. In 1598 werd de kerk van St.-Aubertus heropgebouwd.

In 1580 ook, hebben Calvinisten, onder de leiding van Olivier van den Tympel, gouverneur van Brabant voor Oranje, een aanval gedaan op de stad Geraardsbergen.

In 1604 vermelden de cahiers van de 20e penning te Herne ongeveer 60 huizen - w.o. het Hof te Zande - als «maysons ruynées par les troubles». Hiermede zullen wel deze troebelen van 1580 bedoeld zijn.

In 1690 wordt nog eens het grootste deel van het dorp in brand gestoken door de Fransen.

Op 27 oktober 1798 is er een slag op de Kloosterberg, van «Boeren» tegen de Fransen. Onder de doden zijn veel priesters.

In de «Hollandse» tijd werden, bij K.B. van 5 juli 1822, de gemeenten van het kanton Herne in de Franse tijd (Herne, Galmaarden, Heikruis, Herfelingen, Oetingen, Tollembeek, Volzele), bij het kanton St.-Kwintens-Lennik gevoegd.

In 1874 wordt Herne een dekenaat.

III. De naam der gemeente

De oudste bij mijn weten tot nog toe bekende vorm, van 1146, is *Herinnis* (1148, *Herinis*).

Ernstige pogingen tot verklaring ervan zijn deze van *Mansion*, die verband zoekt met *haar* «rots, berg, woud?» (ook: «steenachtige grond, verhevenheid»), die van *Carnoy*, die de naam eerst wilde verklaren door *harn* «haagbeuk», doch later als prototype een (hypothetisch) *har-umnjō* «terres dures», neemt welke interpretatie echter niet overeenstemt met de vruchtbaarheid van de bodem.

De betekenis «berg, woud (beboste hoogte)» vindt steun in het feit dat dikwijls de aanwezigheid van bosopslag op *haar*-, *haren*-plaatsen wordt geconstateerd (Edelman-Vlam). Op zekere afstand ervan lopen langs de oevers van de Harebeek, die dicht bij het oudste kerngebied van Herne in de Mark vloeit, hoogten (wellicht *haren*) die vroeger wel bebost kunnen zijn geweest.

J. Lindemans ziet in Herne een hydroniem: de naam *Harebeek* én de naam *Herne*, waarvan de eerste een waternaam, bevatten *beide* het element *haar* (in het eerste geval mét, in het tweede geval zonder umlaut). De gemeentenaam *Haren* is dan de tegenhanger van «Herne» (uitgesproken *jèrn*).

Van dat «hydronymisch» Herne ware (aldus Lindemans, althans in 1931) een hypothetisch * *Har-inias* (vgl. *Hérinnes*, de Franse benaming van «Herne») het prototype.

In het midden gelaten of deze interpretatie louter taalkundig aanvaardbaar is, pleiten er toch voor: het feit dat Herne als woongebied zeer oud moet zijn (wat dus een hydronymische interpretatie - gelet op de oudheid van waternamen - niet uitsluit, zelfs waarschijnlijk maakt), dat het samenvloeiingspunt van de Harebeek (een hyp. *Harene*, *Herene*?) en de Mark op korte afstand van het oudste Herne-gebied ligt, en dat namen van andere plaatsen op de Mark, t.w. Mark zelf (riviernaam-dorpsnaam) en *Tollebeek* óók *waternamen* zijn.

IV. Archief betreffende Herne

De *voornaamste* onuitgegeven bescheiden in verband met Herne, die ten grondslag liggen aan mijn «Toponymie van Herne» (1955), berusten in het *British Museum* (Londen) (een deel van het *Kartuizerscartularium*), de *Archives du Nord* (Rijsel) (vooral het uitgebreid archief van St.-Aubertus van Kamerijk), de *municipale bibliotheek te Kamerijk* (voor de oudste vorm van «Herne»), het *Algemeen Rijksarchief te Brussel* (o.m. voor de Schepengriffie), het (toen nog niet door brand beschadigd) *rijksarchief te Bergen* (o.m. voor de cahiers van de 20e penning), de *pastorij* te Herne.

Bovendien op het gemeentehuis te Herne, het Hof ten Eze-

lenberg (enkele stukken uit familie-archief), het kadaster te Edingen (kaartwerken).

Talrijke plaatsnamen, niet gevonden in archief, werden mij aan de hand gedaan door zegslieden en komen dus «zo» uit de volksmond.

Voor uitgegeven bronnen raadplege men mijn bibliografie, o.c., blz. 34. (De lijst der voor de inleiding en de etymologische interpretaties geraadpleegde werken en van de op het Naamkundig Instituut te Leuven berustende doctorale dissertaties en licentieverhandelingen vindt men aldaar op blz. 37-43).

Wij kunnen allen die historische (en toponymische) opzoekingen over de streek willen ondernemen, niet genoeg aanraden een bezoek aan de *Archives du Nord* te Rijsel te brengen, waar massa's archiefstukken betreffende onze gewesten gedeponerd zijn, waarvan een groot gedeelte misschien nog niet (voldoende) geëxploiteerd is, wat België en meer bepaald Vlaanderen betreft. Vergeten we b.v. niet dat tal van kloosters in Frans-Vlaanderen gelegen, alhier een groot deel van hun bezittingen hadden.

V. - Het toponymisch materiaal

1) Bepalende elementen in de Hernse toponymie

Zoals overal zijn zekere toponiemen hier *liggingsnamen*, o.m. die der oude hoeven (hof + te + naam van een plaats of geografische omstandigheid: een boom, een gehucht, de dorpsnederzetting, een beek, andere realia) en van zekere straten die naar hun richting of eindpunt benoemd worden.

Ook *vorm* of *grootte*, *aard* of *uitzicht* (begroeiing), *bestemming* of *gebruik* (voor dieren of cultuurplanten) zijn andere elementen.

Tenslotte, en voor een groot procent, de *naam van eigenaar* of *gebruiker*, zowel *collectiviteiten* (plaatselijk beheer, inrichtingen) als *private personen* (met hun voornaam, bijnaam, beroeps- of familienaam).

2) Historische aardrijkskunde

De toponiemen (met Lat. of Franse soortnamen uit hun context) geven het reliëf aan (*berg*, *heuvel*, adj. *hoog*, *dal* (*daal*), adj. *diep* en *onderst*), de hydrografische realia (waterlopen: *beek* (Lat. *rivus*, *rivulus*, Fr. *rieu*, *ruisseau*, in de context der plaatsnamen), *gracht* en *zipp*; stilstaande waters: *horre(n)* (Fr. *fontaine*), *put* (Fr. *fosse*, Lat. *puteus*), *vijver* (Fr. *étang*, *vivier*; Lat. *vivarium*), *water*, *plas*, *meer*); de bodemgesteldheid (de adj. *kwaad*, *nat*, *plat*, *vet*, *droog*; de subst. *moer*, *moor(t)*, *moortel*, *zand*, *zavel*, *steen*, *turf*; voor onbewerkte gronden: *heide*, *haar*(?)) (*Harebeek*), *heed*, *braak*(land); bosland:

bos, haag, heis, hout, lo, stok, rode; grasland: *meers* (Fr. *pret*), *weide* (Fr. *pasture*), gemeentelijke grazingen: *gemeente, broek, eerd en opstal*; akkerland: *kouter, veld*, (Lat. *campus*, Fr. *champ*), *land* (Lat. *terra*, Fr. *terre, champ*), *stuk* (Lat. *pecia, peciuncula*, Fr. *closure, closin, closture*; Lat. *clausura*), *lochting, haag, klooster, meer*, verder *bocht, ren* en de werkwoordelijke stam *schut-* (in woorden ter aanduiding van dierenschutplaatsen); *woning-groepen of gehuchten* (het dorpscentrum: *de plaats* (Fr. *le village*)), gehuchtsnamen zonder lidwoord (op -(i)ane: *Kokiane*: met -ingen: *Hellingen*; -hem: *Goet(s)em, Kwatem*; -hove (o.m. *Rankhove*), met *op* en *te*: plaatsnamen met jongere elementen als *-leen* (pausleen), *-beek* (*hare-, him-, schib-*), *-mark* (*smeiersmark*), gehuchtsnamen met *-dries* (*Ren-*) en *-berg* (*Hekelen-*), kleinere buurten met *-dries* en *-daal*; het woord *gehucht* (*nieuw gehucht*), in het Lat. *hamellum* of *villula*, Fr. *hameau*; gewone «plaatsen»: de soortnamen *stat, stede, plaats* (Fr. *lieu, place ou lieu, endroit*; Lat. *locus*); *woningen en gebouwen*: *hof, goed* (Fr. *cense, court*; Lat. *curtis, curia*), *huis* (ook *huys, g(h)elaeg(h)e ende erve*), *hofstat metter huisinghen, hut* (Fr. *espinette*, verder ook *manoir et cense*); verkeerswegen: *kassei, straat, straatje, kaitse* (Fr. *cache, ruelle*), *menegat* (gemeenschappelijke koutertoegang), *weg* en *wegelken* (Fr. *piedcente, piedsente*), *gat, dreef*; over waters: *brug, plank*

3. Cultuurgeschiedenis

De toponiemen lichten ons in over de planten (bomen, struikgewas, bloemen), de dieren (zie reeds bij de «bepalende elementen»); verder plaatsnamen met namen van huisdieren, vogels, insecten en andere dieren, de landelijke economie en «nijverheid» (droogovens, water- en windmolens, olieslagerijen, steenbakkerijen, brouwerijen, hopkweek, jacht, mandenvlechterij, vogelkweek, schapenkweek, wolbewerking, druiventeeft, linnenblekerij; industrie (ijzerconstructiewerkplaats: *den atelier*; oude rechtsgebruiken (gemeenschappelijke exploitatie, afsluitingen, vee-teelt, rechtstoestand van zekere gronden, rechtspraak, betwistingen omtrent grond, leengoed, grensscheidingen), folklore en overleveringen (legenden, typische huisnamen, humoristische plaatsnamen, locale feiten, partijlokalen, historische herbergen, historische reminiscenties); autochthone geslachten: *van den abele, van den lene* (een ridderlijk geslacht; nu bestaat nog de fn. *Vanderleenen*), *van der cammen, van der capellen, van der roost, van der slagmolen, wayembergh*, e.a., en, onder de uitgestorven namen: *van den (der) assche, van bonte, van heckelsberghe, de le zande (van den zande)*, enz.

4. Enkele losse toponiemen

Hof ten Asse. - *Asse* is daar wel «gemeenschappelijk veld» (De hoeve ligt in de primitieve dorpskern) en de erachter lig-

gende *Assembleek* is wel de waternaam *Aska* (zoals in de gemeentenaam *Asse*).

Boesmeers (-molen, enz.). Met «boes» uit «bos» (overgang o - oe).

De Couchie (steenweg Edingen-Asse, op Kokiane): Mnl. *cautsiede* «bestratede of geplaveide weg», ook *Chaussée Brunehaut*, behoudt tot ver in ons taalgebied deze Romaanse benaming (*chauciede, couchie brunhault*), wat te wijten is aan de invloed van het St.-Waldetrudiskapittel (Bergen), dat in Herne- en Kestergewoud domeingood had; vanaf Wambeek heet de weg de *Steenstraat*.

Het element *dries*. - Er zijn 26 *dries*'en te Herne. Het zijn in de praktijk tegenwoordig driehoekige stukjes grond of straatkruispunten, waaruit soms een gehuchtgebied ontstond (of zijn die driehoekjes *overblijfsels* van gelijknamige, dus ook met *dries* benoemde gebieden?), meestal gemeenschapsbezit (*dries* is de oude teksten synoniem van *trieu*, en *trieu* van *commune*, dit laatste in onze oude teksten in het Ndl.: *gemeente*), en meersgronden (Fr. *mares*), d.i. meestal oorspronkelijk moerassen of moerassige gronden of gronden met plantsoen (18e-eeuwse tekst).

Druimeren (gehucht, grotendeels ook op Herfelingen): wschl. «drooggelegde plas van stilstaand water» (droge *maer*, droge *mere*).

Gesserie (nu *Gesserie**dries*): «ganzerij» (blijkens de oudste tekst), «ganzerijendries» (ganzenkweekplaats).

(*Hof te*) *Godselbos*: hof bij een naar een Godschalk (wschl. *Godschalk van den Leene*, ridder, in 1217, zie *Geschied.*) benoemd bos.

Handkerselaar (wijk, bij de grens met St.-Pieters-Kapelle): een grens-kerselaar, met in zijn schors een «hand» als grensteken gegrift (komt aldus voor op een Rogier van der Weyden toegeschreven, in Herne gesitueerd schilderij).

Harebeek (beek en gelijknamig gehucht): «haar» is een «verhevenheid, een meestal droge, dorre hoogte» (?), hier waarschijnlijker dan *har* «haagbeuk» (evenwijdig met de beek loopt, op een afstand, een langgerekte, hier en daar wat steenachtige, vroeger misschien wel beboste hoogte).

Hellingen: een wschl. «Saksische» kolonie (J. Lindemans), vgl. Engels *Halling*, van de persoonsnaam *Haldo*, *Hello*.

Kaailjebeert: tautologie bestaande uit Frans *cueuille* (van Middel-lat. *colia* «kleine berg») en Waals *biert* «berg»; vgl. de *Colibiertbeemden*, te Tienen: «beemd van Colibiert (Colbert)».

Kaits: *kets* «drijfweg voor vee» (Picardisch *cachier*: «drijven, leiden»), later (Westbrabants) «veldweg».

Kokiane (gehucht): wel een Romaanse of Gallo-Romeinse naam (en dito nederzetting), op de Romeinse baan (*Assesteenweg*), het waarschijnlijkst verband houdend met Lat. *coquere* «koken» (Laat-lat. *coquina* «keuken»), een «kookhuis», een «pleisterplaats» (voor Romeinse soldaten?); ofwel.... gewoon een

«huis van plaisantie» der heren van Edingen, in het Strijdhoutbos (*bois de Strihoux*), gelegen op Lettelingen (en Heikruis), en dat in 1166-1167 in de strijd van graaf Boudewijn van Henegouwen tegen de heer Hugo van Edingen, zou vernield zijn. De E.H. Torfs zaliger moet, naar hij mij eens mededeelde de plaats precies hebben weten liggen (zekere wallen en een motte (?) in voornoemd bos, ergens bij «de Ermitage» of de «Ermitage zélf (?)).

Pausleen: Mnl. *pauwe*, *pau* «paap» (*pauwel*: «kleine paap»), dus: «papenleen, priestersleen» (Lindemans). In elk geval was Pausleen schoofland, tiendenland, dus land met kerkelijke rechten; trouwens vroeger een «heerlijkheid» der Hernse Kartuizers (in 1797 aldus vermeld, onder verwijzing naar de vroegere toestand der plaats). Misschien eertijds een kerkelijk leen, van de abt van St.-Aubertus of zelfs van de bisschop van Kamerijk (Het *Hof te Kamerijk* ligt vlak hierbij, op Tollembeek).

Rankhove: zie Geschiedkundige schets (I. Geografisch overzicht).

Rendries: dries bij of met een (Mnl.) *renne* «afgesloten plaats voor dieren».

Schibbeek: «sceed-beek», scheid-beek (grens Herne-Vollezele en Herne-Tollembeek).

Steeverberg: wellicht *Steeffelberg* (*steefel*: stut, steunbalk; hier grenspaal (?)). De plaats ligt hoog (hoogste punt van Herne tegenover de zeespiegel: 80 m) en op een *grens*: Herne-Tollembeek (trouwens ook dicht bij de grens met St.-Pieters-Kapelle).

Ofwel «steenvorenberg» = steengroefberg (Mnl. *vore*: is ook «greppel als grensscheiding», mnl. *vorepaal* «grenspaal»; hier: een stenen grenspaal op de berg? (1).

R. BILLIET

---

(1) Deze gegevens zijn ontleend aan mijn werk: «*Toponymie van Herne*» (Kon. Vl. Ac.), Brussel, Standaard-Boekhandel, 1955 (Ook in de reeks: *Nomina Geographica Flandrica*, Leuven. Mon. VI). - Belangstellende lezers worden naar dit werk verwezen.

Het witloof te Evere

ONTSTAAN VAN DE TEELT

In 1930, op het internationaal tuinbouwcongres te Antwerpen, verklaarde E.H. VAN BEVER dat de witloofteelt, naar de gangbare mening, in 1830, te Schaarbeek, was ontstaan. Vertast door de revolutie had een landbouwer de cichoreiwortels die hij had geteeld om ze aan de suikerijfabrikanten te verkopen, in zijn kelder opgeborgen. Na enige tijd bemerkte hij dat een soort witte tots zich op de kraag van de wortel had gevormd. Daar deze tots enige overeenkomst vertoonde met andijvie, werd het loof op dezelfde wijze bereid, geproefd en lekker bevonden. De witloofteelt was geboren. Voornoemde verslaggever heeft geen onderzoek ingesteld naar de authenticiteit van dit verhaal doch beweerde niettemin dat de teelt omstreeks 1840 te Schaarbeek bekend was en van daar naar Evere overwaide (1).

De Heer A. STUCKENS tekende een gelijkaardige overlevering op over het ontstaan van deze teelt: het gebeurde vóór het jaar 1840; er was overproductie van cichoreiwortelen, doordat de bieten, reeds bij het zaaien mislukt, door cichoreiwortelen vervangen waren; deze bleven onverkocht achter schuur of stal op hopen liggen en daar het niet te erg winterde, begonnen ze te kiemen in min of meer lange, witte of geelachtige scheuten. Door armoe gedreven, brachten onze boeren deze scheuten naar de markt te Brussel, waar ze wegens het tekort aan groenten op dat ogenblik, gewillige kopers vonden. De Brusselaars kregen trek in de nieuwe groente en in de volgende jaren legden de boeren zich telkens weer op deze teelt toe, welke ze geleidelijk verbeterden (2).

De navorsingen door P. LINDEMANS brachten evenwel aan het licht dat «witloof om te stoeven» al in Brusselse rekeningen van de 18de eeuw vermeld staat. De teelt van dit moes wordt ook beschreven in de Brusselse handboeken over tuinbouwkunde: *Le Jardinier des Pays-Bas* van J. VAN DER GROEN (1672) en *Den Verstandigen Hovenier over de twelf maenden van 't jaer* door P. NILAND (1687); in het eerste werkje is sprake van: «*chicoré* (waarvan) en hyver on mange aussi en salade les petits bourgeois qui ont le même goust que la salade qu'on appelle en flamand *Peerde-bloem* (*Taraxacum offic.*) qu' on cueille aux champs.»; het tweede werkje vermeldt: *cichorey*

(1) E.H. VAN BEVER, *Het witloof te Evere*, 5 blz. uit de Verslagen van het Internationaal Tuinbouwcongres te Antwerpen in 1930, Brasschaat, De Bièvre, 1930.

(2) Enkele jaren geleden tekende de hr. A. STUCKENS, gewezen Schepen van Openbaar Onderwijs en, in 1902, medestichter van het hierna-vermelde witloofsyndicaat «Le Progrès», zijn herinneringen aan de witloofteelt en -handel op. Dank zij zijn typoscript, waarvan ik inzage kreeg, kon ik deze studie op menige plaats bijwerken; hiervoor hield ik hem mijn oprechte dank aan.

waarvan «de jonghe uytspuytsels veel ghesocht (worden) tot salaet». Evenals de *spruitjes*, die in vele talen de naam *Brusselse kool* dragen, is het *witloof* een moestuingewas van internationale faam. Beide groenten heeft de tuinbouw aan onze oude tuiniers, *de broekozen*, te danken (3).

Het eeuwenoud bedrijf der broekozen is in de middeleeuwen ontstaan, ten gevolge van de opkomst en de snelle groei der steden; een deel van de stedelijke bevolking specialiseerde zich dan in het telen van moeskruid voor hen die door hun drukke bezigheden in handel en ambacht geen tijd meer hadden er zelf voor te zorgen en tevens voor de volksmensen die op de dicht behuisde bodem geen grond meer vonden voor een eigen groentetuin. Deze tuiniers waren binnen de stadswallen gevestigd; het waren stedelingen. In de 14de eeuw waren de Brusselse moestelers nog in het Warmoesbroek (omgeving van de huidige Broekstraat) gevestigd. Een eeuw vroeger was de bodem, waarop hun hovingen lagen, nog grotendeels met broodgranen verbouwd. De bewoners heetten toen *broekoizen* (4), omdat zij in de gunstige bodem van een broek (vochtig land door kunstmatige waterafvoer ontwaterd) hun bedrijf uitoefenden. Door de aangroei van de stad werden hun «hoven» geleidelijk ingepalmd door straten en huizen en zij zelf werden tot buiten de wallen verdrongen, in de toenmalige dorpen Molenbeek, Anderlecht, St.-Gillis en Schaarbeek. Van daaruit werden zij, op het einde der 18de, en vooral in de 19de eeuw nog verder verdrongen, naar Dilbeek, Berchem, Zellik, Evere en andere randdorpen (5).

DE TEELT TE EVERE

Waar, wanneer en door welke broekoos het eerste witloof werd geteeld, is niet bekend. Te Evere vestigde die teelt zich, samen met de groenteteelt, blijkbaar eerst in de tweede helft van de 19de eeuw.

Tot dan hadden de Everse landbouwers zich hoofdzakelijk op de teelt van graangewassen toegelegd en slechts voor persoonlijk gebruik groenten gekweekt. Omstreeks 1720 verhuurde pastoor Aerts zijn huis naast de pastorie aan een boerkoos uit St.-Joost-ten-Noode, aan wie hij het onderhoud van de pastorele tuin toevertrouwde: «ick hadde wel aen iemant van de gemeijnte den hof met het huys verhuert, schrijft de pastoor, maer sy en hebben de kennisse van den hof niet, gelyck de boirkoijsen by de stadt» (6).

---

(3) Ir. P. LINDEMANS, *Geschiedenis van de Landbouw in België*, Antwerpen 1952, dl. II, blz. 167, 175.

(4) Het woord werd later *Boerkois* gespeld, en leeft thans nog op de volksmond (Berkoos, Perkoos). Als eigenaardige analogie dienst aangestipt dat de groentekwekers in de omgeving van Parijs *marâchers* (marais: broek) geheten werden (P. LINDEMANS, *Agrarische Toestanden in het oude Brussel*, ESB 1944, blz. 5).

(5) P. LINDEMANS, *op. cit.* dl. II, blz. 173-174.

(6) P.A., register 8 H, blz. 16.

Een officiële statistiek geeft volgend beeld van het cultuurschema te Evere in 1838: beploegbare gronden: 425 ha 2 a 60 ca, waarvan 150 ha tarwe, 140 ha koren, 12 ha gerst, 10 ha haver, 2 ha boekweit, 80 ha aardappelen en 10 ha koolzaad. De groentetuinen en -gronden besloegen 24 ha 14 a 20 ca (7). In 1841 werd hier nog een stenen windmolen gebouwd, waarin, in 1854, een stoommachine geïnstalleerd werd, om ook bij windstilte te kunnen malen, hetgeen bewijst dat de graangewassteelt hier, in het tweede en derde kwartaal van de 19de eeuw, nog steeds het hoofdbedrijf vormde (8).

Wegens de snelle ontwikkeling van Schaarbeek vooral in de tweede helft van de 19de eeuw (9), kwamen talrijke moestelers uit deze gemeente zich te Evere vestigen. In die jaren steeg het bevolkingscijfer zeer snel: in 1875 waren hier 1950 inwoners, 2563 in 1888 en 2810 in 1890, welke bevolkingstoename in het gemeenteverslag over het jaar 1890 als volgt wordt toegelicht: «Zo wij gade slaan dat onze gemeente aan de poorten der hoofdstad gelegen is, dat de landbouwers van het volksrijke Schaarbeek verplicht zijn zich elders neer te zetten bij gebrek aan akkergronden, zo moet het ons niet verwonderen dat onze bevolking zo snel aangroeit» (10).

Het renderend bedrijf van de ingeweken moestelers vond alras navolging bij de Everse pachters, te meer daar de landbouw in die zelfde jaren, meer bepaald van 1879 tot 1895, een zware crisis doormaakte. De massale invoer van tarwe tegen lage prijzen uit de Nieuwe Wereld en uit de Baltische landen deed de prijzen van de inlandse tarwe dalen. En deze prijsdaling trof ook de andere produkten: rogge, haver en gerst. Dientengevolge keerden de landbouwers zich af van de tarwe en de rogge die zij nog alleen voor eigen gebruik verbouwden en legden zich toe op de teelt van producten die door de mededinging van het buitenland niet werden bedreigd: peulvruchten, voedergewassen, groenten en fruit (11).

Te Evere werden landbouwgronden, weiden en zelfs moerasgronden in moestuinen herschapen. «Langzamerhand herschepden de pachters hunne gronden in moestuinen. Wat baat het hun nog granen te telen, wier prijzen aanhoudend dalen!» (12). Tien jaar later lezen we in het jaarverslag: «Het meestendeel der

---

(7) Gemeenteraadsverslag van 21-10-1839.

(8) Gemeenteraadsverslagen van 17 en 23-3-1841, 23 en 30-11-1853, 16-1-1854.

(9) Bevolkingstoename: 1840: 4.550 inw., 1875: 34.628, 1900: 63.508 (J. LINDEMANS, De beweging der bevolking in het Arr. Brussel. ESB, 16de jg., 1933-1934).

(10) Gemeenteraadszitting dd° 19-5-1892.

(11) *Flandria Nostra*, dl. I, blz. 174.

De prijs van de inlandse tarwe daalde: in 1840 nog 28,73 F per 100 kg., 31,35 F in 1860, 28,56 F in 1860 en nog slechts 19,74 F in 1890 en 13,98 F in 1895.

(12) Verslag over de landbouwtoestand te Evere in 1888, op de gemeenteraadszitting van 14-6-1890.

weiden zijn ten huidigen dage herschappen in hovingen». En zoals de broeken van Orsendaal eertijds voor de Brusselse moestelers een vruchtbare cultuurbodem waren, zo ook werden te Evere de moerasgronden ter plaatse geheten *Doolegt* ontwaterd en in vruchtbare moestuinen herschappen (13).

Voor al de witloofteelt was in die crisisjaren voor onze bevolking een nieuwe bron van inkomsten: deze groente werd in het buitenland geëerd en door de geneesheren als gezond voedsel aangeprezen: «Jaarlijks neemt de teelt van het witloof in hoedanigheid en hoeveelheid toe; deze nieuwe plant, door de geneesheren als gezonde moeskruid zoo zeer geprezen, wordt op heden naar al de groote steden van Europa verzonden» (14). Hoewel het aantal kwekers van jaar tot jaar aangroeide, was de teelt tot in 1890 in omvang weinig toegenomen: zelden werd meer dan $\frac{1}{2}$ ha met suikerrij bezaaid; het wieden zonder machine en de trage groei en rijpwording van de witloofplanten namen veel tijd in beslag en lieten niet toe meer te bewerken (15).

Uit overlevering weet de hr. A. Stuckens nog te vertellen dat de kwekers de witloofbedden aanvankelijk met toemaat- of najaarshooi uit de gemeenteweiden en later met kaf afdekten, enkel om de wortelen tegen de vorst te beschutten; het witloof groeide dan zeer langzaam en was slechts na verschillende maanden rijp. Later, om het groeiproces te verhaasten, werd het ene na het andere met een dikke laag (50 cm en meer) verse paardemest verwarmd, welke teelwijze, gedurende veertien dagen, zware arbeid en voortdurende waakzaamheid van de kweker vergde: naargelang van de weersomstandigheden en van de temperatuur in het witloofbed, welke laatste de kweker met de hand waarnam, moest hij de mest, soms tot tweemaal daags, waarbij nachtwerk niet uitgesloten was, verwijderen, om de verbranding van de vruchten te voorkomen. De paardemest, welke in de witloofteelt een belangrijke rol speelde, kwam meestal uit de kazernen in de stad, waar hij wekelijks, in loten van ongeveer één karrevracht, bij deurwaarder werd verkocht. Sommige kwekers hadden ook een «put», d.w.z. dat ze de mest ergens voor een jaar in pacht hielden. Soms kon ook mest gekocht worden bij een boer die zijn bedrijf stopzette, of in boerderijen waar weinig of geen witloof werd gekweekt.

Het gebruik van uitgelèzen zaad, van betere gronden en meststoffen, evenals de «looze middelen», die de landbouwers in onderlinge wedijver, uit eigen ondervinding en door aanhoudende navorsingen kenden, verbeterden en verhoogden geleidelijk de produktie (16).

---

(13) Gemeenteraadszitting • p 16-4-1895.

(14) Zie noot 12.

(15) E.H. VAN BEVER, *op. cit.*

(16) Verslag over de landbouwtoestand in 1890 op de raadszitting van 19-5-1892.

In het eerste decennium van deze eeuw kwam de schoffel-machine het wieden vergemakkelijken. Ook het rooien werd geleidelijk verbeterd: aanvankelijk gebruikten de kwekers daartoe een *suikerijgreepje*, d.i. een viertandige vork die aan een korte steel zit, die van een kruk is voorzien; vervolgens kwamen Oost-vlaamse seizoenarbeiders, de *platteblokken* geheten, de suikerij-wortelen rooien; dezen voerden hier het gebruik van de lichtere tweetandige vork in. Omstreeks 1920 begonnen de kwekers de suikerij met de ploeg uit te rijden, zodat de vreemde werkkrachten voortaan voor dat werk konden gemist worden.

Het groeiproces van het witloof werd eveneens bespoedigd door het gebruik van «lopende vuurtjes» in plaats van paardemest tot verwarming van de bedden. Dit verwarmingssysteem zou door zekere *François Kloots* en *Antoon Van Assche* te Evere het eerst zijn toegepast: in een put vóór het suikerijbed bouwden de kwekers met bakstenen, klei en een rooster een kleine haard die, door een ondergrondse leiding van buizen langs het suikerij-bed, met een buis aan het eind van het bed verbonden was. Het aanleggen van zulk verwarmingssysteem heette *buisjes steken* (17).

De hr. A. STUCKENS vertelt dat hij persoonlijk gezien heeft hoe een boer uit de *Gastendelle* met een versleten «Godin-stoof» en met oude «stoofbuizen» die hij rechts en links had gevonden, een verwarmingstoestel had ineengestoken, waarmee prachtige uitslagen werden behaald.

In 1912 was de thermosifonverwarming bekend (18) en in 1930 had dit systeem de lopende vuurtjes met aardbuizen bijna helemaal verdrongen, zodat het witloof snel tot rijpheid werd gebracht (19).

Ook het Gemeentebestuur, de Spaar- en Leengilde van Evere en de Hoveniersgilde droegen het hunne bij tot bevordering van de witloof- en groenteteelt. In 1900 aanvaardde de gemeenteraad het voorstel van de hr. Minister van Landbouw tot inrichting van een cursus van vijftien lessen over witloof- en groenteteelt gegeven, die omstreeks 1930 door een veertigtal personen werd bijgewoond. De Spaar- en Leengilde van Evere, opgericht in 1917, verschafte de kwekers voorschotten tot verbetering van hun materiële toestand: in 1929 had ze reeds voor ruim één miljoen F leningen tot landbouwdoeleinden toegestaan (21).

(17) De meeste inlichtingen vernamen wij van plaatselijke kwekers.

(18) L. BURGER, *La vraie culture du witloof dans les environs de Bruxelles*, in *La Tribune Horticole*, 1912, blz. 750. De verwarming door middel van paardemest wordt daarin als het oud systeem beschreven. De verwarming met lopende vuurtjes heet het modern systeem; terwijl de thermosifonverwarming blijkbaar nog in het beginstadium verkeerde, want de lezer dient zich voor de toepassing ervan tot de fabrikanten te wenden.

(19) E.H. VAN BEVER, *op. cit.*

(20) Gemeenteraadszitting van 1-8-1900.

(21) E.H. VAN BEVER, *op. cit.*

**GROEPJE EVERSE WITLOOFKWEKERS IN «DE PICARDIE»
OMSTREEKS 1900.**

Voorste rij: Pieter Hanssens, bijgenaamd Pie Lameter (met zijden pet); Suzanne Meulemans (één witloofplant in de hand); Isabella M. (geknield); Jeanne M. (achter de mand).

Achterste rij: Cornelis Olbrechts, bijgenaamd Nele Wolle (met bolhoed); Rie Spelkens?; Juul Meulemans, bijgenaamd Junl van de Proisj; Mevrouw Marie De Craen, moeder van de gewezen Gemeentesecretaris?; Jan Meulemans; Guillaume De Craen, vader van de gewezen gemeentesecretaris.

DE VERKOOP VAN HET WITLOOF

Benevens de toepassing van nieuwe en betere werkmethoden, heeft vooral de uitbreiding van het afzetgebied de bloei van de witloofteelt in de hand gewerkt.

Everse mensen op leeftijd weten nog te vertellen dat boerinnen het witloof met moederlijke zorg in platte mandjes op hun hoofd naar de Brusselse groentemarkt droegen. Weldra werd deze groente een belangrijk uitvoerprodukt; de uitvoer, vooral naar Parijs, geschiedde aanvankelijk door bemiddeling van Brusselse kooplieden, die het witloof ter plaatse kwamen opkopen.

Zekere *Denis Meert* door de boeren beter bekend als «Denie» heeft, volgens A. Stuckens, de uitvoer van het witloof, in 1886-87 het eerst op regelmatige en onafgebroken wijze ingericht. Hij had hier een opkoper, die met een klein rijtuig rondreed om met de boeren te onderhandelen. Een depot met telefoonverbinding was bij Jaak Van Wayenbergh (Marie Ziep) ingericht. Daar mochten de kwekers, na akkoord over de prijs en de te leveren hoeveelheid, het nodig aantal mandjes, de koorden en

het inpakpapier gaan afhaken. «Denie» had inpakkers, die onder de leiding van de opkoper van de ene verkoper naar de andere trokken; hij had ook «kamions», waarmee het inpakmateriaal naar het depot werd gevoerd; de kwekers moesten echter zelf hun waar naar zijn opslagplaats in de Populierenstraat te Brussel brengen, waar de firma nog gevestigd is. «Denie» stond als een eerlijk man bekend; nooit liet hij de kweker naar zijn centen wachten en alle geschillen wist hij in der minne te regelen. Zodoende heeft hij de uitvoer van het witloof en de teelt bevorderd.

Andere pioniers van de uitvoer waren: de gebroeders *Derousseaux*, die zich omstreeks 1890 bij het begin van de Stroobantsstraat waren komen vestigen. Blijkens verkoopborderellen, welke de hr. A. Stuckens eertijds te zien kreeg, zouden zij in 1891-92 het eerste witloof naar Amerika verzonden hebben. Wegens de ondoelmatige verpakking was de waar evenwel in bedorven toestand aangekomen; de borderellen droegen immers de vermelding: «Workless». Ook *François De Jonghe* bijgenaamd *Cartouche*, *Delsaet-Kling* bijgenaamd de *Française*, *Mojet* en *Jules de Vroo*, allen uit Brussel, en ten slotte *Jan Meyers* uit Antwerpen, die de eerste belangrijke verzendingen naar Amerika deed, hebben inzake uitvoer zeer verdienstelijk werk geleverd.

Op 2 dec. 1894 verenigden de tuinbouwers van Evere en de omliggende dorpen zich, met de steun van hun respectievelijke gemeentebesturen (22), in *Het Syndicaat der Brabantse Moesboveniers: Les Maraîchers brabançons* (23), gevestigd te Evere onder het voorzitterschap van de heer *Henri Vasters*, kantoorchef bij het Ministerie. In deze vennootschap beraamden de moestelers de middelen om hun produkten zo gemakkelijk als winstgevend te verzenden: de bemiddeling van de Brusselse kooplieden werd uitgeschakeld; tot vermindering van de vervoerkosten werden de produkten met bestemming naar een zelfde plaats of stad gegroepeerd; ten slotte had het syndicaat vooral tot taak de uitvoer naar Frankrijk te verbeteren en nieuwe markten te openen in Engeland, Duitsland, Oostenrijk en Zwitserland, daar de markten in België en Frankrijk, wegens de snelle uitbreiding van de moestelt en vooral van de witloofteelt onvoldoende afzet boden (24).

Op aandringen van dit syndicaat en ten verzoeken van verschillende inwoners der gemeente, diende het gemeentebestuur, in 1896, bij de Minister der Staatsspoorwegen een verzoekschrift in om te Evere, op de ontworpen spoorweglijn Scharbeek-Halle, de oprichting van een station te bekomen, ten einde de kwekers

---

(22) Als tegemoetkoming in de oprichtingskosten verleende het gemeentebestuur van Evere, op 30 aug. 1894, een toelage van 250 F.

(23) De drukke uitvoer naar Frankrijk gaf wellicht de Franse benaming van de syndicaten in de pen.

(24) Verslag over de landbouwtoestand in 1894 op de gemeenteraadzitting van 18-3-1896. Hieruit moge blijken dat de bewering in het verslag over het jaar 1888, dat het witloof reeds toen naar al de grote steden van Europa werd verzonden, overdreven is.

de moeite te besparen hun voor de uitvoer bestemde goederen naar het station van Schaarbeek te moeten brengen (25).

Omstreeks de eeuwwisseling werden nog twee andere syndicaten opgericht: vooreerst *de Verenigde Witloofkwekers — Les Producteurs réunis*, beter bekend onder de naam *Witloofclub* (26); het was gevestigd bij Egied De Becker (bij Julleke of Sjokkel) aan de Kerkhoek, waar het, benevens te Haren, zijn meeste leden telde; het syndicaat *Le Progrès*, werd in 1902 gesticht met als eerste en voornaamste leiders: A. Stuckens, A. Van Nerom, J.B. Mosselmans en Christiaan Van Wayenberg. In de volksmond heetten de drie syndicaten, respectievelijk *de zwarte*, *de rode* en *de blauwe maatschappij*, overeenkomstig de kleur, waarin hun respectieve merken, S — WC — LP, en het immatriculatienummer van hun leden op de tenen mandjes (*syndicaatmandjes*) geschilderd was, waarin het witloof naar het buitenland werd verzonden.

In zijn verzoek om geldelijke steun vanwege het gemeentebestuur onderstreepte de hr. *Henri Pepermans*, voorzitter van de Witloofclub, eveneens de noodzakelijkheid nieuwe markten te openen: «De teelt breidt zich uit in onze omliggende gemeenten. Hierdoor zijn de hallen van Parijs des winters opgepropt met *Brusselsche salade*, zoals men ze aldaar noemt. De bekomen prijzen dalen daardoor en moeten den val van de plant medebrengen. Moest dit zich verwezenlijken, dan is het gedaan met onze werkzame bevolking. Om dit te verhinderen dienen nieuwe markten in den vreemde, voornamelijk in Engeland geopend. Het doel van onze maatschappij is dit te verwezenlijken» (27).

Uit deze verklaring blijkt dat de witloofteelt zich ook tot de omliggende dorpen had uitgebreid. Onder deze vernoemen we St.-Stevens-Woluwe en Kraainem; immers in 1902 besloot de gemeenteraad de Woluweweg over zijn ganse lengte te bestraten ten einde deze landweg in de winter berijdbaar te maken voor de kwekers die hun witloof uit deze dorpen naar het Station van Schaarbeek moesten vervoeren (28).

Ondanks de onbetwistbare voordelen welke de syndicaten boden, bleken ze na verloop van jaren nochtans minder voldoening te schenken. De verzending van het witloof geschiedde immers op risico van de kwekers, die bovendien voor de verpakking en de overbrenging van hun produkten naar het station moesten instaan.

Vele van de dure syndicaatmandjes keerden beschadigd uit het buitenland terug en elke kweker moest zijn mandjes onder de vele andere in het station gaan uitzoeken, hetgeen verlies van tijd en geld betekende. Het gebeurde zelfs dat sommigen met de

---

(25) Gemeenteraadszittingen op 4-2 en 18-3-1896.

(26) Verzoek om toelage ingewilligd op de gemeenteraadszitting van 22-12-1899.

(27) Gemeenteraadszitting op 15-4-1901.

(28) Gemeenteraadszitting op 22-1-1902.

nettoopbrengst van hun witloof de verzendingskosten niet konden betalen. Toen sommige personen uit de gemeente dan ook zelf het witloof bij de kwekers begonnen op te kopen en voor de verpakking en de verzending zorgden, genoten dezen natuurlijk de voorkeur van de kwekers. Reeds in 1930 werd de overgrote meerderheid van het witloof aan zulke opkopers verkocht.

BESLUIT:

Over het ontstaan van de witloofteelt mag aangenomen worden dat dit moestuingewas weliswaar reeds in de 17e eeuw bekend was, doch dat de rationele teelt ervan eerst in het laatste kwartaal van de 19de en in het eerste kwartaal van de 20ste eeuw empirisch werd vastgelegd, zodat de broekozen eerst dan schone, vaste planten begonnen te kweken. In het begin van die periode, toen de moestelers uit de Brusselse randgemeenten, vooral uit Schaarbeek, verdrongen werden en de landbouwcrisis onze boeren in hun bestaan bedreigde, vestigde de witloofteelt samen met de groententeelt, zich te Evere. De noeste arbeid en de verstandige zorgen van onze knappe kwekers, de betere werkmethoden en de mechanisatie in de landbouw verbeterden en verhoogden de produktie. Gegeerd in het buitenland, werd het witloof daarenboven een belangrijk uitvoerprodukt. Deze winstgevende teelt deed de huurprijs en de waarde van de akkers voortdurend stijgen, zodat de grondeigenaars ten koste van het zweet van de kwekers en dank zij de zorgen van het gemeentebestuur, dat de veldwegen van een stevige bestrating voorzag, daaruit veel voordeel wisten te halen (29). Aanvankelijk een redmiddel tijdens de landbouwcrisis, bracht de bloeiende witloofteelt, vooral na de eerste wereldoorlog, ook welstand onder de kwekers: dezen verfraaiden hun huizen, maakten ze gerieflijker, en velen brachten het zelfs van huurder tot eigenaar. Omstreeks 1930 waren er te Evere ongeveer driehonderd kwekerijen, doch stilaan liet ook de grootstad zich gelden. Bij gebrek aan voldoende akkers namen sommige kwekers de wijk naar het platteland, andere huurden of kochten er land, doch onmeedogend palmt de grootstad de kwekerijen in, zodat het laatste witloof binnen afzienbare tijd op Everse bodem zal geteeld worden.

PIETER CNOPS

---

(29) Gemeenteverslag over 1895 ter zitting van 16-1-1897.

Uit het archief van onze «Brabantse Woorden»: Vokak

Een «volkswoord», dat op vele plaatsen in Zuid-Nederland gebruikt werd (of nog wordt) en de vorsers geïntrigeerd heeft, is *voka(k)*. Ook in **Leuvense** teksten is het niet onbekend; de excerpten zijn echter zeer ongelijk verspreid, niet zozeer uit hoofdsheid, maar wel veeleer omdat de term zo weinig kon te pas komen in de bescheiden. In de taal van de almanakken, op het eind van de 17e en in de 18e eeuw, wordt *vokak*, als scheldwoord, dan weer met kennelijke voorliefde neergeschreven. Het oudst ons bekend citaat staat nochtans in een officieel register, maar het werd neergepend door een fruitenier: de term behoorde dus wel reeds vóór de datum van het stuk, nl. 1452, tot de gewone ambachtstaal. De tekst luidt:

«Van Voeckacken gheen nat te maken

Item soe wij vanden *voocacken* eenigen dranck sap ofte nat maeckten oft dede maken dat hij verbueren soude eenen kuere van drije Rg ende het sap oft den dranck te deylen in drijen», Leuvens Archief nr. 4650, 97 r°.

Van 1520, 13 juni dagtekent een andere bewijsplaats die een stadsclerk optekende uit de mond van een volkswrouw:

«dat zij sonder jnt vs ambachte te zijne appelen voirtgedaen... hadde.... dair aff zij gecalengeert was»; de vrouw beweert echter dat het maar «waeren een wat *voecacken*», Leuvens Archief nr. 7413.

Tegenover dit materieel gebruik van het woord staat de figuurlijke betekenis die *voyekack* (als substantief en als adjectief) of *voyekackerij* in de 17de-eeuwse almanakken heeft. Van de tientallen voorbeelden volgen er hier slechts een paar:

a) 1692, quamen daer twee venerabele Personagien mijnen Meester besoecken, Het waren twee Confraters van de Drinckgulde. En het is de charitable manier, onder de *Voyekacken*, wanneer eenen leydt, flerizijn oft schijt heeft, oft iets sulcks, dat de andere, die noch op de been zijn, hem komen de visiete geven. Waer in niet gehandelt en wordt, als van zuypen. Deze twee Back-beesten (indien ick die venerable Bier-vliegen soo magh noemen) stoncken na den Brandewijn.... Den eenen was den Boecks-harinck gelijk, dat is een mageren *Voyekack*, den anderen eenen gewijckten harinck, dat is, een op-geblasen Bacchus-kalf.... sprack, om te toonen dat hij niet *voykack* was; want hy en wou dat oock niet lijden (ordinaire faute der verblinde Rotten): wat hebt gy, Confraters, t'onbijten? (32 r° en v^o);

1693, De vleesch-heeren van Hongeryen, die Musschen schieten van halve ellen lanck, comparereren aldaer meest alle dagen: waer tegens de vleesch-haters, en visch-minnaers, oft Lovensche *Voykacken* gewatertant worden, om niet minder Bier in te gieten» (44);

1693, het rotte Rot, o Toen ick tot Loven studeerde.... had'ick veel te doen met de handt en aensicht-kijckerije, meer dan met pisbesienderije. Ick seyde aen de *Voykacken*, dat sv langh soude leven, considererende hun vette kaken» (68 v°);

1693, «het rotte Rot, of Gilde van de Blasianen, Bommelisten, Rottarissen, *Voykacken*, Toebachisten, enfin Bier, Snuyff, Brandewyn-duyvvels» (73 r°);

1693, «Hoe dat het quam dat hier binnen Loven meer *Voyekacken* en bevers oft trambeleerders waren als op een ander? Dacr wiërdt over geredekavelt, om dat men hier drinckt sonder mate. en dat men altijd in vrees is dat het Bier steert oft suer sal worden» (75 v°);

1693, «Om Doctor à la mode te zijn, moet gy seggen het Fleri-zijn een Juffrouw te wesen: een rotte Mademoiselle, het pal couleur te hebben, eenen *Voykack*, watersuchtich: een Colerickē, subtiel van geest» (96 r°);

1696, «den Backer.... Hy siet liever dry Soldaten in sijnen winkel komen, als thien *Voykacken*; want dry Soldaten koopen ten minsten ieder een Broodt van 5 of 6. st. daer thien *Voykacken* elck met een Mastelleken tevreden zijn, en dat konnen sy noch qualijck in knouwen sonder den Brouwer den penninck te gunnen» (281);

b) 1692, «om te toonen dat hy niet *voykack* was» (32 v°);

1693, «Peeter-mannen-saet.... neemt dat alle dagen 's morgens in plaets van Brandewyn, gy sult noyt *voykack* zijn» (54);

1693, «(Toren: Verloren-Kost), dat men hem ten lesten noch den rotten oft *Voykack* Lovens Torens sal doopen: niet by wege van Bier oft Brandewyn, maer by 't gedurigh doorregen» (69);

1695, «De Corps de garde is seer oudt

En dient wel op een nieuw her-boudt.

Ick segget u, 'k spreek sonder mallen,

Sy is *voykack*, sal licht vallen! (243);

c) 1693, «ick meynde UL. een Vrouw voor een Nieuw Iaer te vereeren: maer gy hebt den Leck-pot al te lief. Wat sal ick u geven? Hoor een raer remedie.... tegen de *Voykackerije*» (54);

1693, «het meeste dat tot de Lovensche *voyekackerije* werckt, is de versopen natuer en exempel der Ouders» (83 v°). enz.

De toestand te Leuven is dan duidelijk: *vokak* (substantief en adjektief) alleen of in afleidingen, bestaat er tenminste sedert het midden van de 15e eeuw; het woord duidde appelen aan die reeds te rijp waren, en die dus niet meer mochten gebruikt worden om er appeldrank of -sap van te maken. *Vokak* was in 1520 een excuus voor een toevallige verkoopster die niet tot het ambacht behoorde en in de 17e eeuw tenslotte, in een overdrachtelijke betekenis: «rot», van de dronkaard gezegd.

In de 20e eeuw is *vokak* nog steeds de benaming voor fruit dat begint slecht te worden maar toch gedeeltelijk voor gebruik geschikt is. Dit is o.m. het geval te Leuven zelf, al ver-

meldt L. Goemans het woord niet in zijn «Leuvensch Taaleigen». Een van de Leuvense getuigen is de hr. A. Meulemans (1) die vertelt hoe hij als kind van een hovenier vaak beschadigde appelen kreeg met de verzekering dat zij niet rot waren, maar slechts *voeëka*.

Ook te Heist-op-den-Berg is het woord in dezelfde betekenis bekend, blijkens een mededeling van de hr. R. Lambrechts, conservator van het Heemkundig Museum aldaar.

De vraag naar het voortbestaan van *vokak*, zie ESB jg. 1959, vr. 397, bracht verder geen nieuw materiaal. De antwoorden luiden: een appel of peer is meel (Alseberg), gebloetscht of verdoeft (Zaventem), mater (Moortsel-Aalst), halfrot, vurt of vuus (Wetteren), flok (Steenhuffel), ne vermoiden appel (Putte), halfrot (Schelle), ne gebltsde (Zwartberg). Een korrespondent uit Tienen, de hr. R. Morren, deelt mee dat er in zijn stad geen speciale benaming bestaat voor deze halfrotte appel of peer. Wel gebruikt men er bij jonge kinderen een uitdrukking die dan geldt voor alles wat vuil of oneetbaar is, nl. *foei kak!* Een oneetbare vrucht wordt ne kakkenappel, een kakkepeer, enz. Krijgt het kind een geldstuk dat het dadelijk naar de mond wil brengen, dan hoort men «foei kakkecent!». Snoepgoed, waarvan men vermoedt dat het slecht is, heet «kakkeboing» (*boing* of *baing* is in de Tiense kindertaal de aangepaste vorm van boboing, Fra. bonbon). Praktisch zijn wij dus, behalve voor Leuven en Heist, aangewezen op de glossaria.

Gebruik en betekenis van een Brabants *vokak*, *vookak*, *foei-kak* komen reeds voor bij L.W. Schuermans (2).

In **West-Vlaanderen** wordt *foeikak*, *fooikak*, *vookak* gezegd van dingen die «bedorven of vernutteld» zijn (De appels zijn al maar wat foeikakken) en tevens figuurlijk voor mensen en dieren die zeer lui zijn (een f. van eenen jongen, van een meisje). Bovendien bestaat er een werkw. *vervookakken* of *verfoeikakken*, d.i. vookak maken of worden (Een ziekelijk kind is licht vervookakt) (3).

Voor **Oost-Vlaanderen** ontbreken de gegevens.

In het **Antwerpse** wordt *vooikak*, *vookak* enkel gebruikt als bijv. nw. in de betekenis: «beursch. buikziek» (4).

-----
(1) Zie Eigen Schoon en De Brabander 1954, blz. 345 en een antwoord op vraag 397 van de «Brabantse woorden».

(2) Algemeen Vlaamsch Idioticon (Leuven, 1865-1870), blz. 378.

(3) L.L. de Bo-J. Samyn, Westvlaamsch Idioticon (Brugge, 1892), I, blz. 287 en II, blz. 1128. - De Bo geeft trouwens ook een citaat uit een Leuvense almanak van 1730.

In Deken De Bo's Kruidwoordenboek uitgegeven door J. Samyn (Gent, 1888) kwam reeds het bijv. nw. *vookachtig* voor «gezeid van appels, wortels, rapen en beetrappen, wier pel verrunseld en wier zap verloren is. Appels zijn vookachtig laat op het jaar», blz. 142.

(4) P.J. Cornelissen en J.B. Vervliet, Idioticon van het Antwerpse dialect (Gent, 1903), blz. 1398.

In **Limburg** is het woord bekend (5): L.W. Schuermans getuigt dat het te Roermond bestond voor «wormstekig» (6); te Maastricht wordt *foka*, *fokka* gezegd «van ooft aan de boom gerot» (7).

Voor Valkenburg wordt vermeld het adjektief *foek* (n foekke peer), d.i. beurs, rot. «Het woord is niet algemeen, men hoort wel eens 'foekak' in de betekenis van rot» (8).

Te Heerle tenslotte gebruikte men *foekak*, ook in de betekenis: beurs, rot van binnen (9).

Vokak blijkt ook in **Wallonië** bekend te zijn. Het Waals *fôcak* (10), ook in de vormen *foûcak*, *fôcas*, *fôcatch*, *fôcat* en en *fôcwak* (11) heeft dezelfde betekenis als in de Vlaamse dialecten, nl. het Fra. blet (fruit, surtout poire) of creux, cotonné (radis).

Over de grenzen heen werd *vokak* (voorlopig) niet teruggevonden in Noord-Nederland, behalve dan in het reeds vermelde Hollands-Limburg. De verspreiding van het woord in het oosten echter brengt een typische eenheid tot stand waarvan de eindpunten zijn **West-Vlaanderen** en het **Rijnland**.

Overrijpe appelen, meestal echter peren heten er inderdaad in het Moselfränkisch *daai*, maar ripuarisch *foekakech* (12). Dit *fuck-kackig* (*voeë-*, *voe-*, *fukk-*) is in tal van vormen bekend, bv.: *voeketschich*, *voel-* (te Eupen); *voekatsch* (te Keulen); *voeë-*, *vokatsch* (te Heinzberg); *foekatsich* (te Sieg, Siegberg); *foeka* (te Aken), enz. (13), met een normaal Rijnlands *-katsch* uit *-kak*, en *-ka* uit het Waals? Hier en daar is een zelfst. nw.

-
- (5) «*Foukak*», se dit des fruits qui approchent de l'état de corruption (Limb. *fook*)», J. Habets, Limburgsche woorden in den Luikschen tongval, blz. 317, in: Taalkundige Bijdragen I (1877), blz. 315-320.
  - (6) Op. cit. - Bevestigd door J. Kats, Het phonologisch en morphologisch systeem van het Roermondse dialect (Roermond-Maaseik, 1939): *foekak* is «rot, van vruchten» (blz. 20).
  - (7) H.J.E. Endepols, Woordenboek of Diksjenaer van 't Mestreechs (Maastricht, 1955), blz. 101. - Het woord wordt er nog vroeger vermeld door C. Breuls, Vademecum handelend over Maastrichtsche Dialect (Maastricht, 1914), blz. 30: «*foka* vrouwelijk subst. = rot fruit».
  - (8) Th. Dorren, Woordenlijst uit het Valkenburgsch plat (1928²), blz. 58.
  - (9) J. Jongeneel, Een Zuid-Limburgsch Taaleigen. Proeve van vormenleer en woordenboek der dorpsspraak van Heerle (Heerlen, 1884), blz. 18 van het «Woordenboekje».
  - (10) J. Haust, Dictionnaire liégeois (Liège, 1933), blz. 273.
  - (11) L. Geschiere, Eléments néerlandais du wallon liégeois (Amsterdam, 1950), blz. 119.
  - (12) J. Müller, Der Apfel im Spiegel rheinischer Mundart (= Zeitschrift für deutsche Mundarten, Jg. 1914, blz. 31-53), blz. 36.
  - (13) J. Müller, Rheinisches Wörterbuch (Eerlijn, 1931), II, kol. 861-862. Zie voor Keulen nog: Fr. Hoenig, Woerterbuch der Koelner Mundart (Köln, 1935), blz. 54: *fukachtig*, *fuul käckig* = faul, im Sinne von angefault, namentlich bei Kernobst. - A. Wrede, Neuer Kölnischer Sprachschatz (Köln, 1956): «wie sonst rheinisch (südnfr., nrip.) einfaches fuck edelfaul, besonders von Mispeln», I. blz. 258.

der *voëkak* bekend (14).

Men heeft totnogtoe gepoogd het woord op een van de volgende manieren te verklaren:

1. Het Woordenboek der Ndl. Taal, dat hoofdzakelijk de door De Bo meegedeelde betekenissen geeft, stelt als etymologie voor: «Blijkbaar uit *foei* en *kak*» (15).

2. L.W. Schuermans (16) beschouwde de Wvla. vorm *vookachtig*, die De Bo nochtans formeel afleidt uit een *voogachtig*, en niet uit *vookak*, als een bijvorm van het Brabants *vookak*.

3. A.L. Corin leidt *vokak* af, via het Eupener dialect, uit *fukatz* (subst. *fukätscheg* (adj.) en hierbij zou het gaan om de samenstelling *fûl* (= *faul*) en *Kätsch* (= *Obstkerngehäuse*) (17).

4. J. Haust meent dat het Waals *fôcak* een ontlening is aan een Zndl. dialect (18).

5. J. Müller tenslotte brengt het Rijnlands *fuch* (= *edel-faul*) (19) net zoals A. Wrede t.a.p.

Deze voorstellen mogen hier kort besproken worden. Tegen de verklaring van het Wdb. der Ndl. Taal staat het feit dat *foei* pas werd opgetekend sedert Kiliaen (20); het Mnl. Wdb. citeert slechts de vormen *fi*, *tfy*, *fy* (21) zoals trouwens ook de Teuthonista in de (genormaliseerde) vorm *fi* (22). Daartegenover staat de datum van het oudste Leuvens citaat: 1452.

In de kindertaal, o.m. ook te Leuven, gebruikt men wel het tussenwerpsel *foei* (afschuw) verbonden met de gevoelsontlading *kak*, om de kinderen te verwittigen die bv. te dicht bij het vuur komen, maar de konstruktie lijkt recent.

Het voorstel van Schuermans gaat niet op, blijkens de gegevens bij Franck-Van Wijk (23) i.v. *voos*: dit woord heeft bij Kiliaen wel de bijvorm *vooghs*, maar de -g- «is blijkbaar secundair».

Het voorstel Corin «ne convient pas pour le sens», beweert Geschiere (24).

J. Haust geeft geen materiaal waaruit de weg van noord naar zuid zou blijken en J. Müller tenslotte verlaat de lokale dialecten niet.

De Duitse vormen met *faul*- «kunnen» ontstaan zijn omdat dit woord wel met -oe- (foel-) uitgesproken wordt en dezelfde

---

(14) Ibid., kol. 862.

(15) Deel III, 3, kol. 4601. - Identische houding bij De Bo zelf. op. cit., nlz. 287 en bij L. Geschiere, loc. cit.: L'explication que donne De Bo: *foei-kak*, de *foei* («fi») et *kak* («crotte») semble assez vraisemblable».

(16) Op. cit., blz. 378.

(17) Bulletin du Dictionnaire Wallon 19, 1934, blz. 88-89.

(18) Op. cit., blz. 273 en HCTD 10, 1936, blz. 457.

(19) Rheinisches Wörterbuch i.v. *faul* en *fuch*.

(20) Franck Van Wijk, Etymologisch Wdb., blz. 168.

(21) Deel II, kol. 798.

(22) Uitg. J. Verdam (Leiden, 1896), blz. 105.

(23) Et. Wdb., blz. 758.

(24) Op. cit., blz. 119.

Anlaut heeft als foe-kak; *faul* betekent daarenboven: rot.

De zeer talrijke bewijsplaatsen van fuck-kackig ten W. en ten O. van de Rijn brengt Müller onder bij het kopwoord *fuck*, d.i. edelfaul.

Omdat *vokak* echter over een zo groot gebied verspreid is dachten wij aan een andere mogelijkheid, nl. aan een afkomst uit (het volkslatijn) *focacium*. Dit woord duidde aanvankelijk een soort van brood aan; uit *focacium* ontstonden o.m. de vormen *fougase*, in «Wallonië»; *fouache*, in Normandië; *fwas* in Bas-Maine, dep. Mayenne; *fouasse* in Charnie, enz. En er waren klaarblijkelijk ook geen onoverkomelijke semantische moeilijkheden om *vokak* hierbij in te schakelen. Inderdaad, *fwas* en *fouasse* worden ook verklaard als «pâté aux fruits». De overgang van mals brood of brooddeeg tot brei is aanvaardbaar, indien men bv. denkt aan het Duits Teig, waaruit het bijv. nw. teigig, dat juist ook gezegd wordt van fruit. Halfrotte of rotte peren zijn ook vuil; welnu in secundaire betekenis ontstond uit *focacium* eveneens de vorm *fouasse* (Berry) voor «saleté, immondice».

Het werkwoord *fwase* betekende in Bas-Maine «devenir ligneux (d'un navet)»: men denke hierbij aan dezelfde betekenis van *vokak* in het Waals.

Een afleiding van *focacium* tenslotte, nl. fochète was de benaming voor «une espèce de pomme à cidre sucrée».

Semantisch lijken er zeer weinig bezwaren mogelijk; men vergelijkte voor materiaal en studie van het mlat. woord: W. von Wartburg, Französisches Etymologisches Wörterbuch III (1949), blz. 647-648.

Er is nochtans voor de niet-romanist een grote moeilijkheid verbonden aan het identificeren van *voka(k)* met *focacium*: de bij Wartburg geciteerde vormen hebben ofwel -g- (*fougase*), in bewijsplaatsen uit het zuiden, ofwel uitstoting van de intervokalische -c- (*fouache*), de normale ontwikkeling. En dit *fougase* in Wartburgs Woordenboek is, voor Wallonië tenminste, een hapax; het woord komt in deze vorm voor in de door Wartburg gebruikte bron «Pasquille liégeoise de 1716 sur Jean-Gérard Depreit». Deze tekst werd gecomentariëerd door J. Haust die noteert: «La forme méridionale fougace (en fr. fouace) est remarquable. Ce mot, inconnu en wallon, désigne une galette de froment cuite sous la cendre». De normale Waalse evolutie is reeds vroeg geattesteerd, zo bv. te Golzinne, prov. Namen: «Et ki conques est mausneurs [= molenaar] dou molin deseure dit, il doit au maieur 2 cap. au Noel et 2 fouaces» (25).

Haust zelf nam de vorm *fougase* niet op in zijn Dictionnaire liégeois (26) i.v. blet; hij citeert er slechts: *fôcak* (Liège, hesb.), *fou-* (Warsage, Trembleur), *fôcas'* (Huy, Waremme), *fôcatch*

---

(25) P.P. Brouwers, L'administration et les finances du comté de Namur du XIIIe au XVe siècle. Sources I. Cens et rentes (Namur, 1910). blz. 48.

(26) Luik 1948, blz. 53.

(Oleye, Latinne), fôcat' (Argenteau) en fôcwak (Les Awirs).

Besluit: de merkwaardige vorm uit de Pasquille is een ontlening uit een of ander dialect van de langue d'oc.

Hoe verleidelijk de theorie vokak = focacium ook kon worden, ze kwam niet meer in aanmerking na het bezwaar: Wallonië heeft normaal geen -g- (of -k-) kunnen behouden in een eventueel overeenkomstig woord *fouka*. Er blijft dan slechts nog een mogelijkheid: *vokak* is werkelijk een samenstelling uit *fook* + *kak* die later overgenomen werd door het Waals. Of voor deze overname moet gedacht worden aan Vlaamse of aan Rijnlandse invloed moge door de romanisten uitgemaakt worden!

Foek, *fuck* gaan terug op idg. **pu-*, d.i. rotten, stinken, zelf waarschijnlijk ontstaan uit een interjektie *pu* «foei» (27). Te vergelijken is het Latijn *pus*, *puris* «etter», *putro*, *-ere* «rotten», *putridus* en *puter* «rot», uit de idg. *p* - ontstaat germ. *v-*.

Met -g- verbonden ontstonden de vormen: oudijsl. *tuki* «stank», nieuwijsl. *fuki* «rot zeegras». Met -s- verbonden is te vergelijken het Noors *fyr*, uit **fauza-* «rot» en het Ndl. *voos*.

Bij de voorlaatste groep is te voegen: het dial. *vook* «rot», in sommige plaatsen affectief verscherpt tot *fook*.

LOUIS DE MAN

---

(27) Vgl. J. Pokorny, Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch 9. Lieferung, blz. 848-849.

UIT OUDE PAPIEREN

EEN KONTRAKT «VANDER LOETENDER HOSEN OFT CANALE»

Tussen de eigenaar Janne de Gheysere en de huurder Janne wten Liemingen werd voor schepenen bepaald dat de laatste de *hoze* die van in de Dijle tot het huis De Cruywagen liep «ix jaer lang» zou «repareren in geualle oft sy enichsins oppinge oft borste behoudelic dat de vs. Jan de Gheysere op sinen cost de selue *hoze* ter plaetsen daer sy geborsten mochte syn ontdecken ende bloet leueren sall m(aer) oft de selue *hoze* verzande oft anderssins verstopte daer af sal de selue Jan wten Liemingen ongehouden syn ende de vs. ix jaer oerleden zynde sal de selue Jan wten Liemingen alsdan voertaen vander vs. reparacien ongehouden syn ende hliuen ende de selue *hoze* sal dan volgen den vs. Janne de Gheysere op sinen last te houden sonder den vs. Janne wten Liemingen eenich recht jnt loet vander seluen *hozen* te hebben», Leuvens Archief nr. 8118, a° 1441, 26 april.

Jan De Gheyser was eigenaar van het huis «De Kruiwagen», dicht bij de Visbrug in de Mechelse straat.

L.D.

Is de landrol inderdaad een jong werktuig?

Ir. Paul Lindemans, aan wiens werk en verdienste ons genootschap met deze aflevering van *Eigen Schoon* en *De Brabander* een welverdiende hulde wenst te brengen, heeft ons met zijn indrukwekkende *Geschiedenis van de Landbouw in België* een werk geschonken, dat niet alleen voor geschiedvorsers en beoefenaars van heemstudie, maar ook voor taalkundigen een nauwelijks te overschatten waarde bezit.

De gehuldigde ter ere en als een nieuw bewijs voor de nauwe samenhang tussen de geschiedenis van landbouwgerie enerzijds en de vraagstukken die de dialectstudie opwerpt anderzijds, willen wij hier trachten aan te tonen hoe de moderne taalgeografie steun kan verlenen aan P. Lindemans' opvatting omtrent de eerder geringe ouderdom van de veldrol als landbouwwerktuig.

Daar de dialectoloog zo vaak in Lindemans' boek een historische verklaring voor moderne benamingen en termen in verband met het boerenbedrijf mocht vinden, dunkt het ons billijk als tegenprestatie de rollen eenmaal om te keren en voor een geschiedkundige stelling van de auteur een dialectologische onderbouw te leveren.

Aan de historiek van de veldwerktuigen gekomen bespreekt de landbouwhistoricus ook de veldrol, die hij onmogelijk voor een oud (bijvoorbeeld reeds middeleeuws) gereedschap kan aanzien. Wij citeren:

«Wanneer oude bescheiden, keuren, boedelstaten, het veldalaam vermelden, spreken zij slechts van ploeg en eg. Het is opvallend dat in de middeleeuwen, en ook later, de veldrol nergens vermeld wordt, zodat het de schijn heeft dat dit voertuig niet zeer oud zou zijn»(1).

Lindemans' bewijsvoering voor de geringe ouderdom van de veldrol is van negatieve aard. Vermits, zelfs na de middeleeuwen nog, de veldrol niet vermeld wordt, besluit de schrijver voorzichtig tot de «schijn... dat dit werktuig niet zeer oud zou zijn.» Wij menen voor zijn stelling een positiever bewijs van taalkundige aard te mogen aanvoeren.

Het is bekend dat voorwerpen en zaken die niet overoud zijn, of waarvan de verbreiding nog niet sinds eeuwen algemeen geworden is, gekenmerkt worden door de veelvuldigheid van benamingen die zij in onze dialecten dragen. Het proces van gelijkshakeling dat in de taal werkzaam is heeft nog niet voldoende tijd gekregen om grotere eenvormigheid te verzekeren. Men kan hierbij volgend voorbeeld overwegen. Binnen het Nederlandse en Friese taalgebied duidt men de naaf van een houten wiel aan met ruim een tiental benamingen (2). Verwonderlijk

(1) P. Lindemans, *Geschiedenis van de Landbouw in België*. I, 192. Zie aldaar ook andere aanduidingen nopens de late opkomst van de veldrol.

(2) *Taalatlas van Noord- en Zuid-Nederland*. afl. 3, krt 6.

is deze verscheidenheid niet, als men er rekening mee houdt dat een wiel, met als centrale spil een naaf waarin de spaken uitlopen tegenover het volle houten schijfwiel, pas het resultaat kan zijn van een reeds vrij ontwikkeld rademakersambacht, een resultaat daarenboven aan wijziging en verbetering onderhevig.

Wat integendeel sinds vele eeuwen overgeërfd werd, draagt binnen een bepaald taalgebied maar een gering aantal benamingen meer: de strijd tussen verschillende mededingers is uitgestreden en slechts een paar overwinnaars beheersen het veld ten nadele van vele benamingen die geleidelijk uitgeschakeld werden. Als voorbeeld mogen hier de benamingen voor de houten wielen van een boerenwagen gelden. Binnen het Nederlandse en Friese taalgebied komen nog juist geteld drie benamingen voor: de typische Friese *tsjillen*, en voor het Nederlands *wielen* en *raderen*, hoe veelvuldig en afwisselend ook de vormen mogen zijn waaronder vooral het laatste woord opduikt (3). Dat het wiel zelf ouder is dan de naaf van een wiel behoeft geen betoog, maar dat men dit feit van een moderne taalgeografische overzichtskaart der Nederlandssprekende gebieden kan aflezen, blijkt methodologisch gezien uiterst belangrijk.

Na deze voor een goed begrip van onze argumentatie noodzakelijke inleiding bespreken wij onze eigen optekeningen in verband met de dialectische benamingen voor de veldrol.

Binnen een niet al te uitgestrekt hoofdzakelijk Westbrabants en ten dele Oostvlaams onderzoeksveld, dat 164 plaatsen omvat, hebben wij door mondelinge enquête de lokale namen voor de veldrol per gemeente vastgesteld. De kaart die ons artikel illustreert brengt voor het westen van Brabant en het aangrenzende land van Aalst en Geraardsbergen het resultaat van dit onderzoek in beeld. Een blik op de kaart - men vergelijkte ter oriëntering volgende herkenningspunten: de steden *Halle* (0 286), *Edingen* (0 281), *Geraardsbergen* (0 228), *Ninove* (0 152), *Aalst* (0 61) en de grotere agglomeraties *Asse* (0 162) en *Vilvoorde* (P 10) - leert dat binnen de perken van het onderzochte gebied zeven benamingen voor een veldrol voorkomen, die tot drie typen kunnen herleid worden: het blijken inderdaad meestal afleidingen (naast een samenstelling) bij de stam van drie onderscheiden werkwoorden: *rollen*, *bollen* en *wellen*. Door de verscheidenheid in hun vorming, die opvallende parallellie op dit punt niet uitsluit, bieden deze benamingen toch het beeld van grote afwisseling binnen een geografisch beperkte omschrijving. Deze woorden dingen trouwens onderling nog volop naar uitbreiding: op verschillende plaatsen worden twee benamingen naast elkaar gebruikt, wat steeds een bewijs van voor- en achteruitgang betekent voor een bepaald woord. Zo staan te Lede (0 46) *rolle* en *rolblok*, te Aaigem (0 135) *rollder* en *rolblok*, te Terafene (0 155) *welle* en *bolle*, te Asse-ter-Heide (0 162a) *bol* en

---

(3) Taalatlas van Noord- en Zuid-Nederland, afl. 3, krt 7.

welle en te Zandbergen (0 225) *bolder* en *rolder* naast elkaar.

De taalkundige gelijkschakeling waarover wij spraken is nog verre van gebeurd, alhoewel waarschijnlijk toch aan gang: de benaming *bolle* komt alleen voor te Tollembeek (0 274) en te Teralfene (0 155), in laatstgenoemd dorp dan nog naast *welle*. Hieruit dient haast noodzakelijk besloten dat wij te doen hebben met een regressief woord, dat reeds terrein heeft ingeboet.

Met een oogopslag kan men de ongelijke verbreiding van de zeven benamingen op onze kaart nagaan.

De benaming *rolle*, door een peervormig open teken aangeduid, komt voor langs de uiterst westelijke rand van het onderzoeksveld; *rolder*, door een gedeeld peervormig teken voorgesteld, sluit daarbij aan en bestrijkt een vijftwintigtal plaatsen met zowat St.-Antelinks (0 141) als centrum, terwijl de verbreiding van *rolblok*, door een gevuld peervormig teken aangeduid, rond Aalst (0 61) moet gezocht worden. De benaming *bolder*, als eerste type van de tweede groep op de kaart voorgesteld door een schuinbalk met zwart middenstuk, is verbreid over een twintigtal dorpen tussen Edingen (0 281) en Ninove (0 152), maar duikt ook te Anderlecht (0 178) op. De geringe verbreiding van *bolle* werd reeds vermeld, terwijl *bol*, door een open schuinbalk aangeduid, een groter gebied bestrijkt dan alle andere namen: praktisch het hele zuiden van West-Brabant. Daarnaast komt het ook te Hoeilaart (P 126) voor. De benaming *welle* tenslotte, op de kaart voorgesteld door een liggende balk, bestrijkt een gebied voornamelijk ten noorden en ten oosten van de Brusselse agglomeratie gelegen; te Tervuren (P 127) en te Overijse (P 133) luidt deze benaming eenlettergrepig *wel*.

Taalkundig onderzoek naar de eigenheid van de opgetekende benamingen levert volgende resultaten op.

De benaming *rolle*, een verbaal substantief bij het ww. *rollen*, blijkt ruim verspreid in Vlaams-België. Niet alleen De Bokent voor West-Vlaanderen «eene rolle om den akker te rollen», maar ook andere dialectwoordenboeken vermelden deze benaming. In standaard Nederlands verschijnt het woord in eenlettergrepige vorm als *rol*: *landrol*, *veldrol*, *pletrol*, enz.

De benaming *rolder* integendeel, een der talrijke voorwerpen komt ook bij Van Dale voor, zij het met de vermelding «Zuidwijd nergens opgetekend als benaming voor een veldrol. Voor de ingevoegde -d- vergelijkte men woorden als *mulder*, (Du. Müller); *kelder*, (Du. Keller); *kolder*, (Lat. collarium) en *zolder*, (Lat. solarium).

Ook de derde benaming, *rolblok*, gevormd door de stam van *rollen* en het zelfstandig naamwoord *blok*, wordt zowel in het WNT als bij Joos vermeld. Goossenaerts kent een gelijkbetekenend *welblok* (4). Het woord blok staat hier nog dicht bij

---

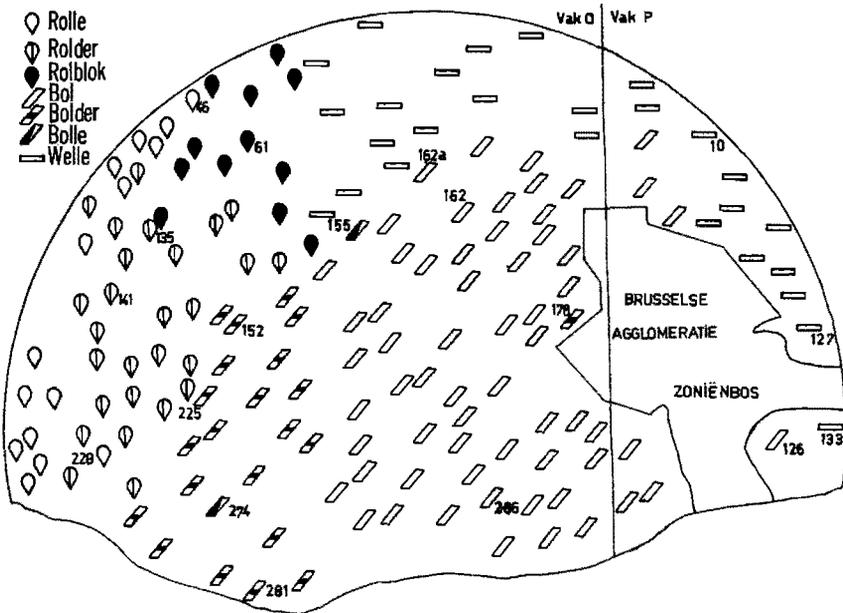
(4) J. GOOSSENAERTS, De taal van en om het landbouwbedrijf in het N.W. van de Kempen, 867.

zijn oorspronkelijke betekenis «stam van een boom» die bij Joos vermeld wordt.

De benaming *bol*, de eerste die tot de reeks verwanten van het ww. *bollen* behoort, schijnt op haar beurt nergens opgetekend; misschien mogen wij hieruit besluiten, dat wij op onze kaart het enige gebied in Vlaams-België hebben afgelijnd waar het woord in de welbepaalde betekenis van veldrol bestaat. In de opvatting landrol verschijnt het gemeen-Germaanse *bol* alleszins in een verschoven betekenis, vermits het hier niet als gewoonlijk een bolrond, maar wel een cilindervormig voorwerp aanduidt.

De benaming *bolle*, bij het jonge ww. *bollen* gevormd (dit laatste is voor het Mnl. niet overgeleverd) vinden wij evenmin ergens opgetekend, terwijl *bolder* (naar de vorming met *rollder* te vergelijken) alleen bij Teirlinck vermeld staat als *boldere* met de bepaling: «Rondom Oudenaarde: landrol» (5).

De laatste benaming tenslotte, *welle*, blijkt ruim verspreid en komt ook bij Van Dale voor, zij het met de vermelding «Zuidnederlands»; verder kennen een viertal dialectwoordenboeken deze term, waarvan men het verspreidingsgebied waarschijnlijk in de oostelijke helft van Vlaams-België zal moeten zoeken. In de betekenis cilindervormig voorwerp hoort, volgens de etymologen, *welle* bij een Idg. uel- die «draaien, wentelen, winden» betekent (6).

(5) I. TEIRLINCK, Zuid-Oost-Vlaandersch Idioticon, I, 195.

(6) WALDE-POKORNY, Vergleichendes Wörterbuch der Indogermanischen Sprachen, I, 298.

Als besluit mogen wij vaststellen, dat het betrekkelijk groot aantal benamingen die wij voor de veldrol optekenden binnen het geografisch beperkt gebied West-Brabant vermeerderd met aangrenzend Oost-Vlaanderen, dialectologisch beschouwd inderdaad pleit voor de geringe ouderdom van dit gereedschap.

Naar de vorm vertonen vijf van deze zeven benamingen van de landrol een merkwaardig parallellisme: driemaal zijn het verbale substantieven (rolle, bolle en welle) en tweemaal afleidingen met het achtervoegsel -er en ingevoegde -d (rolder en bolder). Apart staan: een enkele samenstelling (rolblok) en een woord met verschoven betekenis (bol).

Drie van de zeven namen die wij optekenden zijn reeds bij Kiliaen vermeld (rol, rolblok en welle). Drie andere daarentegen (rolder, bolle en bol) kunnen gelden als lexicografische aanwinst, daar zij niet als benaming voor de landrol voorkomen in de woordenboeken en idiotica.

ERNEST EYLENBOSCH

UIT OUDE PAPIEREN

EEN INVENTARIS VAN «HAEFLIKE GOEDEN».

Na de dood van «Geerts wijlen Arnts ende vrouwe Yden sijnen wijue» werd te Leuven, op 10 juni 1440, volgende inventaris opgesteld:

«Jnden yersten iij bedden, j van derdaluer ellen metten gordijnen ende gheerden dair toe behoerende, j bedde van ix vierendeelen ende noch een van twee ellen, viij cussene, noch iij oft iiij ander gemeynder cussene, iij sittecleedere blaugescilde, j hemel diemen bouen een bedde mocht slaen, eenen grauwen tabbart met eender muijsender voedere, j swerten tabbaert met wullenen voedere, j swerten coers met eenen bonten pelse,..., j fosteynen coers, j goede falie, j capruijn, ij lb. vlas. j hekele, j wage met gewichten van loote,..., iij paer slapelakenen, xiiij doeke, iij ellen, j vouwe, vj eeren potten, ij witte ketels, j lauouer, iij swerte ketels, j cleyn bexken, iij pannen, j dossijne tennen schotelen. iij roestplatteelen, j com, ij wijnpotte, j quaertflessche, j waelpuijtpot. z (= een halve) waelpuijtpot, j dossijne dobbeliere, ij groete yseren brantroden, j yseren spet,..., ij gedraeide setels, iiij driuoete, j serijne. j amarijs, j badecuype, j scutsel van berders, ij coetssen,..., vij potte met gebranden watere, j coffer ende ij steene dair jnne ende noch j steen wel wert sijnde xij peters, vj boeke wert sijnde xij peters, bede bueke metten vrouwen getijde ende anders, j ganse panne, j edewaertschen nobel, j gulden(en) Ryder ende noch meer oud gelts, iiij pickelstoel. j richtbanck, j stroelenen setel, j stoel met eenen gate, iij eycken plancken,..., j lemmertijnen pater noster», enz.

In de laatste post moet «lemmertijnen» opgevat worden als: van rode steen; het woord ontbreekt in het Mnl. *Wdb.*, waar slechts «lammertijnsteen» voorkomt als: benaming van een rode edele steen.

Leuens Archief nr. 8118.

1..D.

De papiermolen te Vorst-Brussel, zijn voorgaande korenmolen, en enkele voormalige toestanden van de papiernijverheid in Brabant

De watermolen te Vorst was een zeer oude bezitting van de Benedictinessenabdij van Vorst. Hij lag in een bocht van de Geleysbeek, halfweg tussen de gemeentedries en het naburig gehucht Ukkel-Stalle, aan de overzijde van de plaats waar de huidige Katangastraat met de Neerstallesteenweg aanknoopt.

Oorspronkelijk was het een korenmolen, «Overste molen» genoemd, een van onze eerste mechanische werkplaatsen dus, waarvan wij uit de oude cijnsboeken der Abdij en uit de aantekeningen van de locale schepengriffie, berustende in het Rijksarchief te Brussel, voldoende bijzonderheden konden oppikken, die ons een interessante blik in het plaatselijk verleden gunnen.

I. De korenmolēn

Het bedrijf was met het dorp verbonden langs de weg naast de Geleysbeek die de benaming droeg van de weg «op de beek», benaming die, zoals deze van «op ten werelsborne» (1359), «op ten slachmolenvivere» (1372), «op ten Nijsborre» (1379), met het voorzetsel «op», tot de oudste toponymische vermeldingen van het dorp behoren.

Van wanneer de molen juist dagtekent is niet bekend. Ongetwijfeld werd hij door de Benedictinessenabdij zelf opgericht (1) in de eerste tijden van haar bestaan (na 1106) toen het noodzakelijk scheen de Geleysbeek in de dorpskom op een hoger peil te verschuiven, tegen de eerste hellingen van het grondgebied, ten einde te kunnen voorzien in de watervoeding van haar verder gelegen vijvers (Zaligheids- en Grote vijver, later ook de Middelste vijver) (2).

Deze verleggingswerken verzekerden meteen de val van twee watermolens: de onderhavige Overste molen, soms ook Oudste

---

(1) In een verslag opgemaakt bij het begin van de XIXe eeuw, op aanvraag van advocaat Van Volxem, eigenaar van de Quakenbeekmolen te Vorst en aangaande een kleine sluis, die zich in de Geleysbeek bevond, lezen wij: D'après renseignements qu'il s'est procurés il parait que comme c'est l'abbaye de Forest qui a fait creuser le ruisseau depuis cette petite écluse, au point E (omirent de Dweerhagevijver) jusqu'à la Senne au point F, et ayant fait construire les trois moulins BCD (papiermolen, kloostermolen en Quakebeek) qui, ainsi que le ruisseau et la plantation sur la digue, ont été sa propriété jusqu'à la suppression etc... (RAB. Kaarten en plans XXXI Vorst, schets IV, nr. 274).

(2) Deze laatste vijver van het Klooster, ook «Kleine vijver» genoemd, werd in het begin van de XVe eeuw aangelegd. In 1452 stond hij beschreven als «den *nuwen* middelsten vijver» (KA. bundel 7105).

molen genoemd, en de meer lager, binnen de omheining der Abdij gelegen Kloostermolen, met wellicht nog de verder gelegen Quakebeekmolen, die in 1219 al bestond en toen eigendom was van de Abdij van Ter Kameren (voor meer uitleg over deze laatste molen, zie: H. Herdies, Pages Forestoises Hist. et Folklore, blz. 49 en volgende).

De Overste molen was in alle geval in 1416 al eigendom van de Abdij van Vorst:

- *bider oudste molen den cloester toebehorende* (K.A. nr. 7324, Cijnsboek 1416-1426) (3);
- *de eusselen geheeten den parijs gelegen te Voirst op te beke, bij Mr. Vrouwen van Voirst overste molen* (Sch. griffie, arr. Brussel, Cijnsboek 1436-1439, fol. 12).

Met «Overste molen» bedoelde de Abdij haar bovenste, haar meest afgelegen korenmolen.

Ongunstig buiten de dorpskom gelegen had deze *moelen buiten den cloester* bovendien met de mededinging van de voormelde Kloostermolen af te rekenen (4), misschien ook wel met deze van Quakenbeek, die een olieslagerij was, maar niettemin ook ingericht was om koren te malen (op. cit., blz. 59).

Naar alle waarschijnlijkheid was de Overste molen dus maar een bijkomend bedrijf, een bescheiden zaak die later door de Franse overweldiger zal aangetekend worden als «le petit moulin au papier» (K.A. nr. 7319).

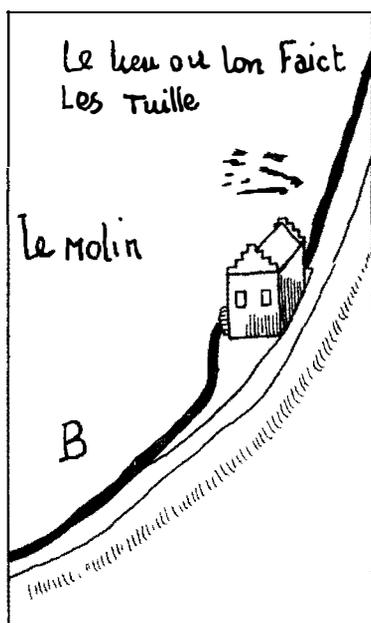
Trouwens uiterlijk kon hij geen geweldige indruk maken, want nog in het midden der XVIe eeuw was hij opgetrokken in leem en bedekt met stroo, zoals de meeste van zijn soortgenoten in die tijd. Op het einde van voormelde eeuw bestaat hij echter uit een stenen gebouw met de zestiendeeuwse trapsgewijze gevel (zie schets).

In 1435 bedroeg de jaarlijkse pacht 13 mudden (5) rogge waaraan, in 1547, een recht van 12 Rijns gulden bijkwam toen verbouwingswerken aan het molengebouw uitgevoerd werden en de molenaar terzelfdertijd de helft van de nabijgelegen Volenbempt, groot 4 bunder, 1 dagwant, in huur nam van het Klooster (K.A. nr. 7107). Hierdoor krijgt de molen zo halvelings het uitzicht van een kleine boerderij, waarvan de bezigheden trouwens niet onvereinbaar zijn met deze van het molenbedrijf. Later zal hij evenwel verpacht worden dan eens met de beemden, dan weer zonder deze gronden.

(3) K.A. betekent in deze studie: Kerkelijk Archief in het Rijksarchief te Brussel. R.F. is de verkorting van Raad van Financiën.

(4) Ook deze molen was door de Abdij aan de ingezetenen van Vorst in huurpacht gegeven. In 1435 was de molenaar Willem Debeysers, de oude, zoon van Jan. Zijn jaarpacht beliep 60 zakken (ongeveer 30 mudden) rogge. Hij kreeg van de Abdij alle weken III gelten hoppelbier om 't mout te malen en jaarlijks 2 voeders hooi (K.A. bundel 7104).

(5) Een mudde = 203 liter.

Als bijzondere verplichting vermeldt een pachtbrief van 1500 (K.A. nr. 7106) dat eens per jaar de werklieden van de Abdij de molenbeek (volksnaam van de Geleysbeek) beneden den molen zullen graven, alsoet costumelyck was. De molenaar moest dan gheven de hespe metter toebehoirten ende na ghelande den wijn bethaelen, wellicht nog een gebruik uit de vroege middeleeuwen.

Het is opvallend dat deze pachtbrief de bepaling reeds bevatte van de schatting, door *gesworen molenslagers*, van de voornaamste tuigen van de molen, waarbij de uitbater van meetaf instond voor het degelijk onderhouden of vernieuwen van de mechaniek, bepaling welke tot op onze dagen in gebruik zal blijven voor de *roerende werken* van het molenbedrijf.

Hier volgen deze onderdelen: *allet thoutenwerk, als dbuytenrat, tcamrat, den moelenkamstock, voerslacht ende die layen met de poluwen* (6); *alle dyserenwerck dat der moelen toebehoirt buyten ende binnen* (K.A. nr. 7106).

Met de tijd zal het detail van het ijzerwerk vollediger worden. In 1562 bevat het *buiten ende binnen met vier gestellen, twee cropijsers* (7) *met XVI beelen, een hauweel, eenen tapbaemer, eenen weegbaemer, eenen yseren hantboom, eenen keer-*

(6) Poluwenhout, poluwe; Znw., het eene of andere zachte hout aangebracht om de schadelijke invloed van het schuren van de touwen te weren (Verdam).

(7) Kroest, knot: een ineengedraaid voorwerp (Verdam).

baeck ende eenen ijseren tap buiten den wercke. Een erg ingewikkelde installatie was het wel niet.

Wij wijzen nog op de volgende citaten uit 1547: den looper (de beweegbare steen) van den *roxmolen*, *dicke VIII duymen III quarts*; den *ligger* (de vastliggende steen) *dicke II duymen III quarts*; den looper van den *terwemolen*, *II¹/₂ d. ende den ligger II d.³/₄* (K.A. nr. 7107).

Hieruit blijkt dat ondanks de bescheiden omvang van de Overste molen hij toch in de zestiende eeuw al met twee stellen molenstenen uitgerust was voor het malen van koren en van tarwe. De sleet van deze molenstenen werd hier per duim steens te drie Rijns gulden aangerekend, volgens schatting (K.A. nr. 7108, fol. XLVI).

Graag maken we dan kennis met de meeste molenaarsgeslachten van de korenmolen. Wellicht zullen huidige familiën uit Vorst er nog hunne voorouders in erkennen en zich in hun gemoed het wedervaren van deze mensen trachten voor te stellen, in die sinds lang vervlogen tijden.

De oudst gekende naam is in 1432, Peeter Debeer, geheeten de quadegeest. Hij wordt in 1435 door Willem De Beyser, *de jonge*, vervangen (zoals hierboven vermeld was Willem Debeysers, *de oude*, zoon van Jan, in dat zelfde jaar de pachter van de Kloostermolen). In 1437 volgt Jacob Vankint en in 1440, voor 18 jaar, Jan De Beyser.

De molenaars De Beyser behoorden tot een voornaam geslacht, wellicht tot de eerste pachters van de Overste molen want reeds in 1457 heette deze «Sbeysersmolen», benaming die hij nog meer dan een eeuw later in de geschriften der Abdij behouden had (K.A. nr. 7107). In voormeld jaar zijn Willem Prenam en Henrick Laethen de pachters en in 1500 treffen we Jan De Keuter en Willem Van Crayenhem als gezamenlijke molenaars aan, voor een termijn van 12 jaren. Bij vonnis uitgesproken op 8-5-1533 wordt Claes De Beyser, molder, verplicht een niet nader bepaald huis dat hij bewoont «van stondenaen te ruymen, de jaarlijkse huur te betalen oft borghen te stellen» (Sch. griffie, reg. 3326, fol. 39) en op 16 juli 1547 neemt Gielis Mathys het bedrijf van de Overste molen in handen.

De Eerw. Vr. Abdis belooft hem tegen Pasen 1548 aan het gebouw een huis toe te voegen waar de molenaar «wel ende lofelijk zal mogen woenen». Doch het is zijn zoon Jan die drie jaar later de pacht «in dezelfde condiciën voortzet». Het Klooster levert hem het «rouwe houdt voor de nootelycke refectie oft réparatie van de ruerende wercken».

Gielis Arents geheeten De Baeck huurt de molen in 1558 met, zoals voor de vroegere pachters, de helft van de Velenbempt. Blijkbaar begint de molenaar met moeilijkheden af te rekenen, want wegens de Abdis wordt hem *toegeseyt dat hij sal moegen malen voor tcloester alle drie weken een kerre graans ende bij*

zal moeten malen de hellicht vanden moute dat men totten brouwen int cloester behoeven zal, te weten over ander weke een broussel mouts ende alsdan zal bij hebben ende moegen vaten in de camme (de brouwerij van 't klooster) het ordinaris bier (K.A. nr. 7108, XLV verso).

In 1562 is de molenaar Jacob Peltinck, alias Boenens. Zijn pachtbrief vermeldt: de looper van de *rechtemolen* en deze van de *croepelmolen*. Hier specificceert men dus dat er op dat ogenblik twee afzonderlijke watermolens bestonden die blijkbaar elk met een buitenrad draaiden, doch waarvan de ene zeer vervallen was. Croepel, cropel, creupel is een Z.N. woord met de betekenis: verminkt, gebrekkig, kreupel (Verdam).

De bevestiging van deze tweede molen is te vinden in de volgende zin van een geding door het Klooster tegen de heer Van Ypen ingezet *waer uyt te zien is dat ten jaere 1578, op den veerthiende october ter occasie dat er wegens de Vr. Abdis op de voorseyde beke alsdan eenen tweede molen gebouwt was op haer versoeck, ten overstaan van haeren meyer ende weth, in de voors. beke twee pegels gesteld zijn geworden, (K.A. nr. 7082).*

Jan De Huele is de laatste gekende pachter van de graanmolen. Hij huurt in 1565 de *rechte- ende de croepelmolen*, maar de pacht van 15 mudden rogge van zes jaar te voren wordt op 8 mudden teruggebracht, blijkbaar ten gevolge van de onrustige tijden op het moment. De godsdiensttroebelen woeden het heel land door met hun nasleep van vernieling en plundering. Positieve gegevens nopens hetgeen er in die jaren met de Overste molen gebeurde konden we niet achterhalen, maar er zijn leemten die soms duidelijker spreken dan de woorden zelf. Tussen 1566 (datum waarop de nonnen voor verschillende jaren naar hun refugie te Brussel gevlucht waren) en 1586 wordt in de pachtboeken der Abdij geen woord gerept aangaande de Overste molen, maar we weten dat deze jaren buitengewoon noodlottig voor de gemeente waren en dat op 3 november en 1 december 1582 het hele dorp t.t.z. de 39 huizen van de «Rinck» door de Calvinisten volledig werden afgebrand (P.V. in register nr. 3314 der schepenbank te Vorst).

Meer dan waarschijnlijk was dit ook het lot van de Overste molen.

II. De papiermolen

Intussen was de geestelijke ontwikkeling van onze bevolking nieuwe wegen opgegaan. De opkomende drukkunst in het midden der XVe eeuw (Gutenberg 1436) doet een geweldige uitbreiding van de papiernijverheid ontstaan. De watermolens zijn voor de papierfabricage aangewezen.

Volgens Guillet bestonden er evenwel al papiermolens in Frankrijk (Auvergne) in de XIIe eeuw. Voor België wordt algemeen aangenomen dat zij bij het begin van de XVe eeuw verschijnen (St.-Genesius-Rode 1401, Hoei 1405).

Verscheidende stromende beken uit onze gewesten, zoals de molenbeek met hare bijbeken voor de gemeenten St.-Genesius-Rode, Dworp en Alseberg en de Geleysbeek voor Ukkel en Vorst verwekten de drijfkracht aan een hele reeks watermolens, waarvan de meeste al vroeg in papiermolens omgezet werden. Zo was de Clippemolen op de Ukkelbeek, (bijbeek van de Geleysbeek) gelegen op enkele honderden meter van de Overste molen, al in 1459 een papiermolen (A. Wauters, H. Env. Br. III, blz. 686) en telde de gemeente Ukkel later niet minder dan 10 papiermolens, Dworp 7, St.-Genesius-Rode 5, enz., - een opmerkenwaardige concentratie van de papiernijverheid in onze streek ten zuiden van Brussel (zie Vanderstichel, Folk. Br. nr. 139).

De nabijheid van de grote stad was er de voornaamste oorzaak van, met wellicht ook het feit dat een papiermolen lichter om draaien was met een zo groot aantal watermolens op eenzelfde stroom (8).

(8) In de XVIIIe eeuw lagen er op de Geleysbeek 11 watermolens, waarvan 7 op de gemeente Ukkel en 4 op het grondgebied van Vorst.

Meteen kennen we dan ook de voornaamste omstandigheden van het ontstaan van de papiermolen te Vorst, op de Geleysbeek.

Op 16 maart 1587 wordt hij voor het eerste vermeld (K.A. nr. 7109). Joos Winterbeeck en Anna Mathys, zijn huisvrouw, zijn er de pachters van. De Edele Vrouw Abdis was blijkbaar met deze nieuwe bestemming van haar molen niet erg ingenomen. Zij wist dat de papierfabricage als een tamelijk onstandvastig vak aangeschreven stond, omdat het afhankelijk was van het aanschaffen van de lompen, de grondstof van de papierpasta. Ze deed in deze eerste pachtbrief bepalen dat de uitbating aan de molenaar toegestaan was *«op zijn peryckel ende zonder eenige quytscheldinge te mogen verzuken ter saecken van quade neringe oft andersins»* (K.A. nr. 7109).

De aankoop van lompen berokkende inderdaad veel beslommeringen aan onze papiermakers. Ondanks zware boeten namen de vodden of lompen alom in onze streken door een legertje voddemans rondgehaald dikwijls in fraude de weg naar het buitenland, terwijl onze naburen, vooral Engeland en Holland, met de doodstraf de frauduleuze uitvoer van de lompen uit hun land bestreden (R.F. nr. 4978). Meestal was men hier dan op eigen grondstof aangewezen, een grondstof waar de fijnste lompen, terwille van de vreemde mededinging, al afgenomen waren. Het Landsbestuur zocht dan een oplossing in het verlenen van vergunningen die evenwel vaak willekeurig ingetrokken werden en de papierfabricage nog meer ontredderden.

Op 13 augustus 1601 zag de Edele Overste van de Abdij Vorst zich genoodzaakt met de molenaar *«te overcomen ende te verracorderen»* de jaarlijkse pacht van haar papiermolen voor de jaren 1600 tot 1602 inclusief van 45 Rijns gulden op 25 Rg terug te brengen, *«vuyt oirsaecke dat hij metten voersc. pampiermoelen niet en connen gewercken noch tprofijt daermede gedaen midts dat hij de stoffen dienende tot het maecken van pampier nyet en connen becomen midts het schorssen van de licenten»* (K.A. reg. 7110, blz. 131).

Dat dit evenwel een tijdelijke toestand was vernemen we in de volgende pachtbrief (1603) waarin de huurpacht van 45 op 60 Rijns gulden gebracht werd, een teken dat de papiernijverheid, in normale omstandigheden dan toch winstgevend was, in zoverre tenminste de papiermaker een degelijke kwaliteit papier kon voortbrengen.

Hoe was onze papiermolen *«op de beek»* hiervoor uitgerust? In een taksatie uit het jaar 1690, waarop we bij toeval, in een bundel aangaande de Quakenbeekmolen, de hand konden leggen (K.A. nr. 7582), komen volgende gegevens voor, die hier, zonder de schattingsprijs worden meegedeeld: *«Eerst den molenback, den meulenboom, het molenradt, de tappen ende banden van den meulenboom, noch acht scheeren, twelf stamphammers met hun eiser ende (s)teerte, de persse met haer eysere*

werck, de schepkuyp met een klein kuyp met haer banden, 4 eysere platen die in de bakken liggen (9) noch 4 scheerbauten, de stoeckketel, 2 persse haecken, 44 koorde hauten; op den solder, den hanck op den solder, drij hanckstoelen ende drij krukken ende 2 bancken op den solder, 27 nu(we) steerten, 29 nu alpen, eene eemer met syn eysere banden, noch twee kapblocken, noch eenen tobbe, 2 capmessen, 2 stofmanden, 2 pger nu vormen». De «tauxatie» beliep 276 guldens, waarna 70 voor de molenbak.

Ze was ondertekend door Gillis Mosselmans, molenslager, bijgestaan door Christiaen De Greeve, pampiermaker, die tekende met het kruis der ongeletterden.

Aangaande de uitbating zelf weze gezegd dat voor het klaar maken van de lompen: openen der naden, afrukken van knopen, gespen, haken, enz. het sorteren van de lompen, ook voor het trekken van lappen, beroep werd gedaan op het goedkope handwerk van vrouwen en kinderen. De papiermolen kreeg alzo het uitzicht van een familiale zaak waar, onder leiding van de ouderen, de jonge krachten al tamelijk vroeg hun inspanning voor de gemeenschappelijke taak te leveren hadden. Er waren namelijk 5 categorieën lompen te sorteren en te reinigen, overeenstemmende met de gelijknamige papiersorten: enerzijds de post-, kanselarij-, en minutes-lompen voor het schrijfpapier, dat de witte en de fijne lompen vergde; anderzijds de gekleurd lompen voor het «packpapier» blauw en grijs (grauw), zie R. F. bundel 4978.

Alle papiermolens vervaardigden evenwel de volledige reeks papiersorten niet, sommigen legden zich alleen op de fabricage van pakpapier toe, die minder zorg vroeg en afgewerkt kon worden volgens het stelsel van de ontbinding der lompen in een bak of trog.

Was deze beperkte fabricage het geval voor de papiermolen «op de beek»? Volgens een rekening van 1613 van de Benedictinessen van Vorst (K.A. nr. 7391) levert de molenaarster Weduwe Joos Winterbeecx aan het klooster een «riem papier cleyn formaat, mits XXXV stuyvers». Te oordelen naar deze prijs gaat het hier over schrijfpapier. In 1714 brengt de molenaar Daniël Crocket aan de Abdij, 3 gulden in rekening voor het leveren van 3 riemen (grauw) papier. In 1726 levert hij 47 riemen grauw papier en brengt hij 47 gulden op afkorting van zijn jaarpacht (10), K.A. nr. 7334.

---

(9) De bodem van de bakken, waarin een laag van $2\frac{1}{2}$ voeten (ongeveer 70 cm) vochtige papierpasta, of halve grondstof, te gisten lag, was met platte stenen of met ijzeren platen belegd ten einde het vroegtijdig verrotten van de bodem te vermijden. Na 8 tot 10 dagen werd deze lompenstof in de bak opnieuw bewerkt na toevoeging van water. Ze bleef dan weer 8 tot 10 dagen gisten, na behandeling met kalk of andere produkten moest men ze scheppen, persen en met aluin bewerken; daarna droogde men de riemen (R.F. nr. 4978).

(10) Een riem bedroeg (nu nog) 20 hoeken van 25 bladen. Met een

Uit deze weliswaar schaarse gegevens kan men toch afleiden dat onze molen de verschillende papiersorten voortbracht. Dat er in 1726 alleen grauw papier aan de Edele Abdijs geleverd werd, belet niet dat er schrijf- en drukpapier in het bedrijf werden gemaakt. Vaak waren deze kwaliteiten wegens onvoldoende handigheid van de papiermakers, of om enige andere reden, niet perfect genoeg om veeleisende kringen te voldoen, zoals onder andere de griffies van het Landsbestuur, die eerste-kwaliteitspapier uit Holland invoerden waar een fijnere techniek met geperfectioneerde maalmachines toeliet, onze papiernijverheid op eigen bodem de loef te komen afsteken. Bewijzen daarvan vinden we in de volgende belofte door de Landvoogdes Marie Theresia omstreeks 1760 aan de uitbaters van de papierfabriek van Ter Hulpen gedaan: «déclarons que lorsque la Cie. (Triest en konsoorten) sera parvenue à fabriquer du papier à peu près aussi bon que celui dont on se sert à présent dans nos Conseils Collatéraux, Secrétariats et bureaux de gouvernement, nous défendrons de s'y servir d'autre papier que celui fabriqué dans le Brabant» (R.F. nr. 4980).

Het is derhalve om de Brabantse papiermakers ertoe te brengen, door een grondiger vakkennis, een steeds beter product te vervaardigen, dat van 13-2-1664 af door de Regering aan de meest gespecialiseerde papier«fabricateurs» een octrooi van 30, 40 soms van 60 jaar verleend werd, waarbij zij gedurende die jaren zekere voorrechten hadden en over het monopolie beschikten alleen papiermolens in Brabant te mogen oprichten, buiten evenwel de rechten verworven door de reeds bestaande papiermolens in het Hertogdom (R.F. *ibid.*); ook Keizerin Marie Theresia deed een Code van de goede papiermaker opstellen genaamd: «Reglement auquel on aura à se conformer à l'avenir pour la fabrique du papier dans les pais héréditaires de sa majesté l'Impératrice Reine.... enz.» (R.F. nr. 4978), waarin nauwkeurig toegelicht werd hoe een perfecte kwaliteit papier kon bekomen worden. Om de papierfabriek te kunnen verlaten moesten de werklieden de toestemming van de Raad van Financiën verkrijgen en het gebeurde dat een meester papiermaker op het feit betrapte werd een werkman van een andere papierfabriek tot zich te hebben getrokken: dan betaalde hij een boete van 25 kronen en was hij verplicht terstond deze werkman aan de vorige werkgever af te staan (R.F. 4981).

Te Brussel bevestigt de stad op 13-2-1767 het vroeger schenken aan haar papiermakers van een jaarlijkse gratificatie van 100 gulden voor de huishuur, buiten de vrijstelling van de rechten op de door de werklui te verbruiken wijn en bier (R.F. nr. 4980: papierfabriek J.P. Bauwens, 100 werklieden).

---

trog produceerde men dagelijks 10 riemen papier, waarvoor ongeveer 300 pond lompen nodig waren. (R.F. nr. 4978).

Bezorgdheid van de Overheden was er dus wel, maar was zij voldoende om aldus aan de kwijnende toestand van de papierfabricage te verhelpen? Dit valt te betwijfelen, want tot in het midden van de XVIIIe eeuw was de Regeringspolitiek in zake grondstof voor de papiernijverheid tamelijk onsamenhangend geweest. Nu eens verbiedt men de uitvoer van de lompen, dan weer wordt de verordening ingetrokken.

Op 4-7-1675 is de uitvoer toegelaten mits het betalen van een tolrecht van 6 gulden per 100 pond gewicht (R.F. nr. 4959). Het plakkaat van 10-7-1706 verbiedt deze uitvoer, doch een jaar daarna in oktober 1707 wordt het weer ingetrokken en is de uitvoer toegelaten mits particuliere vergunningen en een tolrecht van 3 gulden per 100 p. gewicht. In 1726 worden al de particuliere vergunningen verboden en 11 jaar later maakt het plakkaat van 1-7-1737 de uitvoer van de lompen weer (R.F. nr. 4595) onmogelijk.

De moeilijkheden van de papiermolen te Vorst zullen dan ook niet verwonderen! Ze zijn de weerspiegeling van de algemene toestand in Brabant.

Blijkbaar begint men toch van hogerhand te beseffen dat men een verkeerde weg heeft bewandeld. Niet alleen verbieden onze naburen: Frankrijk, Engeland, Holland, ook het Land van Luik, met de doodstraf, de uitvoer van hun eigen lompen, maar er bestaat bij ons geen wederkerigheid. Ook is bij ons de bescherming van de afzet op eigen gebied niet verzekerd. Dit zou veranderen. Door het plakkaat van 9-8-1752 grijpt de Regering krachtig in tegen de smokkel naar het buitenland. De overtreder wordt terstond aangehouden en opgesloten, bestraft met een boete van 1000 gulden, buiten het in beslagnemen van paarden, karren, boten of schepen.

Nochtans vernemen wij 17 jaar later uit een stuk van de reeds vermelde Raad van Financiën (bundel 4980) dat te Vorst in 1769 de moeilijkheden nog niet waren uit de weg geruimd, evenmin als bij nog vele andere van de 28 Brabantse papiermolens (11); wij vernemen tevens dat verscheidene onder hen, bij gebrek aan grondstoffen, nog stillagen, onder andere deze van St.-Genesius-Rode, Oudergem, Ter Hulpen, Dworp, Huizingen en Vorst. Hoe lang deze laatste stillag is ons niet bekend.

Hoe stond het nu te Vorst met de vertegenwoordigers van onze plaatselijke papiernijverheid?

Na 18 jaar uitbating overleed de eerste molenaar Joos Winterbeecx in 1604 (of 1605). Zijn echtgenote, geboren Anna Mathys, zette alleen het bedrijf voort tot in 1611 en hertrouwde dan met Adriaen de Gheynst die de «papiermolen metten boegarde, coolhove ende zijnen anderen toebehoirten» hield samen

---

(11) Getal vermeld in een klacht van de papiermakers bij de Souvereine Raad. (R.F. 4980).

met zijn neef, Henrick Schelkens, zoon van wijlen «Franchois» Schelkens (12). Wellicht ten gevolge van de opwaarts gelegen papiermolens te Ukkel zullen de wateren van de Geleysbeek van toen af reeds tamelijk bezoedeld geweest zijn, want men achtte het nodig in voormelde pachtbrief te bepalen dat de molenaar de beek moest «picken, canten, affscroeyen en alle vergeerde vuylichheid in tyts vuyt doene» (K.A. nr. 7111).

●p 19-4-1638 is de molenaar: Guillam Pletinckx, zoon van Jan, in 1660 opgevolgd door Gabriel Pletinckx en in 1666 door Henric Pletinckx die de reeks noodlottige jaren beleeft van de invalsoorlogen van Lodewijk XIV. Hij verkrijgt van de Abdis een «quytscheldinge» van 78 guld. voor een half jaar huur wegens «het camperen in den somer 1675 van die Hollanders» en 31 g. «bij het camperen van de Fransche» in 1677. Hij had een achterstal van 3 jaren molenpacht opgelopen beginnende in 1674, tijdens dewelke hij allerhande werken van heropbouw in rekening bracht, namelijk op 19-4-1676 «decken ende plecken van de molen» en op 14-1-1678 «gelaese, sloetmaker», enz. Dit was de onvermijdelijke tol van de gedurig voorbijtrekkende legers (in 1690 legerden weer, gedurende 3 weken, 4000 paarden in de nabijgelegen beemden, zie Verniers H. Forest, blz. 127).

Na een uitbatingstermijn van 36 jaren wordt in 1701 de molenaar H. Pletinckx door Guillam Couvez opgevolgd, in 1714 door Daniel Crocket en vervolgens in 1742 door Peeter Hollemans. Deze papiermakers waren eveneens pachters. Ze huurden 6 dagw. beemd en Crocket leverde in 1723 een melkkoe aan de Abdij (voor 24 gulden).

Na het afsterven van Peeter Hollemans trad zijn weduwe, geboren Christina Steenberghe, in het huwelijk met Francis Hauwaert die de molenpacht op 8-2-1785 op zijn naam liet overschrijven samen met de verpachting van 4 bunder, 21 roeden beemd.

Jan Baptist Van Snick had de papiermolen op 7-6-1794 overgenomen en was de papiermaker tijdens de verbeurdverklaring in 1796 van al de abdijsgoederen.

Beslissende tijden zijn nu aangebroken. De papiermolen, de eeuwenoude bezitting van het Benedictinessenklooster, wordt publiek verkocht op 5 januari 1797 (15 Nivose an V) en aangezien, tegen de prijs van 10.600 ponden, aan Jan Lodewijk de Boubers, drukker van stiel, en zijn echtgenote, Anna Maria Josephpha d'Audenarde, wonende in de Bergstraat te Brussel (R.A.. Vente des biens nationaux: abb. Forest, affiche 15 nr. 19).

Volgens voormelde akte van toewijzing bestond het molengebouw uit 2 gelijkvloerse kamers, een zolder, een kelder en een kleine stal. Het bevatte een tuin van een half bunder en 6 dagwand gemeentelijke weide.

---

(12) Een Franchois Schelkens was de houder van de papiermolen opgericht in 1696 op de Woluwe, tegen het hof ten Berge te St.-Lambrechts-Woluwe (K.A. nr. 7410).

In 1797 vervaardigde de molen nog alleen grauwpapier. Hij stond vermeld als zijnde «un moulin à fabriquer du papier gris». We vinden hem in de Hollandse periode in handen van de heer Frans Jan Ridder Wyns de Raucourt, senator en gewezen burgemeester van Brussel die hem aan zijn enige en algemeen legataris schonk, de heer Jozef Emmanuel Zaman, zijn neef, echtgenoot van Mw. Cecile-Jeanne-Agnès Dumonceau, dochter van Generaal Graaf Dumonceau de Bergendael, krachtens het publiek testament van 9-7-1855 verleden voor Notaris Bourdin te Brussel. J. Em. Zaman was zoon van Jozef-Bernardus Zaman en van Barbe-Josepha-Henrietta Wijns de Raucourt. De naam van deze eigenaar leeft voort in de nog bestaande Zamanlaan te Vorst.

Nadat een financiële «krach» het bezit van de ongelukkige heer J. Em. Zaman kwam verslinden, werd op 6-7-1887 het goed aan Edouard Smits, gezworen landmeter en burgemeester van Vorst verkocht. De verkoop gold voor een stuk land, groot 27 a 55 ca, waar de Geleysbeek op doorloopt, met een klein in afbraak zijnde gebouw en overblijfsel van een kleine watermolen (Notaris Pierret).

Hiermede was het bestaan van de papiermolen definitief ten einde. Uit zijn puinen zal er evenwel een nieuwe papiernijverheid oprijzen. Daarmede gelastte zich de heer Reeder Aug., nijveraar, en zijn echtgenote Henrietta De Breemacker, die het goed op 16-11-1889 van Burgemeester Smits hadden gekocht (Notaris Vandervelde). Ze deden er een «schoon en groot gebouw» optrekken, speciaal bestemd voor het vervaardigen van behangpapier en bevattende: een stoommachine van 18 paardekracht, verscheidene machines voor het drukken in 8, 6 en 4 kleuren, voor het donker maken, voor het opdrukken van figuren, ook een om te segrijnen. Voorts waren er nog 3 boortrekkers (syst. Fisscher), 3 mach. om het papier te rollen, te lijmen en het te vernissen. Het was een goed uitgerust papierbedrijf, dat echter toch na enkele jaren weer te niet ging.

De gebroeders Knudsen Pieter en Paulus kochten de fabriek op 26-9-1897 (Notaris Putzeys) en verhuurden ze gedeeltelijk voor een draadtrekkerij genaamd: Aciéries de la Senne. De gebroeders Knudsen hadden er eveneens een handel van (omgezette) suiker en suikerstroop ingericht.

Thans bloeit er een leerlooierij, de N.V. «Tannerie Lemaire-Vande Walle», die er eigenaar van is sedert 31-12-1923 (Notaris Ingeveld).

* * *

*

De huidige leerlooierij Lemaire, in de bocht van de steenweg op Neerstalle, naar Ukkel toe.

Drie eeuwen lang had de papiermolen aan het dorpsleven deelgenomen. Hij draaide daar ietwat afgezonderd in de schaduw van olmenbomen, wilgen, struikgewas en van een dubbele rij populieren, op de rand van de uitgestrekte Zennevalei, buiten het bereik van de vaak noodlottige Zenneoverstromingen.

Hij verdween omdat hij het moest opgeven tegen de onweerstaanbare druk van meer en meer vooruitstrevende middelen in de papierfabricage die vooral in het begin der XIXe eeuw kwamen opdagen.

Men kan op hem het gezegde toepassen: «zo oud als de straat», want wellicht was de voorgaande korenmolen door het verschuiven van de Geleysbeek tot tegen de helling, de oorsprong zelf van de weg die daar liep, en wellicht een van zijn oudste gebouwen.

Thans is de kronkelende weg «op de beek» (de huidige steenweg op Neerstalle) tot een der voornaamste, druk bezochte verkeerswegen van de gemeente uitgegroeid, omdat hij, om zo te zeggen alleen, de gemeenten Drogenbos, Ruisbroek en Ukkel-Stalle, langs het centrum van Vorst, met de stad verbindt.

De tamelijk scherpe bocht van deze steenweg nabij de leerlooierij Lemaire herinnert nog alleen aan de voormalige papiermolen. Dit kwam omdat vroeger de weggebruikers rond molen en opstal een omweg moesten maken (zie schets), zodat na de verspreiding van de kloostergoederen in 1797 al de afstandsakten van het oude eigendom gewagen van grond of van gebouwen waar de Geleysbeek midden doorloopt.

En deze bocht bleef er bestaan, onverstoort, ondanks de ontzaglijke behoeften van het hedendaags wegverkeer.

HENRI HERDIES

Oude uithangborden te Neerijse

In dat Druivenlands dorpje Neerijse, gelegen op de boorden van de IJse, daar waar de IJse in de Dijle vloet, prijkten vóór ruim 'n kwart eeuw nog enkele merkwaardige uithangborden.

Vele «herbergen ofte drankhuizen» droegen ook hier zoals elders de naam ESTAMINET, een overblijfsel van de Spaanse bezetting en afgeleid van de Spaanse uitdrukking «est a minetta». Het volk sprak van «staminee», benaming die uit dit alles nog voortleeft in de mond van onze buitenmensen, al heeft de huidige tijd ook alle «staminekes» omgevormd tot meer moderne café's.

Buiten dit alles waren er vroeger toch wel enkele herbergen ofte staminees, die een meer opvallende en betekenisvolle benaming droegen. Zo kenden we vóór dertig jaar langs de weg naar St.-Joris-Weert, rechtover het intussen ook verdwenen kasteel Het Rood Hof, een herberg met opschrift «In de Lancier». Op dit uithangbord was onder deze benaming een mooie in kleuren geschilderde lancier afgebeeld. De volksmond heette dit herbergske «bij de lancier». De naam ging terug op het feit dat de baas soldaat geweest was bij de lanciers.

Halfweg de helling de Kapelberg, langs de weg naar Leuven, stond vroeger de herberg van Jan Sout. Deze man was schoenlapper van beroep en had boven zijn ingangdeur een mooi uithangbord laten aanbrengen met het sprekend opschrift «In den Achterlap». Daaronder was een trekpaard afgebeeld met paardetuig bekleed. Er werd hier immers speciaal gezinspeeld op dat deel van het paardetuig dat achterlap heet en rond de billen van het paard gelegd wordt; bij het afdalen van een helling met een kargespan deed het dienst als rem. Het uithangbord had hier dus een dubbele betekenis en het herbergske van de populaire

schoenlapper was dan ook de pleisterplaats van alle voerlieden die er graag halfweg de berg even een pintje pakten en eventueel hun paarden lieten uitblazen.

Bij de dorpsstraat, ten halve de kapel van O.-L.-Vrouw-ter-Pui en de dorpskerk met haar twee evengrote Romaanse torens, staat een mooie woning, opgetrokken in Vlaamse stijl. Dit woonhuis dat vóór enige jaren gerestaureerd werd, was vroeger de schilderachtige in het groen verborgen herberg «In de Jager». Op een groot uithangbord boven de deur waren rond het opschrift verschillende mooie vogels en kleinwild afgebeeld. Deze herberg werd jarenlang uitgebaat door twee zusters die nooit huwden, maar in hun tijd heel wat jong volk o.m. uit de betere stand naar hun drankgelegenheid lokten. Zo kwamen er derhalve ook elk jaar enige kunstschilders uit de grootstad hun verlofdagen doorbrengen in deze schilderachtige dorpsherberg. Vandaar dat het voor de uitbaatsters niet erg moeilijk was aan een fraai en rijkelijk beschilderd uithangbord te geraken!

Op het dorpsplein vonden we ruim een kwart eeuw geleden nog de overblijfselen van de oude herberg-afspanning «In de koetsier». Jarenlang werd deze afspanning uitgebaat door koetsiers en alle voorbijtrekkende lieden vonden er een gastvrij onderkomen. In de voorgevel van deze aloude drankgelegenheid, die vóór enige jaren afgebroken en door een modern café vervangen werd, stond een steen met het jaartal 1750.

Tenslotte vinden we op enkele passen vandaar, in de voorgevel boven de ingang deur van een in verval geraakt huis, een witte steen met opschrift «In de Böm Anno 1735». Daaronder is een boom, zinnebeeld van leven afgebeeld, waarin we ook de dodenrune terugvinden (zie afbeelding). Ook hier in het oude herbergske «In de Boom», werden eeuwen aan een stuk de klanten welkom geheten. Dit is alles wat er echter van overgebleven is....

Stan JENA

UIT OUDE PAPIEREN

EEN DRIEPIKKEL VAN 37 POND.

In 1773 werd een genaamde Van Campenhout ervan beschuldigd te Muizen te hebben gestolen «een eyseren grooten trefter ofte drcypickel wegende 37 ponden om eenen ketel op te setten».
(Drossaarderij nr. 164, RAB.)

C.T.

Rentmeester in troebele tijden

Toen, in 1602, Adam vande Zande uit zijn ambt trad als rentmeester van de Domeinen in het kwartier van Tervuren, Vilvoorde en Overzenne kwam hij in grote moeilijkheden met de heren van de Rekenkamer: er was een tekort van 10.600 gulden in het innen van allerlei inkomsten, er waren erg verwarde rekeningen, uitgaven en kwijtscheldingen waren niet verantwoord. De rentmeester werd zonder complimenten in de Rekenkamer aangehouden en opgesloten en daarna naar de gevangenis van Treurenberg overgebracht.

Aldus ontstond een geding voor het Fiscaal Officie van Brabant (ARB, dossier nr. 6443).

Rentmeester Vande Zande had in de loop van de laatste twintig jaren, terwille van de onlusten en troebelen in het land, in het volbrengen van zijn taak veel last gehad, zelfs gevaar gelopen. Nochtans, beweerde hij, had hij immer gediend «naer beste vermogen ende gelyck de gelegentheydt des tyts, durende de swaer troublen». Maar menige zitdagen voor het innen van cijnsen, graanrenten, karweien enz. konden niet worden gehouden «mits de peryckelen van vyant ende vrybuyters soo groot syn geweest dat men aldaer niet en heeft connen oft derven comen». En ging hij toch zitdagen houden «om den Prinçen gerechtichydt te vervoerden ende t'ontfangen, heeft hij om nyet gevangen te worden by nachte moeten verlopen ende dickwils hemselfen mit vyff, sesse ende aecht daegen opt Casteel ter Vuere gesloten moeten blyven en houden, als de vrybuyters ende straetschenders op hem toeliepen ende wachten om te vangen. Ende voorscreven onveylichheydt ende peryckelen vanden vyant syn oock oorsaecke geweest dat die huyslieden van tplat landt die voorscr. cheynsen schuldich synde hebben moeten verlaeten ende heure landthueringe stillen laeten staen ende alsoe, geen graenen winnende, heuren cheynsen nyet en hebben cunnen betaelen».

Voor zijn verdediging werden in die zin door de rentmeester documenten, attestaties en verklaringen aangebracht.

Door de koster van Diegem wordt verzekerd dat in 1594 of '95 «syn gekomen in de prochie van Dieghem diverse compagnien Napolitaenen liggende aldaer langen tyt» die het timmerhout hebben verbrand en weggedragen, dat de rentmeester had doen aanbrengen voor het herstellen van de molen van Diegem.

Meier en schepenen van Zaventem bevestigen «dat nae den slag van Gemblou (2 februari 1578) alle de innegesetenen der prochie van Saventhem door het afloopen, pillieringe ende groote foullie van volcke van oirloghe hen hebben moeten vertrecken binnen de besloten steden: heuren huysen, dewelcke voer den meesten deel al syn uitgebroecken, verbrant ende geruineert geweest, mitsgaders dat de selve innegeseten zoe by dage als by nachte syn berooft geweest van hunne bestialen, hunnen per-

soonen gevangen genomen ende op groote rantsoen gestelt ende de Landen ongecultiveert gebleven, tot nae den Reconciliatie der Stadt van Bruessele wel twee jaeren, ende vorts noch totten jaeren XV c XVIII, dat de vrybuyters by eenen generaelen jacht syn vuyten Lande geslaegen ende verjaeght geweest».

In verband met de vermelde slag van Gembloers verklaarden eveneens de meier en schepenen van Duisburg dat «nae de defaite van Gembloers d'inwoonders der vryhydt van Duysborch hebben hen mo^{ten} vervluchten ende vertrecken... ter oersaecken vanden grooten overlast van het oirlochsvolck te perde ende te voete tot menichfuldighe reysen binnen der vooscr. vryhydt gelegen hebbende mit geheele Regimenten, te meer stonden als zijn de vooscr. Vryhydt gelegen op de rechte herbaene ende passasie van Naemen naer Mechelen ende oock van Naemen naer Bruessele oft en waer door het geschut ende amonitie van poederartillerie ende dyeren... De vooscr. vryhydt is oock gelegen neffens den waude van Zonien ende andere bosschen daer de vyanden ende vrybuyters hebben gelatiteert ende de innegesetenen berooft, gepillieert, gevangen, gespannen ende tot groot randtsoenen geexterqueert, niet min voor de Reconciliatie van Brussela maer oock lang ende vele jaren daerna».

Geen wonder dus dat de labeurlanden jarenlang «hebben vogelvrij ende verwuest gelegen by wuytwassen van doirnen», dat de bevolking tot armoede gedoemd was en in de onmogelijkheid gesteld 's Prinsen belastingen en cynzen te kwijten.

P. LEYNEN

UIT OUDE PAPIEREN

VERBODEN TE ZWEMMEN

Uit het begin van de 18e eeuw stammen verschillende resoluties van het Leuvens stadsbestuur «verbiedende het Swemmen ende naeck in 't Water gaen». Dit verbod moest steeds herhaald worden. Een besluit dd. 4 juli 1705 luidt dat vermits «wordt bevonden, dat oock in vollen dagh, soo groote, als klyne, hun vervoorderen te swemmen. tot groot schandael van een ieder, ende tot merkelyk peryckel van te verdrincken» nu opnieuw gestatueerd wordt: 1. «niemant ... en sal mogen swemmen oft ontkleedt in 't water gaen, op pene van 25 guldens ... boven de confiscatie van de kleederen»; 2. de ouders zijn verantwoordelijk voor kinderen en personeel.

L.D.

HAKENDOVER

Een dorp verloor zijn landelijk karakter

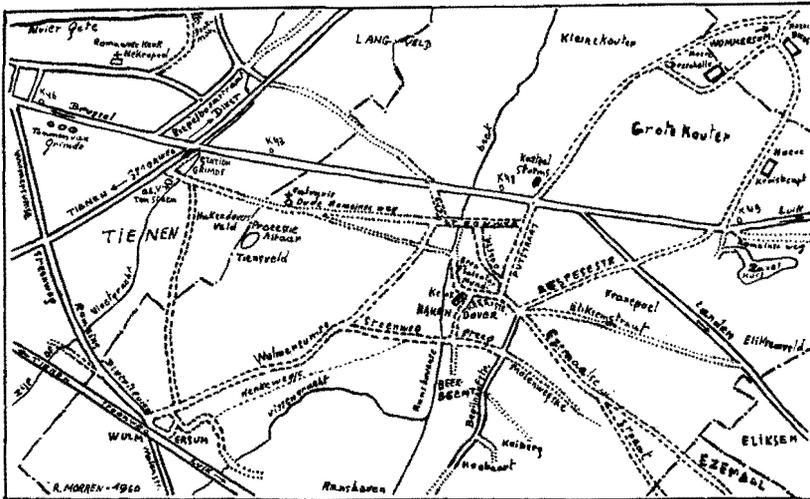
Onderhavige bijdrage heeft geenszins de pretentie een geschiedkundig betoog of een soort monografie te zijn. De bedoeling is enkel te illustreren hoe de nieuwe tijd het aanzijn van een dorp kan wijzigen.

Hakendover, het overbekende bedevaartdorp, gelegen op ongeveer 4 km ten oosten van het centrum van Tienen, heeft tot omstreeks 1945 zijn landelijk karakter kunnen bewaren.

De oorsprong van het dorp met het gehucht Wulmersum reikt zeker terug tot in de eerste eeuwen van onze jaartelling, daar het dorp gelegen is op de Romeinse weg Tongeren-Asse en het gehucht Wulmersum op het diverticulum Tienen-Orp-le-Grand.

In het N.-O., te paard op de grens van het dorp Wommersom, strekken zich de gebouwen en akkers uit van drie grote hoeven, Bosschelle, Kruisbeemd en Beens. Van deze laatste werd in de afgelopen jaren de grond verkaveld in kleine percelen zodat nu alleen de onbewoonde gebouwen nog overblijven.

Het eigenlijk dorp strekt zich uit rond de kerk en gedeeltelijk langsheen de steenweg Tienen Luik.

- LEGENDE: Schaal 1
20.000
50 mm = 1000 m.
- Gemeentegrenzen: — — — — —
  - Stonwegen: — — — — —
  - Gekasseide wegen: - - - - -
  - Aardewegen: .....
.....
  - Voetwegen: .....

Het gehucht Wulmersum verloor zijn zelfstandig karakter omstreeks het midden van de 19e eeuw. Er bevond zich een kerk toegewijd aan Sint-Denijs. Deze kerk werd afgebroken ca. 1840 om de aanleg toe te laten van de spoorweg Tienen - Luik. In februari 1959 legde Alfons Roukaerts in de boomgaard van zijn eigendom te Wulmersum, bij het vellen van een oude notelaar, een geraamte bloot op een twintigtal meter van de spoorweg, wat er dus op wijst dat het kerkhof omheen de kerk zich werkelijk onder de spoorlijn bevindt (1).

Door de betere weg hebben de inwoners van Wulmersum steeds meer betrekkingen onderhouden met de Tiense voorstad Grimde dan met het dorp Hakendover.

In 1930 stond er geen enkel huis tussen het Station-Grimde en de grens Tienen-Hakendover. Verder, vanaf het kasteel Storms tot aan de grens van het Luikerdorp Overhespen, stond slechts één met stro gedekt lemen gebouw, de landelijke herberg bewoond door een zekere Respen, juist naast de nu gekasseide weg nabij k. 49 naar het dorp toe. In de volksmond heet die straat nog altijd de Respesestraat.

In de laatste jaren nam de bebouwing langs de steenweg Tienen - St.-Truiden zodanig toe dat vanaf het kasteel Storms tot aan de grens Overhespen er nu zes benzinestations staan en een zestigtal villawoningen. Vanaf het Station-Grimde is de weg zonder overgang volgebouwd. De toestand is nu zo dat er werkelijk een sociale breuk is tussen twee delen van de gemeente, nl. «Het Dorp» en «De Steenweg». De steenwegkinderen gaan vanaf hun prilste jeugd naar school te Tienen, wat een vooruitgang is wanneer men denkt aan hun intellektuele vorming, maar de ouderen zoeken hun vermaak in de cafés, restaurants en dansings die langs de steenweg opgerezen zijn en dit laatste feit bevordert geenszins de morele standing.

De jeugd van het «dorp» staat nog betrekkelijk goed onder het gezag van de ouders die er zich nog bekommeren om het gedrag van hun oudere kinderen en dan ook niet zouden toestaan dat hun jongens, en zeker niet de meisjes, naar de «steenweg» trekken; maar hoe zal de toestand zijn over enkele jaren?

Waar ik zoëven sprak van een sociale breuk tussen dorp en steenweg is dit te illustreren door het feit dat er enkele jaren terug geen enkel franssprekend inwoner te Hakendover gevestigd was. Heden zijn er enkele villabewoners die tot de kaste der volksvervreemden willen behoren en die zoals hun geestesgenoten van Tienen hun kinderen naar de Franse scholen zenden, even over de taalgrens te Geldenaken of te Hannuit.

De nieuwe steenwegbewoners zoeken zelfs geen omgang met de dorpelingen. Met de bus of eigen wagen gaan ze hun inkopen doen te Tienen, waar ze eveneens 's zondags de enige fransgesproken halftwaalfmis gaan bijwonen in de O.-L.-V.-ten-Poel-kerk.

---

(1) De plaats kan men gemakkelijk situeren op bijgaande kaart. nl. aan de voet van de letter E in de plaatsnaam Wulmersum.

Zoals in andere dorpen waren tot voor een twintigtal jaren de meeste inwoners landbouwers of half landbouwer-fabriekwerker.

De meeste boeren bebouwen een hoeve van 5 tot 20 ha. Hierop volgde een groot gedeelte met een hoevetje van minder dan 5 ha, waar ze slechts met moeite het nodige konden op winnen om zich te handhaven; bijkomende inkomsten werden gezocht in campagnewerk in de suikerfabriek te Tienen. De jongeren vonden hun weg, via het vakonderwijs, naar de industrie en vergenoegden zich met de acht uur werk daags. Telkens er een van de kleine boerkens stierf was er niemand om in de ongunstige voorwaarden verder te boeren, zodanig dat op dit ogenblik op een bevolking van 1300 inwoners er ongeveer een dertigtal landbouwersgezinnen overblijven die werkelijk als zodanig kunnen doorgaan; de overigen zijn arbeiders of bedienden te Tienen of zelfs, gestimuleerd door het gemakkelijk verkeer, te Leuven, te Brussel of te Luik.

De gevestigde landbouwers hebben zich onder impuls van het landbouwonderwijs ook alle moderne machines aangeschaft. Paarden moeten de plaats ruimen voor tractors inzoverre dat de twee hoefsmiden hebben moeten overschakelen naar het onderhoud van landbouwmachines en tegelijkertijd allerhande elektrische huishoudapparaten verkopen.

Laat ons nu even nagaan hoe het leven van de dorpelingen was ingericht en wat er nu nog van overblijft.

In gans het dorp zijn er op het ogenblik geen tien huizezinnen meer waar men nog zelf brood bakt, zelfs daar waar men nog over een oven beschikt dient hij slechts alleen voor het bakken van de «kermisvlaaien». Bij schade aan het inwendige van de oven vindt men zelfs geen gespecialiseerd vakman meer voor het herstellen en moet men beroep doen op de eerste de beste «metsersgast» die enkele uren wil komen werken om zo'n klein werkje op te knappen. Over dat bakken en die oven is heel wat te vertellen. Ziehier hoe ik de oven nog zag gebruiken op «Suskes Hoeve», omstreeks 1935. Het bakhuis bevond zich in een afzonderlijk gebouwtje, het klaarmaken van het deeg gebeurde binnenshuis, in de keuken, waar de «moel» stond die tevens dienst deed als keukentafel. Bij het bakken werd 't «tafelblad» afgenomen en achteraf werden hierop de klaargemaakte deegbroden naar het bakhuis overgebracht.

Voor het stoken gebruikte men sleenhout in «hetsels» (bussels) gebonden. Alle hout was goed, men stookte zelfs soms aardappelloof. Als de oven goed heet was, trok men met de ovenhaak de «ovenas» of «krikke» uit de oven en smeed ze in het gat onder de oven; straks vernemen we waartoe ze nog konden dienen.

Het «inschieten» van de «broden», het deeg rechtstreeks op de ovenvloer, gebeurde met een stok waaraan een cirkelvormige metalen plaat zat, die men de «zwaai» noemde. Na het

bakken werden de broden eveneens met de zwaai uitgehaald. Ik zette zoëven het woord broden tussen haakjes omdat ze van «korenmeel» gebakken werden met de bloem, zoals ze van de molen kwam. Men bakte tevens enkele witte broden van «uitgetemste» gezeefde tarwebloem, maar hierbij sprak men nooit van brood, wel van «mik»; de pan waarin ze gebakken werden heette «de mikkepan». Van de mik kreeg elkeen één boterham per dag en dit bij de eerste morgenmaaltijd. Bij grote gelegenheden bakte men ook «korintemik»: in het deeg werden krenten of rozijnen, vet en kandijsuiker verwerkt.

Elk brood of mik werd, voor het de oven inging, bestreken met koffievocht om een glanzende oppervlakte te bekomen. Dat noemde men «zalven».

Over het eerste brood dat de oven inging maakte de boerin het kruisteken.

Bij het bewerken van het deeg en om het «gang te doen krijgen» gebruikte men «eisem» (desem); voor de mik nam men gist.

Deze desem bekwam men met een stukje overgebleven deeg te bewerken met «rinsel», een stremmende afscheiding uit de maag van pas geslachte «nuchtere kalveren», dat men te Tienen bij een beenhouwer ging halen en dat verkocht werd in afgebonden stukjes darm. Datzelfde stremsel werd eveneens gebruikt om melkkaas of botermelkkaas te zetten. Met de botermelkkaas bakte men in de kermistijd de in onze streek zo bekende «keesvlaaien». Het recept luidde: een stuk uitgerold deeg in een lage pan en voor het inschieten gevuld met een dikke laag «spijs», gemaakt van botermelkkaas, zaan (room), suiker en eieren.

Bij het bakken werd de ovenmond afgesloten met een metalen deksel, alhoewel ik nog in 1930 zag sluiten met een houten deksel, waarop, wanneer men bakte, een dikke laag klei werd gestreken om het verbranden te voorkomen.

Bij de begoede boeren bakte men voor de «petatterapers» in het rooiseizoen, als namiddageten op het veld, «broektessen». Dit waren ronde stukken deeg van witte bloem, uitgerold tot ongeveer 15 cm doormeter; op de ene helft werden wat appelspijs of appelschijfjes gelegd, het geheel werd toegevouwen, de onderste boord lichtjes over de bovenste en die boord werd dan met de duim in «puttekens» aangeduwd en dan in de oven gebakken.

Daar men brood bakte voor een ganse week, gebeurde het soms dat men door de een of andere omstandigheid vóór de bakdag «bekort» was; dan ging men even bij de buurman een brood lenen. Met een stuk lint werd de omtrek van het brood afgemeten, want als men achteraf een ander brood terugbracht moest dit aan de afmetingen van het lint beantwoorden.

Het bakken bracht, hier zoals elders, volgend gezegde in de volksmond: «het krabseling van de moel», wanneer men spreekt over het laatstgeboren kind van een familie.

Bij de boeren is het nog altijd de gewoonte, vooraleer een brood aan te snijden, een kruisteken te maken met het mes over de onderkant van het brood.

Laat ons nu even kijken waartoe de «krikke» of «ovenas» zoal kon gebruikt worden. Een goed gedeelte ervan werd in een oud laken gelegd boven een kuip; daarover goot men water en achteraf zette men in dat water de was te weken: het vuil kwam gemakkelijker los en men moest minder zeep gebruiken.

Niets zo goed bij het «keren van de jaren» als voetbaden van 10 tot 15 minuten in warm water waarin verpulverde ovenas vermengd was.

Ook bij het planten van de aardappelen vermengde men «ovenas» en «kiekenmest» en daarvan zette men een «prieske» in ieder kuiltje.

Heden koopt bijna iedereen bakkersbrood omdat het gemakkelijker is en men iedere dag vers brood aan huis besteld krijgt.

Bij de aanvang van deze eeuw bestond er in het dorp nog volgende gewoonte: Lange Marie was een veekoopster die op markten en bij de boeren koeien opkocht, deze liet «vèren» (dekken) en ze dan uitplaatste bij arme lieden die deze dieren dan voederden en de melk als vergoeding mochten behouden; als het dier «droog stond», dus uitgemolken, kwam de eigenares het terug ophalen om het als drahtige koe te verkopen.

De vrouwen en dochters van de kleine koeboertjes of van de boerenarbeiders trokken iedere dag naar het veld als «voeierpluksters», gewapend met een reuzezak en een sikkel gingen ze allerhande gras en groen snijden om thuis de koe, de geit, de «lemmes» (schapen) of konijnen te voederen. Dat ze het hierbij niet altijd al te nauw namen met het mijn en het dijn en gemakkelijk aan de «klaveren gingen zitten» is begrijpelijk. De boer sprak dan ook minachtend van de «voeierwijve». Als de zak vol was, droegen ze hem in evenwicht op het hoofd huiswaarts. Dezelfde vrouwen gingen ook in de oogsttijd «baaien», dit is, na het inhalen van de oogst, de achtergebleven graanhalmen inzamelen.

Als verwittigingsteken dat het stuk land niet mocht betreden worden stak de boer een «mei» in de grond. Dat was een stok met aan het bovineinde een bosje stro.

Voor de kinderen was er eveneens werk genoeg na schooltijd en zelfs onder de schooluren, want schoollopen was toen puur tijdverlies. De meisjes deden twee werken tegelijk: ze moesten de koeien gaan «huën» (hoeden) langs de grachten en bermen en intussen konden zij kousen breien. Dat dit hoeden geen jongenswerk was, is verstaanbaar; jonge knapen lieten al te gemakkelijk hun koe in de steek om lustig te ravotten, tot een boer de koe uit zijn klaveren moest halen en kwam «opspeelen» over de aangerichte schade.

Een andere vrouwelijke bezigheid, nu eveneens verdwenen en die in onze streek een geweldige populariteit kende, is het «bietebloare» of het afplukken van de geelwordende bladeren aan voeder- of suikerbieten. De afgeplukte bladeren werden met een vooraf klaargemaakte stroband in bussels gebonden en als bijkomend stalvoeder aan de koeien voorgezet. Dit was niet alleen het geval bij de kleine boeren, maar ook de anderen zagen hierin een welkome aanvulling van hun voederstapel.

Er is nu in het dorp geen enkele boer die nog met de «vleuger» dorst, de jonge mannen kunnen het zelf niet meer. Alles gaat nu door de mechanische dorsmachine. Voor een dertigtal jaren waren het slechts de grote boeren die door een rondreizende stoomlokomobiel hun oogst lieten uitdorsen. Dergelijk rokend en puffend tuig noemde men een «dosduvel» en heden, alhoewel electrisch aangedreven, spreekt men nooit van uitdorsen, wel van «uitduvelen» en «no den duvel goën», wat wil zeggen dat de boeren elkander wederzijds helpen bij het dorsen en dit met gesloten beurs.

Er is te Hakendover wel een Molenweg (Meulebaantje) maar er was nooit een molen in het dorp, daar de inwoners «ten eeuwigen dage hun graan moesten laten malen in de hertogelijke banmolen van Eliksem». Om de moeilijke holle wegen naar Eliksem te vermijden gingen de inwoners met hun zak graan op een kruiwagen langs een zelfgebaand pad doorheen de velden naar de molen. Dit wegeltje, nu reeds meer dan honderd jaar buiten gebruik als molenweg, draagt nog steeds die benaming. Voor een tachtigtal jaren lieten ze hun graan malen te Grimde in de Bookmolen (verdwenen) of te Tienen in de Roosmolen (verdwenen).

Nu verkopen de boeren hun graan en kunnen voor veevoeder terecht bij een «droge maalder» op het dorp.

Om klaverzaad te laten zuiveren gaan ze nog steeds naar een van ouds gekende watermolen op de Gete te Utsenaken onder Oplinter.

Wat eveneens uit het landschap begint te verdwijnen zijn vogelschrikken op de vers bezaaide velden; ten onrechte, want de vogels hebben er zich nooit erg aan gestoord!

Nochtans was het stellen van een vogelschrik, naar mijn bescheiden mening, een soort van rituele handeling. De boer stelde dat spookachtig wezen wel op om de vogels te verschrikken maar tegelijk schiep hij een hallucinante verschijning, identiek met de beelden die zijn geesteswereld bevolkten wanneer hij in de winter langs donkere paden onderweg was en bij het ontwaren van grillig gevormde bomen of struiken, zijn hart sneller voelde kloppen: een of andere boze geest kon er op de loer liggen...

Wie de gelegenheid heeft enkele van de Haspengouwse landschappen van de Tiense schilder Armand Knaepen te bewonderen, schilderijen of tekeningen waarop vogelschrikken zijn af-

gebeeld, zal moeten toegeven dat de kunstenaar eveneens onze stelling aankleefde.

Het verdwijnen van de vogelschrikken is waarschijnlijk te wijten aan de invloed van het onderwijs, aan de toenemende welstand van de boeren die enkele zaadjes of plantjes graag aan de vogels gunnen en aan de hedendaagse verlichting langs de buitenwegen, feiten waardoor de geest geen gelegenheid meer geschonken wordt om zulke spookachtige verschijningen te combineren.

Wat men af en toe nog kan zien, zijn enkele wissen waaraan krakende witte papieren gebonden zijn en die de mussen moeten weghouden van een pas bezaaid stuk erwten. Of ook, maar dan is het zeker een vrekkige boer, in de kerseboom naast het huis, een bel die men van binnen kan bewegen, als de mussen het al te bont maken.

Dat de boer er ook zonderlinge meningen kan op nahouden? Het gebeurde soms dat bij het afsterven van de laatste der ouders, de inwonende zoon het niet altijd volkomen eerlijk schikte ten overstaan van de uitgehuwde broers en zusters, ondanks de gedane belofte bij het sterfbed. Wat hij echter niet zou nagelaten hebben, was het volbrengen van de beloofde beewegen. Maar dan kon het ook gebeuren dat hij op weg naar Scherpenheuvel onderweg «beзваard» werd door de afgestorvene, zodat hij slechts met de grootste krachtinspanning zijn doel kon bereiken. Een eigen familielid uit Wulmersum, nu reeds meer dan twintig jaar overleden, had van zijn vader een goede manier afgeleerd om onderweg niet beзваard te worden. Voor hij zijn huis verliet voor een beeweg plaatste hij naast de ingang deur een mispelaren wandelstok of een paraplu, opende dan wagenwijd de voordeur en sprak luidop de volgende woorden «gaat maar voorop, ik zal u volgen».

Een bijgelovige angst heeft lang op die mensen gedrukt. Een voorbeeld nog: mijn eigen schoonvader, veekoopman uit Hakendover, had er een heilige schrik van als hij naar de markt vertrok als eerste menselijke ontmoeting een vrouw tegen te komen, want dat was telkens een slechte marktdag.

Dat het verenigingsleven ook een ferme deuk gekregen heeft is natuurlijk ook een feit. Er bestaat in het dorp wel een eeuwenoude Sint-Sebastiaansgilde, waarvan de werkzaamheden bestaan uit een driejaarlijkse koningschieting op een voor de gelegenheid opgerichte wip, het medegaan, met vlag en koningsbraak, in de processie en, enkele keren per jaar, het afdrinken van een vat bier. De weinig talrijke leden zijn allen boeren, geen enkel fabrieksarbeider maakt er deel van uit.

De dorpsbewoners brengen hun zondag door in een paar herbergen, met kaartspel of met het schieten op een doel, in een overdekte schietbaan aan de voet van de lange kerktrappen.

De enkele oudere boeren die langs de steenweg wonen, komen in het dorp hun kaartje trekken of een babbeltje doen bij een der andere boeren.

Er is eveneens een toneelvereniging in het dorp, nl. «De Korenbloem», die op een zestigjarig bestaan kan bogen, maar in de laatste jaren is hier ook een achteruitboeren waar te nemen. Voorbij is de tijd toen ze, na de jaarlijkse smulpartij, konden tonen dat ze werkelijk wat afwisten van komediespelen. Het gebeurde soms dat de een of andere vreemde jongen die in het dorp kwam vrijen er zich trachtte in te burgeren door lid te worden van de toneelmaatschappij. Na het eten en bij het drinken van menig glas bier was er dan wel een die het gesprek op waaghalzerij of durf bracht, tot er ten slotte iemand voorstelde van nog diezelfde avond «den bæuf te gaan jagen» op de Ezemaalseberg. Allen stemden daarmee in, ook de nieuwelings, die niet wilde onderdoen, alhoewel hij niet wist wat «den bæuf jagen» betekende. Men vertrok dan met twintig tot dertig man langs de holle Ezemaalsestraat tot boven op de helling. Daar trok men dan van de gebaande weg het open veld in en de nieuwelings, omdat hij aan het opjagen niet gewend was, kreeg de taak van met de medegebrachte schoven stro een hoog op-laaierend vuur aan te leggen en te onderhouden. Intussen gingen de anderen zich in een kring verspreiden om «den bæuf» naar het vuur op te jagen. Zoals dan afgesproken stookte onze man het vuur goed op en de anderen verdwenen in de duisternis en begonnen wat later te roepen en te tieren. Na enkele minuten trokken de jagers die de omgeving goed kenden fluks naar het dorp terug en lieten de stoker aan zijn lot over. Wanneer deze nu vaststelde dat er niets meer te horen of te zien was gaf hij er zich rekenschap van dat hij «den bæuf» was. Wanneer hij er dan ook wilde van onder trekken met een benepen hart, kon hij zijn weg niet meer terug vinden, verblind door het staren in het vuur, onbekend met de omgeving en zonder oriëntatie: er was toen nergens straatverlichting. Zo doolde hij soms uren rond in de nacht om dan nog in een vreemd dorp aan te landen...

Tot 1960 was er in het dorp geen enkele moderne steenweg; nu is men begonnen met de heraanleg, in een brede betonbaan, van de verbindingsweg met Wulmersum. Een smal voetwegeltje vanaf de bron wordt een nieuwe verbindingsweg van het dorp met de steenweg naar Luik. Voor de bron bevond zich een achtkantig waterbekken speciaal aangelegd om indompelingsbaden mogelijk te maken voor de bedevaarders, alhoewel er nooit gebruik werd van gemaakt, maakte het toch deel uit van het vertrouwde dorpsbeeld. Dit bekken moet nu verdwijnen om de aanleg van de nieuwe betonbaan mogelijk te maken. Bij de grote Paasbedevaart zaten omheen dit bekken de verkopers van het miraculeuze water, maar de prijs die men betaalde was slechts de kostprijs van de fles, het water kreeg men gratis.

Zal deze geplogendheid nog kunnen stand houden, nu de bijzonderste toegang naar de kerk en tevens het vertrekpunt

van het «Dertienmaal» in een moderne verkeersweg gaat her-
schappen worden?

Zoals voor het water aan de bron kon men ook op het
kerkhof terecht bij de grafmaker die u tegen een fooi een papie-
ren zakje bezorgde, gevuld met gewijde aarde, dat vermengd met
het zaaigoed, alle kwalen der gewassen bestrijdt. Ook kleine
kleuters die al spelend soms een stukje aarde in de mond steken,
kan men van hun ziekte genezen door hun deze gezegende aarde
voor te zetten.

Voorheen was de grote Paasmaandag-bedevaart een welkome
bron van inkomsten voor de inwoners. De honderden Hollandse
bedevaarders uit de streek van Breda en 's-Hertogenbosch, die op
zondagnamiddag toekwamen, zochten evenwel nooit nachtver-
blijf in Hakendover. Het lag niet in de wantrouwige aard van
de boeren om veel vreemde mensen op hun hof te laten over-
nachten en bij de kleine boeren was er niet voldoende plaats.
Daarom bespraken deze vreemdelingen en ook de Kempenaars
uit de streek van Turnout hun slaapgelegenheid te Tienen, waar
ze met tien, twintig tegelijk op strozakken overnachtten.

Die stijfgewerkte heiboerkens werden door de Tiense straat-
jeugd bij hun doortocht nageroepen «Kempenés, Koekebakkoek,
nemt de bessem en slaagt er oep» of «Kempeneer gebakke peer,
uitgedroogde tovereer»....

In elke woning wordt een speciaal patent aangevraagd om
gedurende de zondag en de maandag te mogen biertappen; na-
tuurlijk wordt ook overal koffie gezet en worden fietsen op
bewaakte plaatsen achtergelaten.

De karweien nodig voor het welslagen van de bedevaart
werden en worden door de dorpingen uitgevoerd: ieder jaar
dezelfden voor hetzelfde werk, bv. het aanvoeren en weghalen
van het altaar naar de top van het Tiensveld; de dragers van
de verschillende beelden, enz. Al deze mensen krijgen vanwege
de pastoor een flinke fooi. Maar praktisch is er niet te veel te
dragen na het vertrek van de processie uit de kerk naar de Tiense
heuvel, waar de zegening geschiedt, want al die Kempische en
Hollandse bedevaarders betwisten het voorrecht om even hun
schouder te mogen zetten onder het beeld van de Zaligmaker
of de Moeder Gods.

De voerder van het altaar weet het dusdanig te schikken
dat zijn ledige wagen in de buurt blijft staan. Hierop nemen,
tegen een paar franken drinkgeld, tal van kijklustigen plaats om
van hieruit de aantocht te zien van de kleurrijke processie en
de paardenren omheen de massa, die begint van zohaast de stoet
de gebaande wegen verlaten heeft. Ook na de zegen met het
Allerheiligste zijn de eindjes kaars een bron van inkomsten voor
de voerder die als eerste het altaar betreedt na het vertrek van
de priesters.

De aloude geplogenheden van de processie worden nog steeds in ere gehouden, maar vroeger waren de ruiters de boeren uit het dorp, nu zijn er geen paarden meer en is het een aangevorven ruiterklub uit de omtrek.

Het aantal bedevaarders is nog steeds ontzaglijk, maar de meeste vreemdelingen komen nu slechts op maandag morgen toe en zohaast de zegen is gegeven verdwijnen ze terug zoals ze gekomen zijn, zelfs zonder iets te verteren in het dorp.

Het zijn slechts de jonge mensen uit de omtrek, Walen en Vlamingen van in een kring van ongeveer 15 km die tot laat in de avond in het dorp blijven om er kermis te vieren, die pas begint als de processie terug binnen de kerk is.

De dorpelingen zelf die op zondag en maandag niet weg konden omdat ze binnenshuis voor de vreemdelingen moesten zorgen vierden steeds op dinsdag kermisdag met optocht van de muziek en met herbergbezoek.

Hiermee besluit ik deze bijdrage over Hakendover met de hoop dat het meedeelde een blijvende getuigenis moge zijn van vele volkse gebruiken die reeds geheel verdwenen zijn of die, binnen enkele jaren, eveneens tot het verleden zullen behoren.

ROBERT MORREN

UIT OUDE PAPIEREN

VERBODEN KINDERSPELEN

Op 16-2-1722 werd door een resolutie van de stad Leuven «wel rigoureselyck» verboden «aen alle Jongheyt, ende andere persooen van wat Ouderdom, Staet oft Conditie de selve soude mogen wesen, van in 't toekomende binnen dese Stadt op publiecke plaetsen oft straeten te spelen met Klincken, Kolven, Reepen, te schieten met Bogen, ofte te werpen steenen met Slingers, ofte andere diergelycke Instrumenten, als oock te spelen met Kaerten oft Terlingen, op de pene van een pondtgroodt».

L.D.

Bestaat er een authentiek portret van Sint-Jan Berchmans ?

Sint-Jan Berchmans, geboren te Diest op 13 maart 1599, overleed te Rome, tijdens zijn noviciaat bij de Jezuïeten, op 13 augustus 1621.

Spoedig na zijn dood werd hij populair, zowel ten onzent als in het buitenland: over hem verschenen uitvoerige levensbeschrijvingen en ook tal van Berchmansprenten kwamen in omloop.

Herhaalde malen werd de vraag gesteld: bevindt zich tussen die voorstellingen een echt portret en welk is het?

Aan dit onderwerp heeft Pater Haeck, s.j. een grondige studie gewijd (1), waaraan wij doorlopend de gegevens voor deze bladzijden ontleenen, zodat het overbodig is in voetnota's daarnaar te verwijzen.

Haast 40 jaar zijn over deze publicatie heengegaan en nog informeert men regelmatig of er inmiddels geen nieuwe feiten aan 't licht zijn gekomen. Aangemoedigd door die belangstelling, hebben wij ons oud thema (2) grondig terug ter studie genomen, onze bevindingen onderworpen aan het eminent oordeel van Pater Haeck en ze in druk gegeven, opdat ze verdere belangstelling mogen wekken voor een onderwerp, waarover - hopen we - het laatste woord nog niet gezegd is.

*

* *

Authentieke «geschreven» portretten hebben we van de meest betrouwbare en bevoegde personen: van Pater Horatius Grassi, s.j. (3), Berchmans' professor in mathesis aan het Romeins college en van Pater Virgilius Cepari, s.j. (4), een van zijn rectors te Rome, die tevens zijn eerste biograaf werd. Beiden beschrijven ons hoe Berchmans er uit zag toen hij uit Vlaanderen te Rome toekwam. Dat was op 31 december 1618; hij was toen nog geen 20 jaar en zag er fleurig en gezond uit.

Wij geven hier de typische beschrijving van Pater Cepari, zoals Pater Susius ze vertaalt, zonder weglatingen noch aanvullingen (5):

-----
(1) HAECK H.: Berchmansportretten. blz. 37-81; Bronnen voor de Berchmansiconographie, blz. 82-94, beide in: «Bij het derde Berchmans-Eeuwgetij» (Leuven, 1922).

Gelijktijdig verscheen ervan een Franse editie.

(2) VAN BEVER J.: Het zonnige leven van Sint-Jan Berchmans. Zijn geschriften, relikwieën en portretten. (Diest - [1947]).

(3) PONCELET A.: Documents inédits sur Saint Jean Berchmans (Brussel, 1921), blz. 185, § 34.

(4) CEPARI V.: Vita di Giovanni Berchmans... (Rome, 1627), blz. 143.

(5) CEPARI V. - SUSIUS J.: Het leven van Joannes Berchmans... (Antwerpen, 1629), blz. 239.

«Joannes was van redelijcke lenghde / van bloedighe ghesteltenisse / van seer goede ghematicheydt der humeuren / ende wel ghevleescht / van ghelaet des aensichts voorwaer ghelijck van eenen Enghel / van couleur wit ende rootverwich / breet van voorhoofd / het hayr boven de ooghen soo dick / dat het hier door swert scheen te wesen / van ghelijcken oock de windbrauwen; de ooghen waren seer levendich en glinsterende / maer suyver ende vol van eerbaerheydt ende soeticheydt / den neus wel gemaect / ende een weynich op syn arents / de lippen kleyne ende rootverwich / den mondt altydt ghesedichlijck lacchende; de lippen ende de kaecken begosten met wat blondt hayr uyt te stooten / van het selve couleur was het hayr van syn hoofd;...»

Maar 31 maanden later - bij zijn dood - was Berchmans zozeer vermagerd, dat zijn biograaf getuigt (6):

«Als Joannes uyt Nederlant tot Roomen quam / was syn lichaem gelijk vol saps ende melck: maer na dat hij hier met lijf-kastijdinghen / met een volkome onderhouden van de Regelen / met eene geduerige toevoeginge tot de oeffeninge / des gheests en des verstants / was allenskens soo uytgeteert / dat hij bykans niet en scheen meer den selfste te zijn: en in syn lichaem en vondt men niet een druppel vets...»

Gerust mogen we als oorzaken van die onkenlijkheid er aan toevoegen: het Italiaans zomerklimaat dat om zijn malaria-koortsen voor velen die uit het Noorden komen moeilijk te dragen is, en de pijnlijke, afmattende ziekte - acute darmcatarre - waaraan hij de laatste dagen van zijn leven leed (7).

Deze authentieke getuigenissen moeten ons helpen bij het opsporen en het herkennen van de beste Berchmansvoorstelling.

Overleden in de morgen van vrijdag, 13 augustus 1621, te 8 minuten over acht, werd Berchmans in de kerk op een praalbed ten toon gesteld. Hij was opgebaard zoals hij gestorven was, nl. met zijn kruisbeeld in de handen, de rozenkrans er om heen gewikkeld en daarbij zijn regelboekje. Hij had deze drie voorwerpen zelf gevraagd, toen hij zijn einde voelde naderen. Hij kuste ze, drukte ze aan zijn hart en getuigde met ongemene blijdschap: «Haec sunt tria mea carissima, et cum his libenter moriar» (8).

De morgen van het overlijden werd een kunstenaar ontboden om het portret van de afgestorvene te schilderen en 's avonds van dezelfde dag werd een pleisterafgietsel van zijn gelaet genomen. Spijtig genoeg - en haast onverklaarbaar - zijn deze twee zo kostbare documenten zoekgeraakt. Blevten ze wellicht be-

(6) CEPARI V. - SUSIUS J.: op. cit., blz. 249.

(7) SCHOETERS K.: *De Heilige Joannes Berchmans* (Alken, 1940) 2. blz. 301.

(8) SCHOETERS K.: op. cit., blz. 298-299. Vertaling: «Dit zijn mijn drie duurbaarste bezittingen, waarmee ik gaarne wil sterven».

waard tot bij de opheffing van de Jezuïetenorde (1773), dan moeten we veronderstellen dat ze sinds de tweede helft van de 18e eeuw voorgoed verdwenen zijn.

Pater Marcus van Doorne, s.j., een Bruggeling, ook te Rome werkzaam, was gedurende enkele maanden de biechtvader van Berchmans en zijn raadgever voor studieaangelegenheden. De dag na het overlijden van zijn stamgenoot, schreef hij aan Pater Sucquet, provinciaal van de Vlaams-Belgische provincie: «Adhibita est omnis diligentia ut ejus effigies ad vivum a pictore coloribus et a plaste gypso exprimeretur: utrumque non infeliciter factum» (9).

Pater Ceparì echter zegt radikaal dat het geschilderde portret «niet wel gheluckt» was (10).

Wie heeft nu gelijk? Allebei misschien, kwestie van opvatting! Of zou men 's avonds dat pleisterafgietsel nodig geoordeeld hebben omdat het geschilderde portret niet gelijkend was? Vragen waarop we niet met zekerheid kunnen antwoorden.

Al lopen de beoordelingen over het schilderij van het doodbed nogal uiteen, toch is het haast niet aan te nemen dat het zo maar zou verloren gezet zijn of vernietigd, te meer daar ten minste één persoon - en wel iemand met gezag - het niet zo kwaad vond.

In 1627 geeft Ceparì zijn beroemde Berchmansbiografie uit, met op de eerste bladzijde een portret van een onbekend graveur, C. Sas: een echt wansmakelijke, gebrekkige en onnatuurlijke voorstelling (11). Wat moeten we daarvan denken? In elk geval, dat C. Sas gewerkt heeft naar een model dat Pater Ceparì hem ter hand stelde; dat model was hoogst waarschijnlijk het schilderij van het doodbed.

Was dat schilderij dan werkelijk zó slecht? Volgens Pater van Doorne: «neen», hetgeen ons doet besluiten dat C. Sas het portret van het doodbed onhandig en smakeloos overgetekend heeft. Nochtans moet dat mank gravuurtje ons helpen in onze opzoekingen.

Te Rome in het Santa Mariaklooster op Campo Marzo bewaren de Oblaten van de H. Francesca Romana twee Berchmansportretten van het allergrootste belang. Vroeger werd dit klooster bewoond door de Benediktinessen, die thans verblijven op de Via Tor de Specchi; de hier verhaalde feiten dateren van de tijd dat die zusters nog op Campo Marzo gehuisvest waren. Geen van beide schilderijen draagt de naam van de schilder en evenmin een jaartal.

(9) PONCELET A.: op. cit., blz. 152, § 9. Vertaling: «Alle zorg is er aan besteed, opdat zijn trekken naar het leven, door de schilder in kleuren en door de gipswerker in pleister zouden weergegeven worden: beide zijn niet zo slecht uitgevoerd».

(10) CEPARÌ V. SUSIUS J.: op. cit., blz. 245.

(11) Vita di Giovanni Berchmans Fiammingo Religioso della Compagnia di Giesu, scritta dal P. Virgilio Ceparì della medesima Compagnia. In Roma, per l'Erede di Bartolomeo Zannetti M D C X X V I I . in - 8 . 220 blz., met gravure van C. Sas.

Het Berchmansportret door C. Sas.

Het eerste van de twee is het zogenaamde «Mirakelportret» (12).

Omstreeks 1775 bezat een non uit het St.-Annaklooster een schilderij, Berchmans voorstellend, voor wie zij een grote devotie had. Samen met haar medezusters kwam deze non onder Paus Pius VI (1775-1799) over naar het Benediktinessenklooster. Toen ze een zware, pijnlijke ziekte doorstond, verscheen haar de heilige in bovenmenselijke schoonheid. De zuster genas plotseling en in volle opwelling van geluk vroeg ze hoe het kwam dat het portret dat zij van haar beschermer bezat, toch zo lelijk was. Berchmans drukte toen zijn hand op zijn eigen aangezicht en daarna op het doek, dat sindsdien straalt van hemelse schoonheid. Zo verhaalt de legende.

Wat er ook van zij, dit portret is op zijn minst genomen een stuk waar traditie omheen hangt en dat daardoor studie overwaard is.

Opzoekingen in mei 1921 in hetzelfde klooster gedaan, brachten een nieuw schilderij aan 't licht (13). Het is haast even

(12) Haeck duidt dit in zijn studie aan als (X).

(13) In de studie van Haeck aangeduid als (Y).

groot als het mirakelportret (14), maar minder goed bewaard en het doet U op 't eerste gezicht uitroepen: «Afschuwelijk!», in vergelijking met het mirakelportret, dat zacht overlopend licht en schaduw effecten vertoont, terwijl dit zware contrasten en scherpe lijnen kent. Een onderzoek van het nieuwe doek ware wenselijk om na te gaan of de zwarte, rechte schaduw op de linkerkaak - die vooral storend werkt - geen latere retouche is. Zo ja, dan hoeven we voor onze opzet er natuurlijk geen rekening mee te houden.

Toch bestaat er heel veel gelijkenis tussen beide, zodat een zeker verband haast niet te betwijfelen valt. Lijnen, vormen, tekst op de snede van het regelboek, voorstelling, gelaatstrekken: ze zijn identiek op beide schilderijen, met dit verschil - zoals we het reeds zegden - dat in het mirakelportret alles weggedoezeld en in 't later ontdekte doek alles verscherpt is.

Welk verband er tussen beide bestaat, weten we echter niet met zekerheid.

Sommigen beweren dat het tweede een kopie zou zijn van het mirakelportret, gemaakt vóór het z.g. mirakel gebeurde. Dit zou dan werkelijk zijn lelijkheid, waarover de vrome kloosterzuster zich beklaagde, bewijzen.

Anderen - bevoegde kenners - menen integendeel dat het ouder is. Het zou misschien het echte portret zijn, bij het doodbed gemaakt. De vlugge, maar rake lijnen wijzen op de haast waarmee de schilder in de morgen van 't overlijden moest te werk gaan: de volkstoeloop naar de opgebaarde Berchmans in de Jezuïetenkerk was immers buitengewoon groot. De uitwerking staat ook bij de realiteit. Hier zijn de lijnen zeker, vluchtig en verraden een vechten met het model.

In het mirakelportret zijn ze verdoezeld, het resultaat van laborieus atelierwerk, waardoor de schilder getracht heeft aan de elementen van het portret bij het doodbed, dat dus een eerste schets zou zijn, menselijker vorm en levendiger uitdrukking te geven (15). In deze veronderstelling zou het mirakelportret een

(14) Toen Pater Haeck in 1921 zijn studie schreef, kende hij het tweede doek slechts door een foto.

Blz. 54 zegt hij er van dat het «kleiner van afmeting» is; op blz. 55: «'t schilderij is portatief (492 x 645 mm)», waardoor hij wil beduiden dat het bij het praalbed zou kunnen gemaakt zijn.

Op blz. 94, nota 1: «Ondanks vele pogingen hebben we alleen kunnen vernemen dat X groter is dan Y».

Sinds P. Haeck te Rome verblijft, heeft hij er werk van gemaakt zelf beide schilderijen te onderzoeken. In een van zijn brieven deelt hij ons daarover mede: «Hier te Rome heb ik de twee schilderijen, X en Y, gezien. Y is zeker ouder en bijna niets kleiner. Ik had geen meter bij, maar de indruk was dat de twee koppen even groot zijn. Heel waarschijnlijk heeft de schilder van X 't ander portret als model gebruikt».

Het argument van het kleiner formaat vervalt dus.

(15) Zo pas stuurde Pater Haeck ons een recente foto van het mirakelportret, door een beroepsfotograaf gemaakt. Spijtig genoeg is er aan gepeuterd, want nu is het hoofd omgeven met een halo. Ook het opschrift op het regelboek is veranderd: dat was oorspronkelijk identiek op beide doeken. Het geheel is opgefraaid in het genre van de commerciële Italiaanse heiligenprentjes.

Het «Mirakelportret» in zijn huidige toestand.

latere verbetering ervan zijn.

Als we nu verder naspeuren en de lelijke gravure van C. Sas, uit de biografie van 1627 aandachtig bestuderen, komen we tot de verrassende vaststelling dat deze gravure niets anders is dan een spiegelbeeld van het later ontdekte portret. Zelfs onbeduidende kleinigheden heeft C. Sas overgetekend. Het is dan ook niet gewaagd als volgt te redeneren: Sas kreeg een model van Pater Cepari, hoogstwaarschijnlijk het schilderij van het doodbed. De gravure van Sas is ontegensprekelijk een kopie van het later ontdekte schilderij; dus was dit het model dat Pater Cepari aan zijn illustrator bezorgde, met andere woorden: het is het portret bij 't doodbed gemaakt.

Het Berchmansportret in 1921 te Rome ontdekt.

Voorzeker, het gaat hier slechts om een hypothese, te meer daar we staan voor een lijk met ogen open. Maar dat is verklaarbaar: de opdrachtgevers hebben geen souvenir van hun dode medebroeder gevraagd, maar zijn laatste trekken doen vastleggen, om die te benuttigen voor een portret, en dat is toch normaal de weergave van een levende. Al hebben wij geen zekerheid, toch is het in 1921 gevonden doek voor onze opzoekingen van het allergrootste belang en komt het zelfs meer in aanmerking dan het z.g. mirakelportret.

Heel spoedig na Berchmans' overlijden moeten in onze streken gravuren van hem verspreid zijn. Immers, uit de brief-

wisseling van Pater Bauters, s.j., de novicenmeester van Berchmans te Mechelen, met zijn confrater, Pater Ceparì, de levensbeschrijver van onze heilige, kunnen we opmaken dat vóór augustus 1624 - dus amper drie jaar na Berchmans' dood - in ons land reeds twaalf platen met zijn beeltenis gesneden waren, wat een gezamenlijke oplage uitmaakt van 24.000 à 30.000 exemplaren. Dat is enorm!

De meeste van deze oude Berchmansgravuren kennen wij: ze zijn van Boëtius a Bolswert, Anton Wierx, J.B. Barbé, Th. Galle, J. Galle, Phil. de Mallery e.a.

Enkel de alleroudste hebben belang voor onze studie. Opvattingen van latere datum of buiten de traditie komen natuurlijk niet in aanmerking bij 't opsporen van een authentiek Berchmansportret (16).

Op een paar uitzonderingen na stellen meest al de oude gravuren Berchmans trouw voor volgens deze éne opvatting: de buste in een vierkant; het boek zonder opschrift, het kruisbeeld en de rozenkrans tussen de gevouwen handen; een afdalende lichtstraal uit een zonnetje met IHS dat tussen wolken zit.

Dat is de traditionele Berchmansvoorstelling met de «tria carissima», die van bij het praalbed stamt, reeds gebezigd werd op de twee schilderijen uit het Romeins klooster en tot op onze dagen heeft standgehouden. Onder de gravuren staat gewoonlijk dit onderschrift, of een variant ervan: Joannes Berchmans Belga/natus Diestemij 1599. 13 Martij. Decessit Romae 1621. 13 aug. / Solitus dicere / Haec tria mihi carissima. Cum his libenter moriar.

Anton Wierx, te Antwerpen werkzaam en er in 1624 overleden, heeft twee Berchmansgravuren gemaakt: de ene stelt Berchmans' hoofd voor in een ovaal (17); de andere geeft de traditionele voorstelling: het bovenlijf met de «tria carissima» in een vierkant (18).

Een klein detail verraadt dat de ovale gravure de oudste is: het randschrift er van laat - foutief - Berchmans sterven op 14 augustus, hetgeen op de latere, vierkante prent verbeterd werd in 13 augustus. Er is nog een ander bewijs: op de eerste zijn kruis, regelboek en rozenkrans, als symbolen, buiten het ovaal randschrift aangebracht en vullen als siermotieven heel gelukkig de hoeken. De tweede geeft de stereotiepe voorstelling met de drie attributen in de handen, en het geheel eenvoudig in een vierkant. Ontegensprekelijk later gemaakt, volgens het prototype uit Rome!

Het is dan ook de ovale Wierx-gravure die ons aanbelangt: ze is niet enkel de oudste, maar tevens een goed Berchmanspor-

(16) De verzameling van Pater Hamy, in het Jezuïetenklooster te Edingen, telt zowat 70, de verzameling van Roost, in 't aartsbisdom Mechelen, ongeveer 30 verschillende Berchmansprentjes.

(17) Haeck noemt ze (W1). Hiervan zijn slechts 2 ex. bekend: een in de verzameling Hamy te Edingen en een in het Prentenkabinet te Brussel.

(18) Bij Haeck: (W2).

tret. Anton Wierx was een bedreven kunstenaar, die honderden gravures op zijn actief heeft. Hij beheerste zijn techniek volkomen; dat getuigen haast al zijn platen en niet het minst dit kopje (19). Het is levend, knap afgewerkt, voornaam en artistiek, zoals niemand het hem ooit heeft nagedaan. Men ziet duidelijk dat hij een portret heeft willen leveren en geen doodgewoon devotieprentje. Het is een menselijk portret geworden, met een ziel en vrij van alle «mise-en-scène» of «bondieuserie». 't Gelaat is vol, met dikke wenkbrauwen, jong, open, maar toch vastberaden: de Berchmans van toen hij nog ten onzent verbleef.

Ten andere, bij zijn tijd- en landgenoten welke tevens die van Berchmans waren, zou Wierx zijn faam zo maar niet op het spel hebben durven zetten met lukraak een tekening te gaan maken. Daarbij, Pater Bauters, die Berchmans van dichtbij gekend had en tevens een goede vriend van Wierx was, heeft zeker de tekenaar geleid bij zijn werk en er voor gezorgd een Berchmanskop te bekomen welke totaal overeenstemde én met zijn eigen herinnering én met de geschreven dokumenten van medeleerlingen en leraars, die ons allen Berchmans beschrijven met open, fris gelaat, blij en tegelijk wilskrachtig. En zou men niet gekeken hebben naar de levende Berchmansmodellen: zijn drie broers en zijn zus die te Mechelen woonden (20)?

Weeral veronderstellingen, voorzeker, maar die ons er toepopen de ovale Wierx-gravure aandachtig te bestuderen, want het is de oudste en de beste Berchmansgravure en waarschijnlijk een gelijkend portret.

Na een ernstig onderzoek van al de oudste portretten, weerhouden we drie stukken van historische waarde: het mirakelportret, het oudste schilderij uit het klooster te Rome en de ovale Wierx-gravure. Ze bieden ons alle drie echte Berchmans-trekken. Maar wij hebben geen afdoende, positieve bewijzen om te besluiten dat één ervan een authentiek portret zou zijn.

Ter gelegenheid van de Berchmansjubelfeesten in 1921 werd, dank zij de kundige techniek van † Pater Geeraert, s.j., en het bevoegde beleid van Pater Haeck, s.j., een voorlopige, doch zeer bevredigende oplossing bekomen.

Beide paters hebben van het mirakelportret en van de ovale Wierx-gravure die trekken, welke overeenstemmen met de gezagvolle beschrijvingen van ooggetuigen, door allerlei fotografische bewerkingen weten vrij te maken en ze, in gelijke mate vertegenwoordigd, vastgelegd in één en hetzelfde portret. De trekken welke in beide documenten te vinden zijn, werden zodoende aangedikt, en wat aan elk ervan uitsluitend toebehoort, werd weggedoed. Zo ontstond het eerste samengesteld portret.

-----
(19) ALVIN L.: *Catalogue raisonné de l'œuvre des trois frères Jean, Jérôme et Antoine Wierx* (Brussel, 1866).

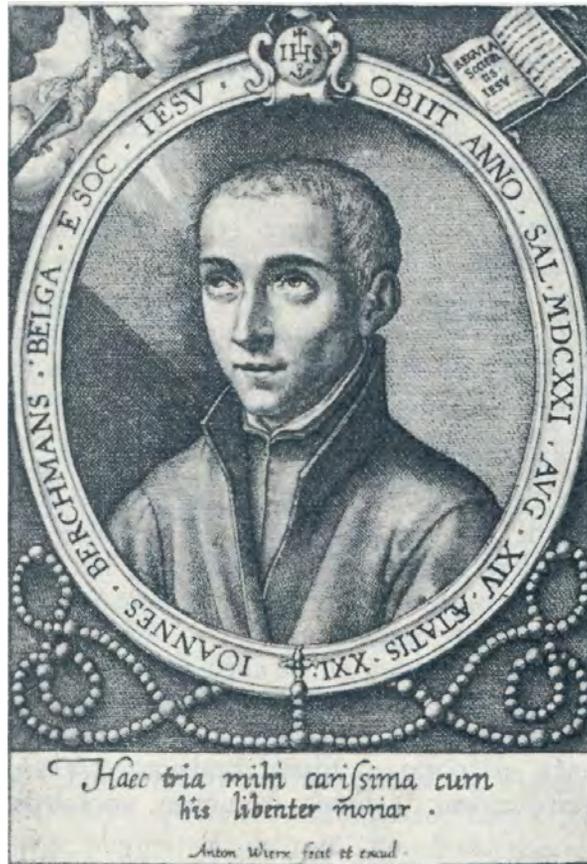
(20) VANDERSPEETEN P.: *Vie du B. Jean Berchmans* (Leuven, 1865), blz. 8-9, blz. 420-421 (Bijlage XII).

Het eerste samengesteld portret.

Dit resultaat was bereikt, toen te Rome het oudere Berchmanschilderij ontdekt werd.

Dezelfde bewerkingen werden gedaan met dit doek en de ovale Wierx-gravure en men bekwam het tweede samengesteld

De ovale Wierx-gravure.

portret, dat alles behalve mooi is omwille van de overdreven schaduw op de linkerkaak, en van de oogappels die te klein zijn (21).

Niets bewijst dat dit nu het beste en het meest gelijkende portret is. Het is enkel het dichtst bij de bron. Een retouche van de schaduw en van de oogappels zou door een kunstenaar dienen aangebracht, om er iets levendigs en menselijks van te maken. Ons dunkt dat die retouche juist in het mirakelportret gebeurd is, zodat het eerste samengesteld portret meer waarde heeft en meer voldoening geeft.

Het is en blijft natuurlijk slechts een voorlopige oplossing. Het bekomen resultaat is geen kunstwerk, dat beogden de samenstellers ook niet. Het is een document, maar een van waarde, omdat daarin de meest authentieke elementen samengebracht werden tot één geheel, wat het meest gelijkend en het meest betrouwbaar Berchmansportret opleverde.

JOS PHILIPPEN

---

(21) Bij Haeck aangeduid met Z.

Oude verdedigingsmiddelen en toevluchts- oorden tussen Zenne en Zoniën

Steeds heeft de mens zich moeten te weer stellen om zichzelf, de zijnen, zijn have en goed te beschermen tegen overvallen en plundertochten.

Van die afweermiddelen blijven er in ons gewest nog vele sporen, meestal echter alleen in archiefstukken. Het is haast onmogelijk uit te maken in welke tijd ze opgericht werden. Overigens, de aard van deze verdedigings- en schuilmiddelen verschilt van eeuw tot eeuw, al naar de aard van de bodem, de beschikbare middelen en bouwstoffen, de richting van waaruit het gevaar dreigde, enz.

Vermits het bijgevolg moeilijk is ze op een of andere wijze stelselmatig te behandelen, hebben we ze gewoon naar de alfabetische volgorde van de desbetreffende gemeenten ingedeeld. Bedoeling van deze bijdrage blijft eenvoudig het feit, de aandacht te willen vestigen op een paar van deze verdedigingsmiddelen, die wij konden optekenen.

Wat die plundertochten en invallen betreft, die een direkte oorzaak waren voor het aanleggen van verdedigingen moeten wij slechts herinneren aan de Romeinen, de Frankische landname, de Noormannen, de oorlogen tussen Brabant en Vlaanderen, de inpalmingsoorlogen van de Franse koningen, vooral die van Lodewijk XIV.

Voor de 12de eeuw wijst M.J. van den Weghe in *Hallensia*, 2de reeks, 1934, blz. 7, op de twist, tussen de hertogen van Brabant en de graven van Henegouwen, om Halle. Allerhande versterkingen rezen als paddestoelen uit de grond (ibidem blz. 8). Het versterkt kasteel van Halle werd vermoedelijk ook in die tijd opgericht.

De overval van Halle in de jaren 1488 en 1489 door Filips van Kleef in zijn strijd tegen keizer Maximiliaan, maakte de streek weer uiterst onveilig (a. w., blz. 115).

Op het einde van de 14de eeuw werd onze streek door de eerste verwoestingen geteisterd, die ze in de loop van de 15de eeuw ook nog blijven treffen, ingevolge de invallen van de legerbenden van Lodewijk van Male (1333) en die van Maximiliaan van Oostenrijk.

Het moet dus geenszins verwonderen dat we in de meeste van onze dorpen een of ander spoor ontdekken van verdedigingswerken of verschansingen op of in de grond, ofwel in archiefstukken.

Alseberg

Sander Pierron (1) schrijft dat het kasteel van Alseberg

---

(1) *Histoire de la Forêt de Soignes*, II, blz. 522.

zeer oud was.... en dat het gelegen was op een zeer gevaarlijke, een zeer kwetsbare plaats van het hertogdom. Het lag inderdaad aan de oeroude weg van Nijvel naar Brussel. Toen het in 1484 door de Vlaanderse legers bedreigd werd, was de hoofdmeier van (St.-Genesius-) Rode genoodzaakt het daartegen te beschutten en daartoe te Halle een dure troep soldaten te onderhouden. Tijdens de oorlog van 1488-89 zou het dorp door het krijgsvolk bijna geheel verwoest zijn geweest. Pierron geeft echter geen de minste bron aan en voorzover we weten staat over zulk een oud kasteel nergens anders iets vermeld.

Naar een akte (2) werden «hove ende vijvers.... paelende noordt de straete gaende van Alsenbergh naer Rode, oost ende zuydt sijn selfs goede ende west de straete naer Nijvele» in 1460 door de kerk van Alseberg in erfpacht uitgegeven.

Het is de plaats waar tot in 1870 het «speelhuys» van de dorpsheren stond. Nikolaas Nicolay, de bekende sekretaris van het Gulden Vlies, had het enkele jaren in eigendom en verbleef er (3).

Beersel

Was de sterkte van Homborch, die we hierna onder Ukkel behandelen, in de streek het enig verdedigingsmiddel tegen de Noormannen? Dit lijkt weinig waarschijnlijk. Hebben de oude borch te Beersel en die van Zittert daartoe niet bijgedragen?

Deze twee punten, nl. de *oude borch* van Beersel en «Sit-taert.... in de parochie van Doirp (op de grens van Beersel) met allen sijnen toebehoirten met huysinghe, *wateren*, bogaerde.... (4) beheersten in een vooruitgeschoven driehoek het noordwesten tot ver het land in en waren voor die tijd haast oninneembaar, naar voren gedekt door het diepe, drassige Zennedal, terwijl ze, net als Homborch, in de rug door het Zoniënwoud, dat tot aan de Zenne reikte, beschut waren.

Over de aanleiding van en de tijd waarin het nog bestaande versterkte slot van Beersel gebouwd werd, tast men in het duister. Volgens de overlevering zou het gebouwd zijn voordat Brussel stad was. Maar sedert wanneer is Brussel stad?

Allerlei gissingen zijn mogelijk. Er werd onder meer gedacht dat de hertogen van Brabant, om het hertogdom te beschermen tegen de aanvallen van de Vlamingen en de Henegouwers, de gedachte opgevat hadden versterkte kastelen op te richten te Beersel, Zittert en Gaasbeek, die in een halve cirkel een verdedigingslijn moesten vormen. Deze vooruitzichten op een aanval verwezenlijkten zich in 1356, toen Lodewijk van Male Brabant binnenviel. Beersel zou echter weerstaan hebben en de aan

---

(2) RAB. Kerkelijk archief 19844.

(3) ESB, 1942, blz. 338-342.

(4) C.T., *Geschiedenis van Dworp*, blz. 226.

de burcht toegebrachte schade werd reeds het jaar daarop hersteld (5).

Dit is allemaal mogelijk, maar of die drie kastelen in een halve cirkel liggen klinkt inmiddels niet erg overtuigend, vermits het slot van Zittert op slechts een goede boogscheut ten zuiden van dat van Beersel gelegen was.

Voor de oprichting van een eerste borch te Beersel bestaat er evenwel een andere, onzes inziens, meer aannemelijke verklaring.

In de toponymie van die gemeente (6) bestaat er een plaatsnaam d'Oude borch, 1432; bosch geheeten d'Ouborch, 1483, 1556; Dauburg, 1836.

Welnu deze plaats ligt op de Dachelenberg, te midden van een eigenaardig wegenkompleks met ruim overheersende uitkijk naar het noorden en naar het westen, zodat het dezelfde functie kan gehad hebben als Homborch of Hoge Borch, op de grens van Ukkel en Linkebeek (7).

De strategische betekenis van deze beide borchten viel waarschijnlijk weg na de verdrijving van de Noormannen; ze werden niet onderhouden, geraakten bouwvallig. Homborch verviel tot een landbouwbedrijf. Beersel verdween algeheel en alleen de naam bleef in een paar stukken bewaard.

Op het ogenblik dan dat te Beersel een andere versterking, om een of andere ons niet bekende reden, moest worden opgericht, zullen denkelijk andere normen hebben gegolden, wellicht hoofdzakelijk omdat het gevaar uit een andere richting geducht werd.

Het is natuurlijk ook niet uitgesloten dat bedoelde oude *borch* de *zate*, de *sale* van een eerste machtige (of heer) van Beersel was, nl. Ber, die zich zelf en zijn laten moest verdedigen.

Sommige schrijvers hebben er hun verwondering over uitgedrukt dat het huidige slot van Beersel niet op een hoogte, b.v. zoals dat van Gaasbeek, gebouwd werd. Te Beersel kon dit nog heel wat beter dan te Gaasbeek. Van op de hoogte, bij de kerk, beheerst de blik de drievierden van de gezichteinder. Herman Teirlinck, die er woont, kan bij helder weder van uit zijn arendsnest een dertigtal kerktorens van het Pajottenland bewonderen. Hij beweert dat Breugel van daaruit geschilderd heeft.

Kerken en kastelen dienden vroeger ook tot toevluchtsoord. In een akte van 26.1.1611 (8) verklaart «Peeter van Coetsem (8) out bat (meer) dan 70 jaeren dat ontrent 27-28 jaeren geleden (dus tijdens de beeldenstormtochten van 1585 in onze streek) ....als wanneer t Slot van Beerssele vol huyslieden (gezinshoofden) was, als daerop gevluht sijnde»....

---

(5) C. Mertens, Beersel.

(6) Dr. Jan Lindemans, Toponymie van Beersel, nr. 178.

(7) J. Lindemans, De hoofdplaatsen van de oude Brabantgouw, ESB. 1940, 1-9.

(8) Archief van het Aartsbisdom.

Buizingen

Te Buizingen was er 't *Sterck van Busseghem of den berg van Buseghem* (9).

Dit Sterk was gelegen op een hoog kulminerend punt van het dorp en beheerste een ruim gedeelte van de streek naar het westen voorbij het Zennedal.

Het latere herenhuis werd opgetrokken in de laagte, aan de kerk. Thans doet het dienst als gemeentehuis.

Drogenbos

Op een schets uit 1630 in een parochieregister staat er een oude toren, die sedert lang niet meer bestaat (10).

Dworp

Op verschillende plaatsen in oude oorkonden is er sprake van torens in deze gemeente. De oudste vermelding komt voor in een goedenis uit 1623, nl. «een geleghe metten huysse.... Doirpe aen den *thoren* aldaer.... tusschen de goeden heer Daniele Tijcke priestere.... teghen de Drifstrate....» en in een andere akte uit 1686 «item drije dachw. lants naest den *Teurre*».... Elders in hetzelfde jaar: «Peeter Ots bewoont een huys van cleem ende stroy ende in den bijvanck staet een viercant *torreken* van steen ongedeckt den welcken waert hij moest gebrocken worden meer soude costen van dachueren als de materiaelen souden waerdich sijn» (11).

Dus veel kosten voor weinig baat, wat wijst op grote stevigheid met weinig wederbruikbaar materiaal, waarschijnlijk ongehouden steen, misschien herkomstig van de plaatselijke kwartsietgroeven of de bruine zandsteen van Bruineput.

Op die toren was geen dak meer, een echte ruïne dus, maar die wellicht wegens de dikte van de muren en de harde bouwstoffen reeds eeuwen aan de tand des tijds weerstond. Terloops valt te noteren dat in de nabijheid, vooral op het nabije Eizingen en Buizingen, veel Romeinse oudheden gevonden werden.

De ligging ervan kon worden vereenzelvigd. In 1847 betaalden Jakobus en Gillis Mosselmans 100 F tot kwijting van 2 zesde delen van hun aandeel in een rente, die hun ouders verschuldigd waren aan de kerk en bepand op hun «geleeg genoemt den *Thoren* tot het branden van het licht van het allerheyligste».... (12). Welnu, dit goed is gekadasterd wijk E 204, 205a en 205b, gelegen op de Ziekendries aan het bovenste einde

---

(9) Het kan niet anders zijn dan de berg van Buizingen die men gedurig aantreft in de handvesten», zie J.M. van den Weghe, *Gesch. van Buizingen-Eizingen*, blz. 48, 49, 95, 168. De schrijver vermeldt echter, buiten Wauters, geen bron...

(10) C.T., *Geschiedenis van Drogenbos*, blz. 31.

(11) C.T., *Geschiedenis van Dworp*, blz. 219, 220.

van de Willemskouter, een oude plaats dus van het Nervische Dworp.

De toren beheerste de hele einder west-noord-oost boven de vallei van de Molenbeek en de Zenne. De weg naar het Krabbos omzwenkt er een halfcirkelvormige hoge berm.

Een uitzichttoren wordt natuurlijk altijd op een hoogte gebouwd. Evenals Homborch te Ukkel-Linkebeek, was die toren gelegen op een hoge landtong, omvat tussen twee diepe valleien die zich aan de voet ervan verenigen (13).

Een andere toren te Dworp was gelegen «leeger naer den casteele daer hij alsnu is staende». Het was een hoge vierkante toren, evenwel in de laagte gelegen (1722) (14).

In 1733 hielden Baltazar Verpooten en Maria de Wetter, weduwe Michiel Bourgeois in cijns van de abdij van Nijvel - dus een heel oud goed - elk voor de helft een huis en aanhorigheden geheten «den Thooren, tuinen, een vijver enz. In een goedenis van 1750 (14b) wordt het goed beschreven als «competerende Francis de Back ende sijne suster Margaretha gehuwd met Jan Tobias Mosselmans cooper ten desen, kinderen van Andries de Back ende Margaretha Tordeur.... Item een gelege met den huysen, stallingen, ende andere edificien daerop staende geheeten den Thooren gestaen ende gelegen.... met de *dammen*, *vijver* ende steenen huysken met d'hellicht van den hof achter denselven thoren.... met eene gracht beginnende van den hoeck ofte haeghe van den gevel van 't Gelindt naer den vijver competerende jw. du Pont tot tegens het veldt ende alsoe langhs de haege separerende hetselve velt tot aen het steenen huysken met het groot deel van de weyde aen ofte ontrent de vs. goederen groot int geheel met den hof vijver ende weyde.... 3 dw. belast met eenen cijns ofte commer van een suster haver aen het cappittel van St.-Geertruyt tot Nijvel» enz.

In een register van de verheffingen van het land en de heerlijkheid van Klabbeek van het jaar 1440 wordt, in het Frans, de heerlijkheid van Kesterbeek omschreven als volgt: «De toute court condist de Kesterbeke le *Thour*, salle, porte, maisonnage ainsy qu'elle est enclose deu fossey avec la basse court maisons granges estables, le vyvier, sauvoirs, gardins, pasturaiges et voyes.... en une pièce.... Tourneppe.... 3 bonniers joindant au chemin deu seigneur et d'autre costet tenant du rieu condist Kesterbeke».... Niet te verwarren met Kesterbeek onder Lot!

Er zijn te Dworp dus een drietal torens bekend. We zullen evenwel niet beweren dat het wapen van deze gemeente, met de

---

(12) C.T., *ibidem*, blz. 220.

(13) J. Lindemans, De hoofdplaatsen van de oude Brabantgouw, ESB, 1940, blz. 6.

(14) C.T., a.w., blz. 218.

(14b) RAB, Schepengriffies 7150.

drie torens (15) daarmee noodzakelijk iets te maken heeft. We vestigen er slechts terloops de aandacht op. Het denkbeeld is anders wel verlokkelijk.

De oorsprong van het wapen van Dworp is niet bekend. In 1888 werd besloten, hoewel er daartoe geen nauwkeurige redenen worden aangehaald, «dat het wapen werkelijk aan de gemeente toebehoorde, omdat dit wapen destijds in verband stond met «Tourneppe» en als een sprekend wapen gold en vervolgens omdat de Hoge Raad van de Adel op 9-8-1820 deze gemeente in het bezit van dit wapen had gelaten» (16).

Bij dreigend gevaar vonden de bewoners met hun beste huisraad oudtijds een toevlucht in de parochiekerk.

De kleine onbelangrijke kerk van Dworp zal op bepaalde ogenblikken niet ruim genoeg geweest zijn om er de betrekkelijk talrijke bevolking een toevluchtsoord te verschaffen. Anderdeels bood de kerk niet steeds volle veiligheid, doordat de legers ook de kerk niet ontzagen. In 1678 bijvoorbeeld, hadden een duizendtal ruiters te Vossem «de kercke met geweld innegenomen ende gansch geplundert, waerinne meesten deel de meubels van den huyslieden die waeren gevluht». In de afgelopen oorlog hadden de legers de kerk «vier maal geplundert, met geweld innegebrocken ende onteert, de kerckornamenten, het Venerabel, de h. Vaten medegenomen ende alle meubelen van den lieden, daerinne gevluht, gestolen ende de lieden naeck uytgeschudt»... (17).

In elk geval werd in de pastorietaan een omwaterde vluchtheuvel aangelegd, die in een stuk uit 1616 omschreven wordt als volgt (18): «eenen boomgaert wesende omtrent 6 dachw. het welcke men noemt de cure daer een wooninghe van den pastoor op staet welke wooninghe is omringelt met een watergracht»... In de Status pastoratus van 1666: «de pastorije van Doirpe heeft een curenhuys aldaer ghemaect een deel van kleem ende een deel van steen ende geheel met stroo gedeckt, kleyn, onsterck ende verworpen met eenen hof die tsaemen omringelt sijn met eenen vijver».

Een brug geeft toegang tot het rechthoekig «eiland», dat 19 are groot is, en er nog steeds ligt met het vervallen pastoorshuis erop, zie C.T., a.w., blz. 128-129, 143).

Op de kaart van Popp is de toestand te zien zoals hij van ouds beschreven is.

De kerkelijke kostbaarheden werden in onze streek meestal naar Brussel «gevlucht», zie C.T., a.w., blz. 375.

Onder de voorrechten die de koster van Dworp in 1709 genoot, was ook «dat hij daerenboven altijt vrij is van pattrollie

---

(15) C.T., a.w., blz. 206.

(16) C.T., a.w., blz. 206.

(17) P. Leynen, Oorlogsgeweld te Vossem in de 17de eeuw. ESB. 1958. blz. 364-365.

(18) Archief pastorie.

ende ronde te doen ende vrij van sauvegarde in tijde van oorlogh ende *altijdt de beste plaetse in de kercke heeft van alle sijne meubelen daerinne te vluchten*».... (19).

In bovengenoemd jaar had Maria Matton «boven het portael van de kerckpoorte gerefugeert eenen sack met cleederen ende andere effecten daeronder eenighe craeghen ende huyven.... voor een asyl ende seker om alle rampen ende ongevallen be-waert te wesen».... (20).

Huizingen

In het opzicht van omwalling met water is deze gemeente een typische plaats.

Het kasteel is in 1568 «omringd door water, met de motte aan de hoeve, de gracht rondom de motte».... Dit is het hof ter Borch (21) vermeld in 1564.

Anderdeels is er in 1491 (22) sprake van «een huys met een *waterken eromme* gelegen te Huysingen mitter eenre zijden aan de beecke al daer loopende en mitter andere zijden aen de straete daer men te Halseberge weert gaet, ende noch eene gemeyne straete liggende achter thof».

A. Bal (23) vraagt zich af of dit het huidige kasteel was. Waarschijnlijk niet. Immers volgens A. Wauters zou er in zekere stukken uit 1191 en 1236 reeds sprake zijn van een eigenlijk kasteel (24), wat het hierboven omschreven goed niet blijkt te zijn. Onzes inziens is het «huys met het waterken eromme» het omwalde, nog steeds bestaande huis, dat op de kaart van Popp wijk nr. 87 draagt.

De zware fundamenten van ongehouden natuursteen, nage-noeg één meter dik, en het dertigtal rechtstaande eiken palen die een rechthoek vormden van ongeveer 6 bij 10 meter, tussen 1941 en 1951 op enkele meter van het kasteel blootgemaakt, duiden wellicht op een oude burch (25).

Onder Huizingen ligt er tegen de Zenne een plaats Neer-dorp (Nederdornepe), die vroeger onder Dworp (Dornepe) lag en dus ouder was dan het Frankische Huizingen. In 1452 bevond zich aldaar «eenen viver met eenen berghe daer inne gelegen ende met eenen huys daer op staende groot 6 dachw. te Neer-dorp». Deze berg is een groot, hoog eiland in een vijver, feitelijk geen vijver, maar een omwalling. Het diende, samen met het ge-bouw dat erop stond, tot vluchtheuvel tegen overstroming (van de Zenne) en in onrustige tijden als schuilplaats.

---

(19) C.T., a.w., blz. 140.

(20) C.T., a.w., blz. 375.

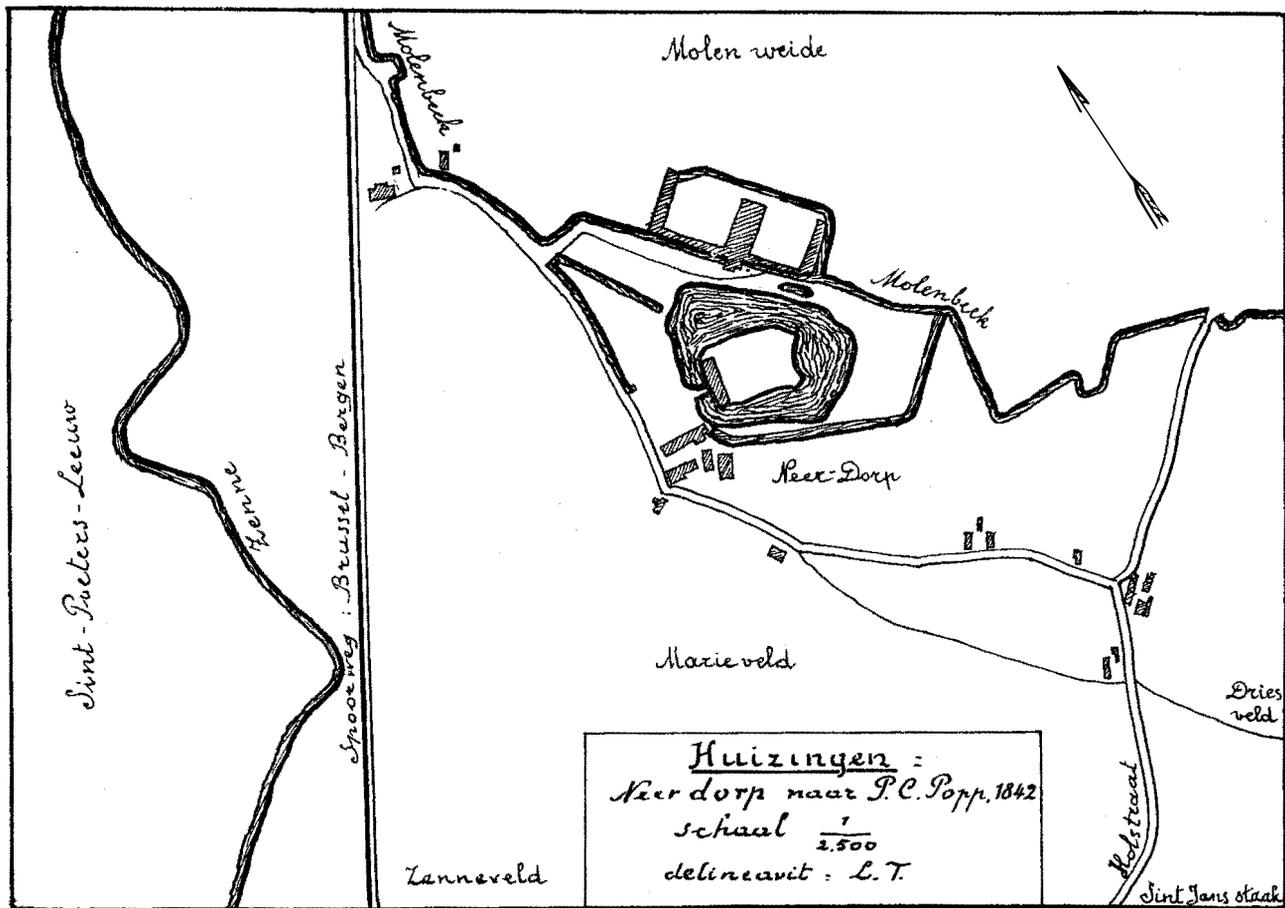
(21) RAB, Raad van Berørte, 197.

(22) RAB, RK. 44831.

(23) Brabantse Folklore, 1957, blz. 28.

(24) A. Bal, Geschiedenis van Huizingen, Brabantse Folklore, 1957, blz. 27.

(25) A. Bal, Brabantse Folklore, nr. 133, blz. 30-31.

Op de kaart van Popp is de toestand trouwens nog zeer duidelijk te herkennen. De met water omwalde «berg» ligt in een gaffel water gevormd door de splitsing van de Molenbeek en was dus dubbel beveiligd, terwijl aan de andere kant de toegang nog bemoeilijkt was door de Zenne, die er op een kleine afstand loopt.

Linkebeek

Te Linkebeek bestond er reeds in 1477 het «hof te Scelle (Schilde) met den *torre* ende alle den huysingen daerop staende metten *wateren* gelijk wilen here Wouter van den Winckele, riddere die besat».... (26).

Lot

Te Kesterbeek onder Dworp, sedert 1927 onder Lot, hebben de Romeinen waarschijnlijk een «castrum» gehad (27). Aldaar werden ten andere verschillende Romeinse vondsten gedaan.

Het goed te Wolfshagen, te Lot, was ook met water omwald. In 1579 staat het beschreven als volgt: «een groot schoon casteel oft steynen huys met sijnen *wallen van wateren ront-somme*, met den pachthoeve. huysinghen»; in 1772 «een huys oft casteel geh. thof te Wolfshagen, *ront-somme in sijn wateren* hebbende een steenen brugge, poorte ....mette vijveren waervan men het waeter binnen de 24 uren kan aflaeten» (28).

Naast het voormalige Hof te Batenborch te Kesterbeek stond nog in 1762 een hoge stenen toren (29).

St.-Genesius-Rode

In deze gemeente is geen oud kasteel of borcht bekend. J.B. Gramaye, in zijn *Antiquitates illustrissimi Ducatus Brabantiae*, blz. 52, schrijft nochtans dat «Rodio cis Halsebergam» een merkwaardige toren bezat (et turrim vetustam insignem loco habere). Dit kan de kerktoeren niet zijn, want die was allesbehalve merkwaardig en werd in 1860 afgebroken.

Ukkel

Karel de Grote stierf in 814. Het duurde niet lang of de Noormannen vielen onze gewesten binnen. De eerste aanval, in 820, werd afgeslagen, maar bij de volgende in 834, 840, 846, 859, 879-880 verwoestten ze het Frankische Rijk, waaruit ze het jaar na hun nederlaag te Leuven, in 891 werden verdreven.

Doordat de verdeelde en zwakke opvolgers van Karel niet in staat waren voor een algemene afweer te zorgen, moesten de

---

(26) C.T., *Geschiedenis van Linkebeek*, 1957, blz. 39, 137.

(27) C.T., *Geschiedenis van Dworp*, blz. 29; J. Vannerus, *Les limes et les fortifications gallo-romaines de Belgique*. Besproken in ESB, 1944, blz. 29.

(28) J.M. van den Weghe, *Uit de geschiedenis van Lot*, blz. 32, met schets.

(29) C.T., a.w., blz. 255.

heren en machtigen wel elk voor zich zelf zorgen en bouwden ze wallen en versterkte kastelen.

Het waren meestal grote omheiningen beschermd door grachten, grondophogingen en palissaden, waarin de woning van de heer zich verhief, de meestentoren of donjon, vaak voorzien van bijzondere verdedigingsmiddelen. Soms stond dat donjon op een kunstmatige verhevenheid, een motte, te midden van een moerasachtige grond en moeilijk toegankelijk voor mogelijke aanvallers (30).

Een van de voornaamste vestingen tegen de Noormannen alhier was wellicht die van Homborch, nu de wijk Tomberg(!) te Ukkel, tegen de grens van Linkebeek.

In de *Vita Berlindis* wordt verhaald dat Odelhard, de vader van Berlindis, over twee burchten beschikte: Ascum en Humberch. Bij de inval van de Noormannen droeg hij aan zijn zoon Hilighard de verdediging op van die te Asse en ging hij zelf de tweede bezetten. Dit moet geschied zijn omstreeks 879-880, toen geheel het noordelijk gedeelte van het land in handen van de invallers viel.

Dr. J. Lindemans meent dat die tweede plaats Humberch niet anders zijn kan dan Homborch, op de grens van Ukkel en Linkebeek, waar in de middeleeuwen een burcht, later een hoeve stond. Het is gelegen op een steile hoogte, aan twee zijden omzoomd door de Linkebeek, tegen het Zoniënwood, wat een uitstekende dekking in de rug uitmaakte (31).

In een bijdrage van Dr. E. Mariën, *La région bruxelloise avant 700*, in *Cahiers Bruxellois*, 1956, vermeldt deze schrijver nog een tumulus die er zou bestaan hebben op de plaats Tomberg. Deze benaming is echter een volkse verminking van Homborch = Hogeboorch, door Dr. Jan Lindemans afdoend bewezen (32).

Bij de aanleg van een laanvormig pleintje te Linkebeek dicht bij Homborch, op oude kerkegrond, werden in 1958 twee bronzen Romeinse munten, de ene uit de 3de, de tweede uit de 10de eeuw gevonden. Werd deze laatste misschien meegebracht door een ridder van Homborch, die ter kruisvaart ging?

Onze medewerker, dhr. Jules Geysels, zal eerlang een omstandige mededeling over die munten in ons tijdschrift laten verschijnen. Deze vondst is van aard om de mening van Dr. Jan Lindemans grote kracht bij te zetten.

Reeds vroeger werd er te Linkebeek een klein Romeins geldstuk van keizer Pius Esvivius Tetricus (268-273) gevonden, waar juist echter, is niet bekend (33).

CONSTANT THEYS

---

(30) J. Breuer, *Anderlecht*, blz. 22.

(31) *De Hoofdplaatsen van de oude Brabantgouw*, ESB, 1940, blz. 1-9.

(32) Dr. J. Lindemans, a.w., blz. 1-9; C.T., *Gesch. van Linkebeek*, blz. 107-110.

(33) C.T. en J.G., *Geschiedenis van Linkebeek*, blz. 39, aangehaald uit de *Revue Belge de Numismatique*, 1925, blz. 237.

Hendrik Conscience over oorlog en krijgsdienst

Dat de krijgsdienst in zekere zin een aspekt van het volksleven mag genoemd worden, blijkt voldoende uit de invloed, die leger en krijgsdienst op individu en gemeenschap uitoefenen. Deze invloed treedt zowel op het voorplan in het dagelijks leven, in het persoonlijk en gemeenschappelijk contact, als in de literatuur.

Laat ons hier, aan de hand van gegevens uit de werken van Hendrik Conscience, een historisch overzicht schetsen van het krijgsleven, en dit sedert Hertog Hlodwig of Clovis, tot en met Jan de Loteling. De man «die zijn volk leerde lezen» heeft er inderdaad in menig boek een nauwkeurige beschrijving van gebracht, waarvan de romantiek geenszins de wetenschappelijke ondergrond heeft verdreven.

Zeer typisch is zijn beschrijving van de Germaanse krijgspelen in *Hlodwig en Clothildis*, waarbij ons heel wat bijzonderheden over de toenmalige militaire uitrusting worden medegedeeld:

«Op de ganse uitgestrektheid van het plein krielden de Franken dooreen en vermaakten zich met groot gerucht en gezang aan zekere spelen of oefeningen des lichaams. Bij het uireinde der legerplaats hadden velen zich in een lang vierkant geschikt, dat langs alle zijden gesloten was. Daarbinnen joeg men onder groot geschreeuw een moedig paard in volle ren op de vlucht. Zij, die zich hier het behendigst wilden tonen, moesten het dravend paard op de rug springen. Met wonderbare rasheid volvoerden velen deze stoute sprong; doch bijwijlen mislukte er een en viel langs de andere zijde van het paard ter aarde. Dan steeg een algemene schaterlach der omstanders boven het leger uit en de onbehendige springer werd met spottend gebaar begroet.»

«Verder tussen een andere hoop toeschouwers schermden een aantal weermannen met bijl en priem tegen elkander. Dit spel moest niet zo vermakelijk zijn, want op het gelaat der omstanders schetsten zich gramschap en wraaklust, als deelden zij werkelijk in de gemoedsbewegingen der strijders. Men zou deze oefening voor een waar gevecht hebben kunnen aanzien, vermits er van tijd tot tijd een bloedige slag werd gegeven, maar dit onderbrak het strijdzuchtig vermaak niet. Kon de gewonde nog bijl of priem voeren, hij poogde zich op dezelfde wijze te wreken; kon hij zulks niet meer, hij verwijderde zich tot bij de wagens, om zich door de Bloedmannen te doen verbinden.

«Nog waren er plaatsen, waar men tegen elkander om het snelst liep of om het verst sprong; insgelijks, waar men naar een doel wierp met de priem (1).»

---

(1) De *Priem* of *Priem* wordt door Conscience toegelicht als «het wapen, door de Romeinen *framea* (Fr. *framée*) genaamd. Het droeg langs weerszijden een dubbele weerhaak, in de vorm van leliën, bijna gelijk aan het wapen van Frankrijk.» - Volgens Chotin: «His-

«Het zonderlingste schouwspel vertoonde zich evenwel aan de linkerzijde van het leger. Hier geschiedde de beruchte wapendans der Noordervolkeren. Een honderdtal weermannen in volle wapenrusting stonden bij paren in twee reien over elkander. De Scalden begonnen een lied en bespeelden hun snarentuigen op trage maat. Een ogenblik begeleiden de twee reien dit lied met een vreemd gemompel achter de schilden; dan allengs versnelde de maat van de zang, tot eensklaps alle weermannen, dansend en met opgeheven bijlen, zich vooruit begaven, op de schilden van hun tegenstanders hakten, zelf de slag afweerden, zich omkeerden, wegluchtten, terugkwamen en zo - vechtend, schermend en slaande - eindelijk zo snel door mekaar slingerden en in zulke vluchtige kringen draaiden, dat het oog der toeschouwers ze niet kon volgen. Het gezang, het snarenspeel, het geroep, het gebrom in de schilden, het gerammel der wapenen, dit alles vormde een gerucht, dat met wonderbare juistheid op dezelfde maat was geregeld en waarvan de zonderlinge éénstemmigheid de gemoederen van deze mannen met vreugde en strijd lust vervulde.»

Hetzelfde boek voert ons een tweegevecht voor ogen tussen Hlodwig en Raganher, dat vanzélfsprekend eindigt met de overwinning van eerstgenoemde. Merkwaardig is hierbij de formule die vóór het gevecht wordt uitgesproken door een Frankisch priester, een «Bloedman» zoals Conscience hem noemt. Zich tot beide kampers wendende, vroeg hij plechtig: «Heirtog van Doorniker-Gouw, Heirtog van Kamerrijker-Gouw, neemt gij de Asen tot getuigen, dat uw wapens geen andere kracht hebben dan de kracht van het staal, van uw behendigheid en van uw moed? Dat geen Alruine ze heeft aangeraakt? Dat gij geen kruiden of tekens op u voert, die u ten onrechte kunnen behoeden?» - «Wij nemen de Asen tot getuigen, antwoordden Hlodwig en Raganher».

De kleding en de wapens van deze ridders waren zo kostelijk, dat men, bij de eerste oogopslag, graven en nog hogere heren er onder gissen kon. Een zijden kolder (2) hing hun met zwierige vouwen om het lichaam, terwijl een verzilverde helm hun het hoofd met purperen en lazuren vederen bekroonde. Hun handschoenen, met ijzeren schulpen bedekt, en hun met goud doorwrochte knieplaten, blonken in het morgenlicht. Alhoewel de uitrusting van deze reizigers niet voor de oorlog geschikt was, vermits zij geen harnassen droegen, kon men merken dat zij zich tegen vijanden voorzien hadden, want de mouwen van hun pantsieren kwamen met hun armen door de kolders. Elke ridder had zijn wapenteken op de borst geborduurd, zodanig dat men de stam van ieder herkennen kon.

---

toire de Tournai», I, 84, is de liebloem op het Franse wapenschild niets anders dan een afbeelding van de *Priem* der Franken.

(2) De ridders droegen dit kleed over hun harnas. Het daalde slechts tot op de knieën en was, zonder mouwen, van zijde ofwel van goudlaken gemaakt. De wapentekens en zinspreuken van de ridders waren langs de borstzijde geborduurd.

Een ridder van die tijd had de volgende wapenrusting: een ijzeren helm of stormhoed, met of zonder vederbos, een ijzeren harnas, handschoenen van dassenleer op het bovenste gedeelte met metalen schulpen bedekt, ijzeren platen op benen en billen, een schild of beukelaar, waarop het wapen geschilderd was, een lange speer of lans en een lang slagzwaard, ofwel een degen. Onder het harnas droeg hij een pantsier of wapenrok, namelijk een hemd uit ijzeren ringen of maliën gevormd. Het paard was insgelijks met brede platen op het lichaam gewapend.»

Wij laten de kleurige beschrijving van gevechten in *De Kerels van Vlaanderen* en in *De Leeuw van Vlaanderen* terzijde, om even onze aandacht te schenken aan het leger van de Gentenaars in het boek *Jacob Van Artevelde*, zoals het stond opgesteld bij de belegering van Biervliet.

«De schutters van St.-Jorisgilde beproefden de kranekijns (3) op hun bogen, de targe-dragers (4) stonden naast hen gereed met de beukelaar, die elke schutter voor het lijf moest gehouden worden, of hielpen hen bij het aantrekken van hun uitrusting, terwijl men voor de overige tenten slechts hier en daar groepjes gezellen met Goedendag of zwaard tegen elkaar zag scherpen. - Vooraan en het dichtst bij de vesting stonden de Vollers, die allen zoveel rijshout droegen als hun kracht het toeliet. Het groot vaandel van hun nering, voerende twee gekroonde gouden kaarden op rood veld, verhief zich te midden van hun scharen. Deze gezellen hadden hun Goedendags (5) bij de tenten laten staan en moesten, na hun takkenbossen in de gracht te hebben geworpen, om hun wapens lopen en dan weer in de storm komen.

«Achter hen bevonden zich de strodekkers, ticheldekkers en timmerlieden met ladders, stormhaken, koorden en al wat er verder nodig was om de beklimming te doen. Hierop volgden de overige Gilden en Neringen, in gesloten gelederen geschaard en door geen tuig belemmerd: het schone gilde van St.-Sebastiaan met zijn lange zwaarden, de beenhouwers met hun glinsterende bijlen; de visverkopers met hun gestreepte kolders en lange lansen; de bakkers, geheel in het wit en voerende de zware Goedendag met fierheid; de brouwers, eveneens gewapend maar met kolders gedeeltelijk wit en gedeeltelijk rood; en zo verder het grootste deel van de Kleine Neringen van Gent. De uitrusting van alle gezellen was nagenoeg dezelfde: zij droegen een maliën-

---

(3) Een ijzeren handtuig, waarmee men de stalen kruisbogen opspande.

(4) De *targe* is een schild, dat door een knaap voor de schutter gedragen werd.

(5) Conscience zegt dienaangaande: «De *Goedendag* was een bijzonder wapen der Vlamingen, dat in een zware, knotsvormige lans met ijzeren puntbeslag bestond. Men noemde het *Goedendag*, omdat men er de vijand op een schrikkelijke wijze wist mede te begroeten. Felix de Vigne, in zijn werk over de klederdrachten en wapens der Vlaamse gilden, geeft de eerste echt historische tekening, die men van dit wapen in zijn verschillende vormen aantreft.»

hemd, gevormd uit ijzeren ringen, met riemkens op een lederen kleed genaaid; daarboven een lakense kolder, die voor elke Nering in kleur en maaksel verschilde. Hun hoofd was tegen de zwaarden van de ruitery door een ijzeren stormhoed beschermd en hun rechter-elleboog door een kleine rondas of door een driekantig schild, waar men in twee kleinere schilden de kleuren van Vlaanderen en van Gent op schitteren zag (6).

«Over dit dicht ineengedrongen leger waaiden de talrijke standaarden der Gilden en Ambachten, en nog menigvuldiger waren de rode pongoenen of kleine vlaggen, waarvan elke honderdman er één voerde. Bij de rechtervleugel van het leger had men nu de engienen vooruitgevoerd. Het waren springhalen en blijden, van zware balken samengesteld en dienende om grote stenen over de muren te werpen. Het wonderlijkste werktuig, dat men hier bemerken kon, waschter de beroemde stadsboog (7) van Gent. Vier paarden voerden met moeite het schrikkelijk engien; men kon, elke maal dat men de reusachtige boog loste, tot twintig pijlen, zo zwaar als lansen, in één schoot over de muren van een vesting zenden. De andere werptuigen, alle op wielen, waren eveneens met paarden bespannen en werden gevolgd door wagens, geladen met stenen en pijlen.»

«Bij de engienen bevonden zich de Witte Kaproenen, een bende moedige gezellen die vrijwillig in het leger dienden en het altijd volgden, zelfs wanneer hun plicht als leden van de Neringen hen niet onder de wapens riep. Als kenteken droegen zij een soort van vilten vouwmuts, kaproen genoemd. Naast hen, en meer biezonder aan de stormtuigen werkzaam, zag men de Ribauden met hun Koning Muggelyn, gans in wit gewaad. Hun standaard, gewis uit scherts, was van grof zakkengoed of kane-waat. Zij hielden nu met ongeduld de paarden bij de toom, om op het eerste teken van de Opperhoofdman langsheen de stormers voorbij te lopen en een hagel pijlen en stenen over de muur te zenden.»

Deze *Ribauden* verdienen een nadere kennismaking. In vrede-stijd bewaakten zij de oorlogstuigen van de stad en als het leger uittrok moesten zij de wagens met de mondbehoeften vergezellen. Zij waren ten getale van vierentwintig, hadden een Koning of Hoofdman en waren de enige betaalde soldaniers, die de stad Gent in vrede-stijd onderhield. Hun gewone taak berustte nochtans in het toezicht op de slechtbegaamde herbergen, de ontuchthuizen en badstoven. Zij moesten tevens een scherp oog houden op bedelaars, landlopers, dieven en soortgelijk gespuis.

---

(6) Deze bijzonderheden over klederen en wapens van de Gentse ambachten werden door Conscience ontleend uit het werk van Felix de Vigne: «*Recherches historiques sur les costumes civils et militaires des Gildes et des Corporations des Métiers*» waarin men talrijke gekleurde platen aantreft.

(7) Over *der stede boghe* raadplege men P.A. Lenz: «*Nouvelles archives historiques*», blz. 292.

De titel van Koning, welke hun Hoofdman mocht dragen, was eertijds wellicht uit spot aan dit ambt gehecht, maar werd uiteindelijk zelfs in schepenbrieven en andere oorkonden gebruikt.

Door de aard van hun ambt konden de Ribauden steeds in tavernen en bierhuizen aangetroffen worden, zodat zij de faam genoten stevige drinkebroers en lustige gezellen te zijn. Zij worden o.m. vermeld in de stadsrekeningen van Gent, anno 1337-38: «.... Item den Coninc van den Ribauden en XXIII ghesellen....»

Zulke Ribauden waren ook in andere steden met soortgelijke opdrachten belast, zoals te Doornik. «In zijn kronijk van 1307 duidt de abt van St.-Marten onder de naam *Ribaldi* zekere gewapende lieden aan, door de Gemeente onderhouden tot het handhaven van de openbare tucht. De Wethouders van Doornik gaven in 1338 een verordening, waarbij de koning van de Doornikse Ribauden een tamelijke macht werd toegekend. Onder meer was hij belast met de bewaking van de wijk, waar de ontucht-huizen gelegen waren» (8).

Laten wij thans even het zoeklicht richten op *Batavia*, waar wij een groep krijgslieden uit de 17e eeuw zien opgesteld:

«De krijgsmacht beliep tot iets meer dan driehonderd man en was verdeeld in drie Vendels of Compagnieën. Elk dezer bestond uit ongeveer vijftig Musketiers en vijftig Piekeniers. De eersten hadden een musket of vuurroer tot wapen, dat zij met de rechterhand naast hun voet rechthielden, terwijl zij in hun linkerhand het vorket droegen, waarop onder het schieten hun musket moest rusten. Tussen hun vingers glinsterden twee brandende einden van een lont, want in die tijd kende men het gebruik der vuurstenen niet. Over de schouder van elke Musketier was een brede bandelier geworpen; hieraan hingen, vóór de borst en aan koordjes, een tiental lederen maatjes, die ieder een lading buskruid behelsden en telkens bij voorbaat werden gevuld. Aan die draagband, langs de rechterzijde, hing nog een lederen zakje met loden kogels, en twee opgewonden strengen vuurlont tot voorraad.

«De Piekeniers hadden geen ander wapen dan een spies of piek, van ongeveer tien voet lengte en vooraan met een puntig ijzer voorzien. Zij droegen ijzeren stormhoeden, een harnas, een ringhaak en brede bilplaten in die zin dat ze gans met ijzer waren bedekt. Vermits evenwel armen en benen van zulk zwaar beschutsel vrij bleven, verhinderde deze uitrusting geenszins de snelheid van hun bewegingen.

«De hoplieden droegen een spies zoals de Piekeniers; de luitenants kon men herkennen aan een ander soort van lans, die men *pertuisane* noemde en welke van weerszijden een platte en scherpe weerhaak had; de sergeanten onderscheidde men aan de hellebaard, een essenhouten schacht van vijf voet lengte; voor-

---

(8) Conscience ontleende dit citaat aan Chotin: «*Histoire de Tournai*», 1843, vol. I, blz. 293-294.

zien van een brede lans om te steken en een bijl om te hakken. Dit wapen, in de hand van een moedig en goed afgericht soldaat, kon vreselijk worden wanneer men bij een nadering de vijand man voor man te bekampen had.

«Voor elke compagnie stond een officier met een vaandel, die men uit hoofde van zijn ambt Vaandrig noemde» (9).

Eertijds werd de legertros steeds vergezeld door een groep personen, die hun kost verdienden door het verkopen van verfrissingen aan de soldaten. Ook haveloze benden slopen mee, die de troepen vooral volgden om naar hartelust te kunnen plunderen, zoals blijkt uit *Het wassen Beeld*:

«Het grootste en voorste gedeelte dezer menigte kon men voor zoetelaars en marketenters herkennen, want zij voerden op kleine rijtuigen brood, hesp, worst en dranken, om aan de soldaten te worden verkocht. Zij werden zonder hinder doorgelaten maar het gedeelte dat achterna kwam bestond uit allerlei lieden, ook vrouwen, ook vrouwen, afstotelijk van onzindelijkheid en met gescheurde lompen bedekt...»

Zeggen wij thans vaarwel aan die lang vervlogen tijden en buigen wij ons tenslotte nog over *De Loteling*.

De loting werd denkkelijk ingesteld door Cosimo II de Medici, die in 1569 door paus Pius V tot Groothertog van Toscane werd vergeven en zich door uitloting de nodige manschap verzekerde, ten einde zijn autoriteit in dat gebied te bewaren. Dit «kansspel» kwam later in Frankrijk in zwang, onder Lodewijk XIII, maar gaf aanleiding tot zoveel misbruiken, dat het werd afgeschaft, om nadien door Lodewijk XV in een «verbeterde uitgave» opnieuw te worden ingesteld. In België werd de loting pas in 1909 afgeschaft.

Dat de dag van de loting met angst werd tegemoet gezien, kan men begrijpen en menigeen greep dan ook naar middeltjes, om aan dat «noodlot» te ontsnappen. Alfons de Cock, de pionier van de Vlaamse volkskunde, heeft er talrijke opgenoemd die hijzelf nog wist toepassen: te middernacht wat gewijde aarde op het kerkhof halen; een stukje paaskaars ofwel een helm, waarmee sommige kinderen geboren worden, op zak dragen; een vermaarde bedevaartplaats bezoeken of een noveen doen. Vooral de H. Antonius gold als een uitmuntend helper tot het bekomen van een goed nummer. Men naaide een klein beeldje van de Heilige in de mouw van de arm, waarmee men moest loten. Zulke praktijken, die ons nu meestal ongerijmd en zelfs belachelijk voorkomen, werden toen overal toegepast (10).

---

(9) Conscience verklaart: «Al de bijzonderheden over de wapens en inrichting der vendels of compagnieën te dien tijde, hebben wij getrokken uit het werk: *Vertoogh van de Krijgsoeffeninghe*, enz. door Johan Boxel.

(10) Alfons de Cock, aangehaald bij J. Van Haver: «*De Folklore van het Militaire Leven*», in «*Het Leger - De Natie*», 6e jg., nr. 2. van 15-2-1951. blz. 100-102.

Conscience noteert in *Twee Vrienden* dat de lotelingen, die het geluk hadden rijke ouders te bezitten, een plaatsvervanger konden kopen. Deze plaatsvervangers werden aangebracht door personen die hij «zielverkopers» noemt, sjacheraars in zielen.

De volkshaat tegen die praktijken bleek duidelijk uit het Gentse rijmpje:

Terwijl wij zitten in de sloavernij,
Zijn de rijken veur hun centen vrij (11).

Maar zij, die een man «gekocht» hadden, antwoordden opgelucht:

En dat trommelken staat in de wind (bis)
En 1600 frank is gauw verdiend.
Alle dagen zulk een leven,
Morgen werken we weeral niet.

En zij paaiden de ongeluksvogels met een brokje galgenhumor:

Veel liever drie jaar soldaat
Als te komen, als te komen,
In den huwelijken staat (12).

Achter dat lawaaiërig vertoon zat toen echter heel wat angst en droefheid verborgen, want vele gezinnen konden hun kostwinner niet voor drie jaar missen. In *De Loteling* heeft Conscience die toenmalige volksopvatting zeer treffend geschilderd:

«Hij was gekomen, de droeve maartdag, in de almanak van 1833 door Trien met een zwart kruis getekend. De jonge man was, met een tiental makkers uit het dorp, naar Brecht gegaan om te loten. Daarbinnen zaten de beide moeders en het jongskens voor het Lieve-Vrouwebeeld met opgeheven armen te bidden. De oude grootvader dwaalde sprakeloos over en weer en bleef eindelijk voor de deur staan, met de hand aan de stam van de wijngaard en met het hoofd gebogen, als blikte hij in een graf. Het meisje stond in de stal bij haar koe en zag het beest halsstarrig en droef in de ogen en streelde het zachtjes op de wangen (sic!), als wilde zij het troosten over een nakend ongeluk. Over de beide huisjes hing een rouwfloers van akelige stilte, welke slechts nu en dan door het somber en droef geloei van de os werd gestoord.»

«Welhaast kwam Trien even sprakeloos nevens de grootvader staan en blikte hem een poos biddend en vragend in de ogen. De grijsaard ontwaakte uit zijn pijnlijke overweging. Hij vatte een zware gaanstok en zei tot de maagd:

«Verlies de moed niet, Trien. God zal ons bijstaan in deze schrikkelijke nood. Kom aan, het uur is daar. Wij zullen de arme lotelingen tegemoet gaan....» (---)

«Ginder, zeer verre, waren de lotelingen van achter een bos

(11) Zie het tijdschrift «*Ostvlaamse Zanten*», Gent, 1930, blz. 65.

(12) Bij Gabriël Celis: «*Het Gentsche Volksleven*», Gent, 1924, blz. 21.

op de weg verschenen, en nu kwamen zij daar aangestampt, zingend en juichend, dat het in de lucht hergalmde. Sommigen smeten hun hoeden of klakken ten teken van vreugde omhoog, en allen te zamen hadden het voorkomen van een hoop dronkaards, van een kermis terugkerende. Maar wie er zong en vrolijk was, wie er zweeg en pijn leed, kon men nog niet zien.» (.....) «Onderwijl naderde Jan tot de plaats waar hij zijn grootvader bemerkte en kwam met trage stap naar hem toe. De jongeling vatte de hand van de grijsaard en hem een nummer tonende zei hij met schorre stem: «Vader, ik ben er ingevallen!»

Hier zijn het de lotelingen zelf, die de tijding brengen. Elders gaven duivenmelkers hun beste duif mee, die dan spoedig met het getrokken nummer naar het hok kwam gevlogen. Ook gingen er uit kleine gemeenten wel eens «lopers» mee, om het nieuws naar de hoeven te brengen waar ze, wanneer de tijding gunstig was, een flinke beloning mochten verwachten.

Besluiten wij hiermee dit overzicht van «oorlog en krijgsveld», dat wij in hoofdzaak samenstelden aan de hand van gegevens uit de werken van Hendrik Conscience. Er moge andermaal uit blijken, dat Conscience uitmuntend op de hoogte was van ons volkseigen en onze geschiedenis, en dat hij deze kennis voortreffelijk in zijn boeken wist te verwerken (13).

A. VAN HAGELAND

---

(13) Zie dienaangaande A. Van Hageland: *Hendrik Conscience en Het Volksleven*, Keurreeks van het Davidsfonds, 1952.

UIT OUDE PAPIEREN

JONGE EN OUDE GANZEN

«De jonge gansen zal men bekennen opt soppeken ende deynde van hunnen heck, want eest dat tsoppeken al root siet soe esse aut maer heeft dat soppeken een swert pleexken zoe esse jonck».

Leuvens Archief nr. 95, 58 v°, 16e e.

BEWAREN VAN VLEES

«Om kiekenen. duyuen, patrysen oft andere vleesch jnder soemer te bewaeren dat selue nyet en bederffue, men zalt winden jnt meel wel gestroet».

Ibidem.

L.D.

Emblemen van de landbouw en het bedrijfsleven in de heraldiek

Twee wereldoorlogen hebben het aanschijn van Europa gewijzigd. Machtige keizerrijken en koninkrijken stortten ineen, nieuwe staten werden opgericht, nieuwe regeringsvormen zagen het licht.

Ook aan de geschiedenis van de Europese heraldiek werd een bladzijde toegevoegd. Op plechtigheden en tentoonstellingen verschenen, naast onze nationale kleuren, ongekende vlaggen en zinnebeelden. De Russische adelaar werd door de hamer en de sikkel - embleem van de arbeider en de boer - vervangen, de Oostenrijkse kreeg i.p. van scepter en wereldbol dezelfde hamer en sikkel in de klauwen, Italië koos zich als symbool het tandrad, Hongarije de hamer en de korenaar, Oost-Duitsland de hamer en de passer. De emblemen van de arbeid deden hun intrede in de Europese heraldiek.

Er is evenwel niets nieuws onder de zon. Die zinnebeelden van de arbeid komen reeds sedert eeuwen voor in onze eigen zegels en blazoenen. Men heeft daar misschien te weinig aandacht aan geschonken omdat men lang gemeend heeft dat het voeren van een wapen een uitsluitend adellijk prerogatief was. Deze bijdrage, gewijd aan de zinnebeelden van de arbeid en de nering in onze wapenkunde, zal eens te meer aantonen hoe ongegrond die mening is die nochtans bij velen ingang vindt.

De oorsprong van de heraldiek gaat terug tot het tijdperk van het ridderwezen. Deze klasse van de maatschappij dankte haar ontstaan aan het schenken van lenen met de verplichting van krijgsdienst. Aanvankelijk was de ridderschap dan ook niet anders dan een ambacht, doch zij die dit ambacht uitoefenden genoten zulk een aanzien dat zij weldra tot een maatschappelijke stand opgroeiden. Die stand had zijn eigen idealen vooral gesteund op de trouw, de loyaliteit, de eerbied voor zichzelf en de hoffelijkheid. Om die gevoelens te vertolken beschikte het middeleeuwse ridderwezen over een schat van symbolen die in de wapens opgenomen werden.

Haar praktische toepassing vond de heraldiek in de middeleeuwse wijze van oorlogvoeren. Deze bestond hierin dat men elkaar met slag- of steekwapen te lijf ging, terwijl pijlen of stenen de projectielen waren. Ten einde het lichaam hiertegen te beschutten, droegen de ridders een ijzeren wapenrusting. Vooral het hoofd werd terdege door een metalen helm beveiligd, terwijl het schild diende om slagen of stoten op te vangen. Dat de aldus uitgedoste ridders, vooral in het strijdgewoel, onherkenbaar waren indien zij niet een persoonlijk onderscheidingsteken hadden, valt licht te begrijpen. Dit teken noemde men een wapen. Het stond afgebeeld niet alleen op het schild, doch ook op de banie-

ren die men mede te velde voerde, op de wapenrok, op het dekkleed der paarden, enz. Ook boven de helm werd, in de vorm van een plastische figuur, een onderscheidingsteken, het zogenaamde helmteken, aangebracht.

Van grote invloed op de ontwikkeling van de heraldiek waren de kruistochten. Deze brachten talloze ridders uit de toenmalige beschaafde wereld bijeen, waardoor zich een grote behoefte aan onderscheidingstekens deed gevoelen. Het blazoen groeide uit tot een algemene instelling onder de ridders van alle landen, het werd een band die de ridders der ganse kristenheid in één broederschap verenigde. Aan de kruistochten zal de wapenkunde wel voor een deel haar grote verscheidenheid te danken hebben.

Langzamerhand trad er verandering in de wijze van oorlogvoeren in. Met de opkomst van de steden zouden niet meer de ridderlegers, doch de stedelijke milities door hun nieuwe doelmatige strijdmethodes op het krijgstoneel de hoofdzakelijke rol vervullen.

De heraldiek, die nu op het slagveld uitgediend had, vond haar toepassing in spel en feest. In de 14e en de 15e eeuw namelijk, was het tornooi het middelpunt van het ridderleven geworden. In dit spel, waar een grote weelde ten toon werd gespreid, kwam het wapenwezen tot volmaking en grote bloei. Daar ontstond de heraldische kunst en vonden de regels van de wapenkunde, die thans nog in gebruik zijn, hun oorsprong.

In den beginne waren de wapens persoonlijk en gingen niet regelmatig van vader op zoon over; omstreeks 1200 werden zij erfelijk en ontstonden de eigenlijke geslachtswapens.

Toen de steekspelen op hun beurt in onbruik geraakten, had het wapenwezen zich aldus reeds in een andere richting ontwikkeld. De heraldiek was de uitdrukking van de samenhangende der familie geworden, het blazoen moest getuigen van levensadel, familietrots en geslachtsfierheid.

Als bevestiging van het gegeven woord werd het wapen in het zegel geprent. Dit laatste heeft dan ook in ruime mate tot de verspreiding van de heraldiek bijgedragen. Eerst verschenen gewone figuren op het zegel, later een schild met een merk of kenteken, namelijk een wapen. Daar er op het gebruik van het zegel geen enkele beperking bestond, nam niet alleen de adel een wapen aan, doch volgden de steden, de kloosters, de kleine machthebbers en zelfs de gewone burgers dit voorbeeld. Hieruit blijkt ten overvloede dat het voeren van een wapen niet een voorrecht van de adel was. Talrijk waren de Vlaamse poorters die hun eigen blazoens hadden. Van de 74 zegels van burgers uit Geraardsbergen, aan een oorkonde van 1380, zijn er 64 van een wapen voorzien. In het graafschap Artesië voerden tussen 1285 en 1401 niet minder dan 75 van de 136 burgergeslachten een eigen wapen, terwijl van de 107 als handwerkers genoemde burgers

en inwoners er 42 een eigen blazoen hadden, waaronder twee beulen!

Het is hier de plaats om een weinig uit te weiden over het volks en burgerlijk karakter van de heraldiek. Het verschil tussen edel en onedel was, overigens, in onze gewesten, niet zo groot als men gewoonlijk denkt. De edelen uit de Lage Landen waren voor een groot deel hereboeren, die moerassen drooglegden en het land ontgonnen en verbeterden. Trouwens, om in de ridderstand opgenomen te worden, moest men niet noodzakelijkerwijze van adellijke geboorte zijn.

Het volkse karakter van onze heraldiek komt op verschillende wijzen tot uiting. Eenvoud en soberheid waren de kenmerken van de oude heraldiek: een wapen moest van verre spreken. Die oorspronkelijke schoonheid is nergens beter gehandhaafd dan in de Nederlanden. Ingewikkelde schildverdelingen zijn er zeer zeldzaam, wapens met zestien of meer kwartieren, met helmen die elkaar over het schild verdringen of omgeven zijn met zware ordeketens treft men er niet aan. Wars van alle ijdel gedoe als ze waren, zagen onze wapenbroeders in hun blazoen alleen het symbool van het geslacht of van de stam waartoe zij behoorden en niet een middel om te pronken met een hoge afkomst of met talrijke bezittingen. Bij velen wees het embleem van hun beroep op een andere adel: de adel van de arbeid.

Het volkse karakter van onze heraldiek komt niet minder tot uiting in de blazoenen van steden en gemeenten. Deze ondergingen vooreerst de invloed van de middeleeuwse kristelijke volksgeest: in al onze provinciën ontmoeten wij wapens die de schutspatroon van de localiteit of zijn attributen vertonen terwijl godsdienstige voorstellingen of symbolen even talrijk zijn. Afbeeldingen van burchten, kastelen en torens herinneren aan de vrijheden, vaak verworven ten koste van goed en bloed, terwijl ook hier zinnebeelden van de nering der bewoners de arbeid verheerlijken. In de corporatiewapens zal men, daarenboven, de emblemen van alle ambachten en neringen aantreffen.

Men ziet dat de heraldiek, die door haar kleurenrijkdom en haar vormenpracht zowel als door haar zinnebeeldige betekenis, onze voorouders betoverde ook nog in de twintigste eeuw, de eeuw van de democratie, onze aandacht ten volle waard is.

* * *

GEMEENTEWAPENS

Een groot aantal gemeentewapens, vooral die van onze vrije steden, hebben hun ontstaan te danken aan het oude stads- of gemeentezegel, waarop doorgaans zinnebeelden of voorwerpen in verband met de betekenis der stad prijkten, zoals een burcht of

kasteel voor ommuurde steden, een vaartuig voor havensteden, de beeltenis van de beschermheilige of zijn attributen voor andere localiteiten. Sommige plaatsen kozen zich een sprekende figuur, andere namen het wapen van hun souverainen gewijzigd of ongewijzigd over. Steden of dorpen die onder bijzondere heeren stonden, voerden het wapen van de heer of van de heerlijkheid.

Aan gemeenten die onder het oude regime niet in het bezit van een eigen wapen of zegel waren kan de Raad van Adel een nieuw blazoen verlenen dat moet herinneren aan plaatselijke overleveringen, aan historische gebeurtenissen voorgevallen op het grondgebied der gemeente, aan verdwenen merkwaardigheden of instellingen, aan speciale landbouwvoortbrengselen of nijverheden, enz. Tot op heden werden slechts weinig gemeentewapens van die aard toegekend; het ware nochtans hoogst wenselijk hun aantal uit te breiden: zulke emblemen zullen doorgaans meer tot het volksgemoed spreken dan die van sommige herengeslachten welke slechts gedurende korte tijd in het bezit van de dorpsheerlijkheid waren en in de herinnering van het volk niet meer voortleven.

Aan de hierboven aangehaalde omstandigheid is het te danken dat ook bij ons, alhoewel minder dan in sommige andere landen, emblemen van de arbeid in de gemeentewapens opgenomen werden. Dergelijke blazoenen zijn eerder zeldzaam in Brabant. Mazenzele heeft een zilveren schild met een groen hoppeveld, terwijl een der drie kwartieren van het wapen van Sint-Joost-ten-Noode een druiventros vertoont, die herinnert aan de zeer oude wijnbouw in de vallei van de Maalbeek. Zinnebeelden van de landbouw, de handel en de nijverheid kan men evenwel in groten getale ontmoeten buiten de grenzen van onze provincie, vooral in het Land van Waas, in het Land van Dendermonde en in het Land van Aalst.

In het Land van Waas, een rijke landbouwstreek, overheerst de raap als wapenfiguur. Verscheidene zegels uit de 17e en de 18e eeuw vertonen dit zinnebeeld terwijl ook op de wapenkaart van Vlaanderen van 1610 het blazoen van het Land van Waas afgebeeld staat: *«in rooi een gebladerde raap»*.

In de gemeentewapens van dit gewest vergezelt de raap doorgaans de eigenlijke wapenfiguur van de gemeente, nl. de kerkpatroon te Sint-Niklaas, te Sint-Gillis-Waas en te Sint-Paulwels, zijn attributen, twee sleutels, embleem van St.-Pieter, te Tielrode en te Bazil, een rooster te Lokeren (St.-Laurentius) en een wiel te Sinaai (St.-Katharina). In het blazoen van Moerbeke is de raap vergezelt van twee spaden terwijl ze in het wapen van Waasmunster door een sirene gehouden wordt.

In het Land van Dendermonde zijn de vlas- en de hennep-teelt, eigen aan de streek, vertegenwoordigd te Zele (twee boekhamers), te Grembergen (een vlashalm) en te Hamme (een

hennep- en een vlashalm). Sint-Gillis-Dendermonde voert in zijn blazoen een varken dat natuurlijk op de varkensteelt duidt.

In het Land van Aalst, ook een zeer vruchtbare streek, komen afbeeldingen van landbouwwerktuigen en producten van de landbouw overvloedig voor evenals gemeentewapens gevormd naar de voornaamste nering van de bewoners. We ontmoeten er de emblemen van de tabaksbouw (Grimminge en Overhoe-lare), de hopteelt (Erembodegem) en de teelt der graangewassen (Denderhoutem, Michelbeke en Onkerzele). Zelfs Ceres, de graangodin, troont op de blazoenen van Nukerke en Voorde. Landbouwwerktuigen en gereedschappen treft men aan te Goef-ferdinge, Ophasselt, Sint-Goriks-Oudenhove, Sint-Martens-Lierde, enz.). De landman in het wapen van Baarddegem is een treffend zinnebeeld van de gehechtheid van de boer aan zijn grond. De weverssproel in het blazoen van Sint-Martens-Lierde herinnert er aan dat de weefnijverheid hier vroeger aan vele handen werk verschafte, terwijl de twee blekers in het wapen van Schendelbeke de twee vermaarde lijnwaadblekerijen, die hier eertijds bestonden, voor de geest roepen. De bijenteelt wordt door bijenkorven voorgesteld in de wapens van Etichove, Hemelveerdegem, Sint-Goriks-Oudenhove en Strijpen. In het blazoen van de West-Vlaamse gemeente Noordschote wijst de aanwezigheid van drie botervaten en een pers op de boter- en kaasbereiding.

Niet altijd werden die blazoenen helemaal volgens de regels van de heraldiek samengesteld. Wanneer men, zoals te Nederbrakel, in het gemeentewapen niet minder dan drie emblemen van het bierbrouwen (een ton, hopranken en moutvorken) en twee emblemen van de akkerbouw (een eg en een ploeg) wilde aanbrengen, zondigde men toch tegen de eenvoud van het wapen. Maar vergeten we niet dat er in die gemeente in 1833 tien brouwerijen waren!

CORPORATIEWAPENS

Corporatiewapens werden, zoals de naam het aanduidt, gevoerd door verenigingen van personen: ambachten, gilden, academiën, kamers van rethorica, enz. Onder heraldisch oogpunt zijn de corporatiewapens misschien de minst interessante, omdat zij af en toe wel eens zondigen tegen de vastgestelde regels der wapenkunde. Daarentegen hebben deze emblemen, vooral de ambachtswapens, een verheven symbolische betekenis: ze verheerlijken de arbeid en verpersoonlijken de macht van de vereniging.

Het merkwaardigste ambachtswapen is wel het alombekende blazoen van de schildersgilde: in blauw drie zilveren schilden. Vroeger was het de taak van die ambachtslieden de gekleurde afbeeldingen op de schilden van krijgers en tornooispeleers aan te brengen en ze te herstellen.

De blazoenen van de ambachten en de neringen zijn veelal met werktuigen en gereedschappen versierd: ovenpalen voor de bakkers, moutvorken voor de brouwers, hamers voor de timmerlieden en de smeden, truwelen voor de metselaars, enz. Ook de producten van de arbeid kwamen op de zegels en de wapens van de ambachten voor: rijk versierde cibories en kronen voor de goudsmeden, potten voor de pottenbakkers, zadels voor de zadelmakers, voor de bontwerkers ten slotte het hermelijn, het kostbare bontwerk dat zij bereidden.

De Luikse bakkers hadden een schild met een paalswijs geplaatst zaagblad tussen twee broodjes. De zaag herinnert, naar het schijnt, aan het recht van de bakkers om zelf hun hout te zagen. Dit werktuig komt ook voor in het blazoen van het bakkersambacht van Brussel.

Vermelden wij hier terloops nog dat de corporaties in hun zegel of hun wapen soms de beeltenis van de beschermheilige of zijn attributen opnamen. Vanaf het ontstaan van het boekdrukkersbedrijf werd de H. Joannes Evangelist als patroon van de drukkers uitgeroepen en verscheen zijn embleem - de arend - in hun blazoen. Op de banieren van de schuttersgilde van St.-Joris te Gent, prijkt het symbool van de beschermheilige: een rood kruis op een wit veld. Ook het wapen van de vorst werd wel eens in het blazoen van de corporatie opgenomen.

FAMILIEWAPENS

Het familiewapen is het uitwendig teken van de samenhangigheid van alle stamgenoten die dezelfde naam dragen. We vinden het afgebeeld op zegelringen, gebruiksvoorwerpen, gevels van woningen, graftomben, enz.

Wij zegden reeds dat sommige wapens hun ontstaan te danken hebben aan het zegel. Zij die vroeger een akte of een besluit moesten bekrachtigen hechtten er hun zegel aan. Dit zegel had dezelfde waarde als de gewettigde handtekening op onze dagen. Hij werd als waarmerking bijna uitsluitend gebruikt tot op het einde van de 16e eeuw. Later ziet men het nog, samen met de handtekening, tot dit doel aangewend.

Bij de burgers kwamen de zegels een weinig later in gebruik dan bij de ridders en de edellieden. Grondbezitters en leenhouders, burgemeesters en schepenen, later ook andere burgers, hingen hun zegel aan verkoopbrieven en officiële stukken, handelaars, ambachtslieden en boeren waarmerkten hun overeenkomsten met hun zegel. In hun eenvoud zijn die zegels vaak heel mooi en de emblemen die er in voorkomen werden in de wapens opgenomen.

In die wapens van burgers, ambachtslieden en landbouwers komen veelal huisraad en werktuigen voor. Als buitenlieden stonden die mensen immers dichter bij de werkelijkheid dan de edel-

lieden en bij het aannemen van een zegel- of wapenfiguur ging hun voorkeur naar het werk van iedere dag. Op de zegels van onze dorpschepenen zal men veel van die voorwerpen aantreffen: ovenpalen voor bakkers, scharen voor kleermakers, hamers voor timmerlieden, hoefijzers voor hoefsmeden, enz. Boeren stelden zich doorgaans tevreden met ploegen, eggen, sikkels, korenaren, klaverbladen. Al deze emblemen zijn soms vermengd met kruisen, leliebloemen, sterren, rozen en andere veel gebruikte heraldische figuren. Neringdoeners en kooplieden zijn wel eens op hun zegel afgebeeld terwijl zij hun beroep uitoefenen. Een pillendraaier uit de 14e eeuw is in zijn mortier aan 't stampen, een Brugs visverkoper ziet men, achter de toonbank, zijn vis voor-snijden.

Naar het voorbeeld van de edellieden vonden vele burgers er ook hun behagen in, zich bij het kiezen van een zegelfiguur, door een zinspeling op hun naam te laten leiden. Ook huismerken, oorspronkelijk alleen bedoeld om eigendommen, koopwaren, enz. te merken, kregen hun plaats in het zegel. Ten slotte ontmoet men nog de beginletters van de voor- of de familienaam van de zegelaar, hetzij afzonderlijk, hetzij in getal.

Het landbouwbedrijf is goed vertegenwoordigd in de familiale heraldiek.

Een veel voorkomende wapenfiguur is het ploegijzer, ook genaamd ploegkouter, dat eveneens als helmteken gebruikt wordt. Een uitloper ervan is de z.g. «goedendag». De ploegschaar treft men minder aan. Enkele malen komt een gehele ploeg in het wapen voor; hij wordt dan van terzijde afgebeeld.

Voorbeelden: *Gerard van Bullekove*, schepen van de abt van Heilisseem te Libertange (1525): een schuinlinks geplaatste ploegkouter, de punt omlaag.

Jan van Meere (1526) en *Jacques van Meere* (1542), schepenen van de abt van Heilisseem en van Sint-Lambertuskerk (Luik), te Noduwez: een schuinlinks geplaatste ploegkouter, de punt omhoog.

Arnold van Hese, schepen van de hertog van Brabant te Halen (1434): een ploegschaar.

Amelryck Mommaert (1528): een ploeg.

Jan-Libert Hennebel (1652-1720), rector van de Leuvense Universiteit: in blauw een ploeg in natuurlijke kleur, vergezeld in het schildhoofd van een halve vierpuntige gouden ster komende uit de bovenste schildrand en een rode schuinbalk beladen met drie zilveren paardekoppen over alles heen.

De egge staat altijd rechtop in het schild en is meestal driehoekig, maar soms ook vierhoekig.

Voorbeelden: *Jan de Backere*, leenman van Jan, heer van Merode (1495): een driehoekige egge, in het schildhoofd vergezeld van twee klaverbladen.

Bartholomeus van Ginderthalen, leenman te Dilbeek (1499):

een driehoekige egge, in het schildhoofd vergezeld van twee rozen.

De sikkkel treft men in de heraldiek van onze gewesten tamelijk veel aan. De uitgetande sikkkel, zegt Dr. Jan Lindemans (1), is het typisch wapen van de boerenfamilies uit de streek van Sint-Pieters-Leeuw. De familie *van de Winckele* voert in zwart twee naar elkaar toegewende sikkels, het blad van zilver en de hecht van goud, vergezeld in het midden van het schildhoofd van een gouden ster. De aldus opgestelde sikkels vindt men terug, met gevariëerde middelstukken, in de wapens van de familiën *de Kempeneer*, (een leeuw), *van Leeuwe* (een roos), *Nys* (een schoof), *van de Velde* (drie schoven), *Verheyleweghen* (een hamertje), enz. De getande sikkkel komt buiten West-Brabant weinig voor.

Ook ander landbouwalaam, zoals vorken (meestal twee, schuingekruist voorgesteld), harken, spaden, zeisen, enz. komen voor in de wapens.

Voorbeelden: *Godevaert van Lu*, schepen van Tervuren, (1363): twee schuingekruiste vorken, in het midden van het schildhoofd vergezeld van een roos.

Jan van Haseldonck, van Elsene (1432): een vork geplaatst op een muuranker.

Willem Brueders, te Brussel (1432): drie harken.

Als landbouwproducten hebben wij de tarwe- en korenaren, bijna altijd afgebeeld met een paar blaadjes of in een schoof. Volgens sommigen duiden zij op het bezit van bouwland.

Voorbeelden: Families *Croheyn* en *van Mulders*: in blauw een gouden keper vergezeld van drie tarwearen van hetzelfde.

Jan van Casembroot (+ 1580), heer van Bekkerzeel, Kobbegem en Zellik: in blauw een gouden keper beladen met drie rode rozen en vergezeld van drie gouden korenaren.

Het klaverblad, het gekende zinnebeeld van Ierland, een van de meest voorkomende bladersoorten in de heraldiek, wijst op weidebezit.

Voorbeelden: *de Backere* (zie hierboven).

Familie de Smedt (St.-Kwintens-Lennik): in blauw een zilveren dwarsbalk, in de schildpunt vergezeld van een klaverblad van hetzelfde.

van Praet (Land van Dendermonde): in zilver drie groene klaverbladen.

Aan het molenbedrijf herinnert eerst en vooral het molenijzer, het ijzer dat in de molen vóór de as zit. Het ware onbegonnen werk al de blaoenen met één of meer molenijzers op te sommen. Vermelden wij enkel het bekende blaoen van het huis *de Roovere* en van de geslachten die ervan afstammen. Het hoofd van het geslacht voerde in rood drie gouden molen-

(1) Oude Brabantse geslachten in ESB 1949, blz. 84.

heer van Montfort: in zilver drie rode molenijzers; de heer van Straeten: in zwart drie zilveren molenijzers; de heer van Vlieden: in zilver drie zwarte molenijzers; de heren van Stakenborch en Booisschot: in goud drie blauwe molenijzers en de heer van Brouhoven: in blauw drie gouden molenijzers.

Er is dikwijls verwarring ontstaan tussen het molenijzer en het daarop gelijkende muuranker, een huisanker in de vorm van een antiek molenijzer. Een familie *van Dormael* voert in zilver drie zwarte muurankers overtopt met drie vlammeende punten. *Jan de Doncker*, die een eigendom bezat te Schaarbeek in 1414 had één muuranker in zijn blazoën.

Een enkele maal staat de molen volledig in het schild afgebeeld, zoals bij *Willem van Herzele* in 1408.

Molenwieken zijn zeer zeldzaam in de wapenkunde.

Boven de ingang van een beenhouwerij zag men tot vóór enkele jaren een ossenkop, het embleem van de slaggers. Dit embleem treffen wij ook aan in de heraldiek. De familie *van Candries*, een slaggersfamilie van Vilvoorde, voerde in blauw een aanzierende gouden ossenkop en een zilveren schildhoofd. Deze wapenfiguur komt voor op het zegel van Pieter van Candries, schepen van Vilvoorde, in 1517 en 1529; het schild is overtopt met twee schuingekruiste beenderen aan een dorre tak. *Hendrik de Bloyere*, leenman van Jan 'tSerclaes te Bodegem, had drie ossenkoppen in zijn wapen (1598).

In de blazoenen ziet men verder gereedschap en werktuigen, zoals de gewone bijl en de disselbijl, deze laatste gebruikt door de wagenmakers en de kuipers, de gewone hamer en de klophamer voorzien van een brede en zware kop die overal even dik is, de gewone snijdersschaar en de droogscheerdersschaar die bij de lakenbereiding gebruikt wordt, het mes, het truweel, kloppers, gebruikt bij het wassen, enz.

Voorbeelden: *Willem Lif*, schepen van Tervuren (1408): een horizontaal geplaatste bijl in het schildhoofd en een everzwijnkop in de schildvoet.

Familie van den Broecke: in zilver een rode paal vergezeld van twee zwarte hamertjes.

Jan van Loe, schepen van Tervuren (1495, 1514): een geopende snijdersschaar.

Henricus en Franco de Busco (van den Bussche), schepenen van Zout-Leeuw: drie omgekeerde droogscheerdersscharen (1342-1359).

Hendrik Rongen, te Brussel (1371): een schuinbalk beladen met drie kloppers.

Peter Voet, schepen van Aarschot (1457): een truweel vergezeld in het schildhoofd van twee lelies met afgesneden voet.

Het hoefijzer is natuurlijk het embleem van de hoefsmeden. *Jan Sollenberch*, «de marsscalc», had een hoefijzer in zijn blazoën (1374).

De passer is als wapenfiguur vooral bekend omdat hij voorkomt in het blazoen van de vermaarde drukker *Christoffel Plantijn*. Men treft deze figuur ook aan in het blazoen van de familie Aerts. De passer wordt meestal geopend voorgesteld.

Het heiblok, de blok van het heitoestel, bestaat uit een zwaar vierkant stuk hout, met twee dwarshoutjes aan iedere zijde en een haak of hengsel bovenaan.

Voorbeeld: *Familie Suys*: in blauw drie gouden heiblokken.

Als embleem van de scheepvaart ontmoeten wij het anker, doorgaans rechtop geplaatst en voorzien van stang, ring en dwarshout. Het anker is tevens het zinnebeeld van de hoop.

Voorbeeld: *Henricus de Beckere*, schepen van Leuven (1362, 1365): drie ankers met de ring omhoog en een vrijkwartier beladen met drie lelies met afgesneden voet.

We moeten ons, in dit bondig opstel, tot die enkele voorbeelden beperken. Zij zullen de lezer reeds een inzicht in het onderwerp bezorgd en zijn belangstelling gewekt hebben voor een van de talrijke en van de meest interessante aspecten van de heraldiek.

* * *

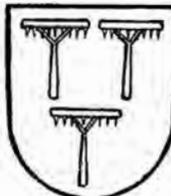
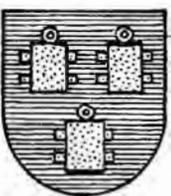
BIBLIOGRAFIE

- BOSMANS, J. - Armorial ancien et moderne de la Belgique. Bruxelles. 1889.
COLLON, F. - Armorial de Wavre et environs. Bruxelles, 1952.
FOUREZ, L. - Le droit héraldique dans les Pays-Bas catholiques. Bruxelles, 1932.
GENARD, P. J. - Armorial anversois.
GEVAERT, E. - L'héraldique, son esprit, son langage et ses applications. Bruxelles 1923.
GRAAFLAND, J.L.M. - Heraldische Encyclopedie. Den Haag, 1932.
HENNE ET WAUTERS. - Histoire de la Ville de Bruxelles. Brussel. 1845.
MELKENBEECK, J. - Heraldiek of Wapenkunde. Ieper, 1949.
MELKENBEECK, J. - De Gemeentewapens van Vlaams-Brabant. Brussel. 1947.
MELKENBEECK, J. - De gemeentewapens van het Land van Aalst.
PAMA, C. - Heraldiek. Utrecht, 1958.
PAMA, C. - Het Volkskarakter in de Heraldiek. Naarden, 1942.
RAADT, J. Th. (de). - Sceaux armoriés des Pays-Bas et des Pays avoisinants. Bruxelles, 1897-1901.
RIETSTAP, J.B. - Handboek der Wapenkunde, herzien door C. Pama. Leiden, 1943.
STEENKAMP, J.C.P.W.A. - Heraldisch Vademecum. Amersfoort 1939-1941.
STROELH, H.G. - Heraldischer Atlas. Stuttgart. 1899.
ESB - Oude Brabantse Geslachten.
ONS HEEM - Speciaal molennummer. Hooimaand 1957.
Dr. LYNA. - Zegel- en Wapenkunde, in «TIJDSPIEGEL», 1950.
Wapens van het Koninkrijk België en het Groothertogdom Luxemburg. Brussel, 1930.

J. MELKENBEECK

Emblemen van de arbeid in de heraldiek: Gemeentewapens.

			
de Backere	de Beckere	v.d. Broecke	Brueder
			
Van Candries	Croheyn	van Lu	van Meere
			
Mommaert	Plantijn	Rongen	de Roovere
			
Sollenberch	Suys	Voet	V.d. Winckele

Emblemen van de arbeid in de heraldiek: Familiewapens.

Emblemen van de arbeid in de heraldiek: Corporatiewapens.

Brusselse Vondelingen te St.-Kwintens-Lennik

Op het einde van de 18e eeuw wordt het probleem van de vondelingen nijpend. In de grote steden als Brussel, Leuven en Mechelen wordt, door de economische toestand en door de aanwezigheid van vreemde soldaten, een groot aantal pasgeboren kinderen aan de zorg en opvoeding van de stad toevertrouwd; deze laatste zag zich verplicht deze kindertjes naar de plattelandsgemeenten in de omtrek weg te voeren. Te Brussel telde men in 1783 op een bevolking van 80.000 zielen: 1.050 vondelingen. Voor St.-Genesius-Rode en Dworp werd door de heer C. Theys reeds een studie aan dit onderwerp gewijd. Leuven en Brussel zelf werden overigens systematisch onderzocht door Dr. L. De Man. Te Lennik noteerden wij uit het «Registrum Mortuorum Ecclesiae parochialis Beatae Mariae et Sti. Quintini» dat na de feestdag van St.-Jan-Baptist in 1790 door E.H. Joannes van Cuyck, bij het begin van zijn pastoraat begonnen werd, volgende overlijdens:

- 26 oktober 1794 te 9 uur 's avonds: Lucas Palanders, oud 1 jaar en 11 maanden, op 28 oktober begraven;
- 1 juli 1794: Michaël Cartens, oud 14 dagen, 's anderendaags begraven;
- 8 juli 1794: Josephus Bellemans, geboren op 27 juni 1794 en op 9 juli begraven;
- 11 mei 1799: Dominicus van Laeken, ongeveer 17 jaar;
- 25 juli 1801: Maria Prock, geboren op 7 juli 1801 (18 messidor An IX), dezelfde dag begraven;
- 1 december 1801: Joanna Camise, ten huize van Jacobus Walkiers om 12 uur; ze werd gedoopt op 26-7-1801 en op 2 december begraven;
- 23 augustus 1807 te 1 uur: Catharina Vanast, 3 weken oud;
- 12 september 1807 te 11 uur 's avonds: Robertus le Fervien, 1 maand oud;
- 22 november 1808 te 8 uur 's avonds: Maria Anna Pasys, 3 weken oud;
- 15 december 1808 te 7 uur 's avonds: Antonius Baron, ongeveer 10 dagen oud;
- 31 augustus 1809 omtrent de middag: Theresia Wauters, 1 jaar oud;
- 19 september 1809: te 7 uur 's morgens: Petrus Josephus Denis, 13 maanden;
- 21 september 1809 te 5 uur 's morgens: Joannes Josephus Grégoire, 12 maanden oud;
- 5 juni 1810 te 11 uur: Lucia de Kemper, ongeveer 80 jaar;
- 2 oktober 1810 te 4 uur 's morgens: Theodorus Lambert, 9 dagen oud;

- 17 januari 1811 te 6 uur 's morgens: Josephus Raeymaker, 15 maanden oud;
- 7 januari 1812 te 2 uur 's nachts: Julianus Josephus Rhemy, 15 dagen oud;
- 17 februari 1812 te 5 uur 's morgens: Carolus Alphonsus Calot, 29 september 1812 te 1 uur: Hieronimus Famat, 6 maanden oud;
- 20 oktober 1812 's middags: Felicitas La Paix, 14 dagen oud;
- 7 december 1812 's middags: Florentinus Misca, 16 dagen oud;
- 23 november 1813 te 6 uur 's morgens: Jacobus Krevis, 18 maanden oud, opgenomen door Daniël van Bellingen van O.-L.-V.-Lombeek en Maria Theresia Vaeremans van St.-Kwintens-Lennik;
- 7 december 1813 te 6 uur 's avonds: Joannes Fransoo, 3 weken oud;
- 6 juli 1814 te 23 uur: Ludovicus Leydens, 7 jaar oud;
- 2 januari 1815 te 4 uur: Judocus Jannot, 16 jaar oud;
- 6 mei 1815 te 21 uur: Guillielmus de Finet, 6 weken oud;
- 19 april 1816 te 10 uur: Antonius Van Maer, echtgenoot van Anna Catharina de Feyter, ongeveer 80 jaar oud;
- 26 mei 1816 te 5 uur: Barbara de Moulin, 5 jaar oud;
- 1 november 1816 te 19 uur: Petrus de Dorpers, 2 maanden oud;
- 13 februari 1817 te 5 uur: Seraphinus Magloire, 6 weken oud;
- 14 februari 1817 te 6 uur: Ludovicus Van den Bosse, 6 maanden oud;
- 7 april 1818 te 3 uur: Maria, 6 jaren oud;
- 29 mei 1818 omtrent 24 uur: Joannes Eduardus Verstreepen, 8 jaar oud;
- 24 februari 1819 te 24 uur: Engelbertus Frapper, 3 weken oud;
- 7 juli 1822 te 7 uur: Rosalia Let, 7 jaar oud;
- 19 maart 1823 te 10 uur: Joanna Archet, 15 maanden oud;
- 9 april 1824 te 8 uur: Rosalia Hernnesse;
- 22 februari 1826 te 3 uur: Catharina le Franck, ongeveer 4 jaar oud;

Opvallend is, gelijk elders, de jonge leeftijd waarop deze kinderen stierven. Allen staan aangeduid met de woorden: «inventitus bruxellensis» of «expositus bruxellensis». Enkel van hen vinden we ook weer in het register der huwelijken «Registrum matrimonio jutorum»:

- 17 februari 1806: Hubertus Klaesbeek met Elisabeth Vervondel van St.-Martens-Lennik; getuigen: Joannes Baptista Vierendeel van Pepingen en Petrus Schets van Gooik;
- 17 oktober 1815: Philippus Hemmels met Maria Schoukens van St.-Martens-Lennik, getuigen: J.B. Goossens en Joannes Baptista Moines;
- 23 februari 1819: Petrus Kestemont van Tollembeek met Livina Wintstraet, getuigen: Judocus Gallemaerts van Herfelingen en Jan De Wee;

- 25 juni 1825: David Mollaer met Anna Catharina van St.-Kwintens-Lennik, getuigen: Guillielmus Goossens en Joannes Baptistus Baes;
2 april 1835: Franciscus Grumberg met Josina Segers van Strytem, getuigen: Joannes Franciscus Goossens en Franciscus Segers van Strytem;
24 april 1837: Petrus Lintermans met Coleta Esprit, getuigen: Bartholomeus Lintermans van Borgt-Lombeek en Joannes Franciscus Goossens.

J. VRANCKEN

UIT OUDE PAPIEREN

MECHELEN MOET ERAAN GELOVEN!

In nr. 95 van het Leuvens Archief staat volgende Latijnse krabbel uit 1572, waaruit blijkt hoezeer Mechelen toen te beklagen was. Een Mechelaar moet uitmaken in hoeverre de klacht persoonlijk of algemeen was:

«Mechlinia infelix cecidit tua gloria preceps
«Siccine victa jaces Mechlinia virgo superba
«Consilijis conclusa suis Mechlinia visa est (40 v°).

GOEDE RAAD?

Na het Latijns volgen, *ibidem*, gevariëerde karamellenverzen, waarbij ik slechts één verbetering voorstel, nl. in het eerste vers: i.p.v. *muvier* moet men wel *mulier* (= vrouw) lezen:

«Daer js een dierken dat heet muvier
«jnt wesen hem thoonende zeer dulciter
«Wachter v voere zeer sagaciter
«oft ghij werdt bedroegen seer fallaciter
«want jek segge v, ende dat prudenter
«Bedrieget v. eene het rouwt v semper
«Ende ghy blyft v leuen een(en) armen onnager.

Het voorlaatste vers is te verstaan als: Bedriegt er u een, enz. Onnager (= ezel) tenslotte moet men lezen met één -n.

«DIE CONSTE DER PENNEN»

«Bouen alle consten diemen ter werelt vindt
«Is die conste der pennen meest bemindt
«En hadde die conste der pennen gedaen
«Die werelt waer lange te nyet gegaen (*ib.*, 104 r°).

Deze hulde werd ondertekend door: Cranenbrouck.

L.D.

Het Bierverbruik te Tisselt

«O Weldebroeck, O Polderland
Hoeseer syt Ghy niet bekant
Voor 't maeken van het goede bier.
Uw volk syn meesters van het gherstennat,
Sy drinken pint en pot en vat
en nooit ofte nimmer syn sy sat»...

En wie over Willebroek sprak, diende terecht de gemeente Tisselt op dezelfde voet te plaatsen, bijzonder waar het er op aan kwam de grote trom te roeren in blijde omstandigheden, of meer nog, bij smartelijke gebeurtenissen, het innerlijk verdriet te verdrinken. Dan werd er gegeten en gedronken, «gefret en gezope». Geen enkele gelegenheid werd onverlet gelaten om uiting te geven aan zijn vreugde, zeer speciaal in de vorm van bras- of drankpartijen. Bij blijde inkomsten of landjuweel, bij geboorte, huwelijk, processies en ommegangen, bij begrafenissen en dergelijke, werden de tafels op straat gezet en zaten de burgers «minnellyck uyt goede vrintscap» te eten en te drinken.

Die tijd ligt ver achter de rug. En al waren onze voorouders in vele opzichten misschien een weinig beschaafd en niet erg ontwikkeld volk dat soms erg ongemanierd deed door gemis aan smaak en door ruwheid van zeden, toch blijft de huidige Belg, wat het bierdrinken betreft, nog altijd de plak zwaaien: net zoals zijn voorouders....

Drinken en dronkenschap in het Tisselts dialect

Verwonderen mag het niet dat de Tisselaar in zijn sappig dialect, een reeks uitdrukkingen gebruikt die in nauw verband staan met drinken, drank en dronkenschap.

Van iemand die graag een pintje pakt, zegt men:

«Ne mag ze»; «Ne mag ze geire».

Wie veel drinkt:

«Ne nei nen droege lijver»;

«Ne kan er weg mee»;

«Ne nei en droege kijnl»;

«Ne kan nogal wa wegzette»;

«Tes ne pottepee»;

«Ne zeupt er ni neive».

Wie dikwijls dronken is:

«Ne drinkt zich gijre e stukske in zenne kraug, in zen voete, in zen botte, in zen kl....».

Wie vlug drinkt:

«Ne git het er zoë binnen»;

«Ne git het er deur».

Wie het ene na het andere glas bestelt:

«Ne kan gien volle of gien leige pint zien staan».

Wie een weinig bedronken is:
«Ne nei wa diep in 't glas gekeke»;
«Ne nes wa turrelut».

Wie erg dronken is:
«Ne nes stiepel zat»;
«Ne nes zoe zat as en patat»;
«Ne nes strontzat».

Over iemand die zwijmelt:
«Ne stau slap oep zen pikkels, oep zen poete, oep zen biene»;
«Ne nei d'hiel straut noedig».

Wie dikwijls dronken is wordt uitgescholden voor
«Ne zatterik», «ne zatlap»;
«ne nes mier zat as nuchter».

Brouwersambacht ter plaatse

Officiële dokumenten of archiefstukken over de oudste brouwerijen te Tisselt bestaan jammer genoeg niet meer.

Door overlevering wordt ons meegedeeld dat Tisselt kon bogen op de brouwerij «De Zwaan», eigendom van Edmond Boelpaep. De brouwerij was gelegen bij het eigendom van Baas De Wit (hoek Westdijk - Statiestraat); er werkten vier man.

De tweede brouwerij, «Sint Hubert» genaamd, was eigendom van Peer Baeckelmans. Het pakhuis was gelegen in de Hoogstraat, huidige zaal «Tivoli».

In beide brouwerijen waren te verkrijgen:
Faro-bier à 5 centen de pint,
Tafelbier à 3 centen de pint,
Faro - volle ton à 20 frank,
Faro - halve ton à 10 frank.

Opschriften en Uithangborden

Heel het leven van de mens ligt vertegenwoordigd in de opschriften der herbergen. Een ganse wereld ligt neergeklad in de typische benamingen die men aan de herbergen gaf: steden, landen; koningen, keizers en graven; dieren, planten en huishoudvoorwerpen. Trouwens, al wat maar even tot de verbeelding spreken kan, werd aanvaard. Wij citeren hier een paar typische uithangborden uit de jaren 1886-1890:

«*In Moscou*», *smidse*, bij Louis Verschueren;
«*In 't Keizershof*», *bollebaan*, bij Charel Verbeeck;
«*In de Vlasbloem*»; bij een vlaskoetser. Tisselt was in die tijd de streek van het vlas, gekend om zijn kwaliteitsproducten. De vlaskoetser kocht het vlas bij de boer en verkocht dit aan de fakteurs. De fakteurs van hun kant stonden in dienst van de heren. Als bijzonderheid kan vermeld worden dat er voor Tisselt een 90-tal koetsers en fakteurs voor het vlas bekend zijn.

«*Bij moeder Lambert*», genoemd naar de sleepboten in de Willebroekse vaart;
«*In de stad Gent*», bij Louis Van den Eede;
«*In Sinte Krispijn*», patroon van de schoenmakers, bij Jef Van Rompaey;
«*Bij Lowis Matras*», bij Louis Van Dam;
«*In Rome*», bij vlaskoetser Henri Van de Ven;
«*In Groenendale*», boerderij met herberg, bij Vermeiren;
«*In den Belle Vie*», bij Jan de Meester;
«*In den Engel*», bij Jan Dons;
«*De Valk*», bij kolenhandelaar Louis De Maeyer;
«*In de Zeeldraaier*», bij Kobus Van Neck;
«*Sint Sebastiaan*», aan de vaart;

«*Sint Sebastepol*», waarover oude mensen nog het volgende weten te vertellen: In de tijd van de Boerenkrijg kwamen Brigands de weg vragen naar Bornem. Ze hadden de knecht nodig die hun de weg kon wijzen. De baas vertelde echter lakoniek: «Ne grote knecht hebben we niet en de kleine knecht steekt in zijn beddebak». De kleine werd uit zijn bed gehaald, het paard werd gezadeld en gevieren stoven ze de baan op.... Tussen Tisselt en Willebroek, op de baan naar Lefebvre, sloeg het paard op hol en liep over Blaasveld, recht naar zijn stal. 's Anderendaags onderzocht men het paard. Het had een slag van een sabel gehad, waarvan een zwaar merkteken zichtbaar was in zijn bil. En de kleine ruiter kreeg de bijnaam «Loke de Ruiter».

«*In den Heiligen Geest*», bij Sus Jacobs. Een der voornaamste herbergen van het dorp. Er stond een biljart en het Mechels Bericht hing er op. De vele boeren die er kwamen, noteerden de datums der koopdagen en praatten er over alles en nog wat, meer speciaal natuurlijk over feiten en feitjes die zich afspeelden in de boerenmiddens.

Interieur der herbergen

De intimiteit der vroegere herbergen is teloorgegaan. De lokalen waarin men 's winters de «stoof» met lange buis plaatste is ver achter de rug, al treft men hier of daar nog wel de geest aan van een halve eeuw geleden.

Tafels, stoelen en banken waren de universele meubelen. Hier en daar hing wel eens een affiche, terwijl men op de tafel de traditionele bokaal op drie pootjes met het klontje suiker eronder aantreft: het was de primitieve vliegenvanger.

Het speelkaartersbakje hangt aan de muur, terwijl het bakje met stroopijltjes om pijpen te reinigen tot ieders beschikking staat. Het ronde zwarte uurwerk, met veel bombast, vol krullertjes en veel kantwerk, wijst het uur aan.

Op ronde en langwerpige tafels staan de stekjespotten met geribde wanden, terwijl op een tapijtje de speelkaarten klaar liggen.

Kranten; het Mechels Bericht in dit geval, hangen over de gespannen koorden.

De wanden, versierd met enkele prenten, stellen in vele gevallen het Godsoog in een driehoek voor, met de woorden «God ziet mij, hier vloekt men niet»; de wandplaten «De berg van de ouderdom» en de «Historie van Geneveva van Brabant» worden in vele gelagzalen onontbeerlijk geacht.

«De Wet-La loi» prijkt er «wettelijk», terwijl in vele herbergen van vroeger, eveneens reglementen van verenigingen aanwezig zijn.

In de kelder lagen de biertonnen. Bij iedere bestelling trok de baas naar de bierkelder en tapte een zware pint schuimend bier, die hij tegen 2½ cent de kapper bezorgde. Wanneer echter vier klanten ineens moesten «geholpen» worden, dan bracht men de vier glazen op een tinnen schotel naar boven. In vele gevallen kreeg men zelfs pinten op tafel die van een «loodje» voorzien waren.

Het tafelbier, verkocht per ton, halfton en vierdeeltje, werd in de volksmond «Susse» genoemd.

Typisch streekgebruik

Als typisch streekgebruik vertelt men het volgende: Op de derde meidag kregen de knechten en de meiden een halve dag vrijaf van de boer; dat was hun «wèder», d.w.z. ze werden dan verhuurd. Ze liepen die halve dag rond, dansten de straat op en af en bezochten alle herbergen. Werden ze ten slotte aan de man gebracht, dan betekende dit dat zij verhuurd waren tegen 200 F in 't jaar, plus 2 hemden of 2 voorschoten, die ze van de «pachtes» kregen.

De duivenlokalen

Een speciale atmosfeer werd geschapen rondom de duivenlokalen. Het bijzonderste te Tisselt was «De Reisduif», gehouden door Guillaume Van der Taelen.

De duiven werden per trein vervoerd naar Quiévrain, een der zwaarste en langste vluchten voor die tijd. Meest van al echter werd er gespeeld op Ternat, Halle en Brussel.

Kwamen de duiven op hun «kot» aan, dan werden ze gepakt en een speciaal hiertoe aangeduide looper holde er mee naar het duivenlokaal waar het cachet met nummer, dat op de pen van de duif was aangebracht, werd opgetekend.

Zondag in de herberg

Het Tisselts volk, dat meestal uit boeren bestond, hield zich veel bezig met kaarten 's Zondags, bij valavond ontstak men de lampen of de brandende kaarsen die midden op de tafel wer-

den opgesteld. En ernaast natuurlijk.... de doos met solferstekken! Die stekken hield men dan tegen lamp of kaars, om vervolgens de pijpen te ontsteken, het meest gebruikte rookmiddel. Voor 15 centiem kocht men een pak tabak, merk «Tweeschrap»: de enige kwaliteitstabak uit die tijd, zei men.

Er waren elf bollebanen evenals een kegelbaan in het dorp, die regelmatig liefhebbers trokken. Men speelde meestal voor een glas bier, ten tienden uit....

Verder was er vogelpik of schoot men bak: voor varkenskop, kabeljauw of geldprijzen.

Er ligt zoveel schoons rond en.... in het bierverbruik; kan het ook anders? Statistieken bewijzen immers dat de Belgen de grootste bierdrinkers ter wereld zijn!

Waarom zouden de Tisselaars hierin ten achter blijven?

KAREL DE DECKER

UIT OUDE PAPIEREN

BRIEVEN DIE NOOIT AANKWAMEN

Op 21-3-1792 schreef J. De Blissem, «grenadier in de compagnie van Lahamayde» een brief die de bestemming, Anna De Greef «tot Ever» nooit heeft bereikt. De tekst luidt zeer stereotiep:

Seer beminde en alderliefste Lief,

De liefde bedwingt mij naer eene langhe stielswijgentheyd, om mij te jnformeren naer den staed van uwe gesontheyd, in de welcke ik god lof noch welvaerende ben. hope dat gij desen ook in goide gesontheyd sult ontfangen, want beminde Lief uwe gesontheyd is mij soo aengenaem als de mijne, voor de welcke ik god daegelijckx bidde tot de continuatie van de selve

Daerom beminde Lief en twijffele niet hof ul. sal desen in goide diespogitie ende met veelle liefde ontfangen. Want dat het anders moste wesen het soude mij veelle pijnne verhoorsaeken, want seer beminde Lief uwe persooene is dag ende nacht in mijne gedachten noch ik en sal u nooyt verlaeten is het saeken dat uwe liefde soo standvastigh is tot mij gelijk de mijne is tot u

Hier mede brekke ik haf met de penne maer niet met het herdt en sal blijven in hawwachtinge van uwe minnelijcke handworde, enz.

Men vergelijkje hiermee een gedeelte van een andere soldatenbrief, waarvan het slot ontbreekt, uit dezelfde tijd: de minnaar wiens beminde «op eene kamer woont in een genevelhuys», waar zij «gelegen is van eenen jongen soon», vraagt aan zijn zwager bij haar ten beste te spreken: «voorders ... bidde ik ul. oock met de alderdiepste ootmoedigheyd van aen mijne Beminde mijne hertelijcke groetenisse te doen, ende aen haer te seggen dat ik haer vergiffenisse vrage van alle hetgene ik haer van mijn gansch leven hebbe misdaen, ende dat ik nu met haer sal leven gelijk eenen engel ende dat ik haer sal geven alle soorten van contentement, want ik en doen niet als nacht ende dagh op haer pijsen, want ik hebbe voorleden nacht niet gedaen als weenen, waervan ik mij desen dagh soo ontstelt hebbe bevonden gelijk eenen mensch die berooft was van sijn verstand», enz.

L.D.

Brabantse woorden

Een van diegenen die zich, sedert het bestaan van deze rubriek, met gezag en toewijding voor de *Brabantse woorden* heeft geïnteresseerd, is Ir. Paul Lindemans.

Wij zullen later de gelegenheid hebben de geschiedenis van het ontstaan en de ontwikkeling van deze bijdragen tot de Brabantse woordenschat te kunnen meedelen en daarbij tevens te wijzen op de onbaatzuchtige hulp van ieder medewerker, maar speciaal op de rijke ervaring en de buitengewone hulpvaardigheid van de Gehuldigde. Ik ben ervan overtuigd, dat allen de stukjes die volgen graag opdragen aan Hem die steeds ten dienste staat van de gemeenschap - en, naar wij hopen, nog voor vele jaren.

L.D.

387. BOEKENTAS

- De boekentas of de ransel heet te Evere: *kalpin*, - P.C.
- Te Zaventem maakt men het verschil tussen de *ransel* (op de rug) en de *karbas* of de *calepin*.
- Ook Brussel, Lennik en Dworp zeggen: *calepin*, - J.V.
- Rode, Ruisbroek en Lennik gebruiken *kabas*, - J.V. - De hr. J. Vr. voegt hieraan toe: de *kabas* wordt in de hand gedragen, de *carnassière* op de rug (Lennik).
- De hr. C.T. vermeldt voor Alseberg: «Toen ik jong was heette de boekentas alleen *kabas*. Nu is dat een *serviët*, een *tas* of *boekentas*, - onder invloed van de school».
- Te Steenhuffel zegt men *boekentes* (zoals bv. in tasjeskruid, bursa pastoris: *teskenskruid*), maar meest *boekentas*, - J.W.
- Te Moorsel, bij Aalst, zegt men *schoolkabas*.
- Te Elingen bestaat de afwisseling een *kabas* en een *karnassieer*. Hij gaat met zijn *kabas* naar 't school, - E.E.
- De hr. R.B. getuigt voor Herne: «Toen ik nog heel wat jonger was, heb ik een ransel te Herne *karnassière* horen noemen. Verouderd?»
- Te Bever en te St.-Pieters-Kapelle steken de leerlingen hun boeken en eventueel hun eten en drinken in een *karnasseere* (uitgesproken met de beruchte lange «gemengde» *ee*). Gewoonlijk hangt die *karnasseere* op de rug, aan een lederen riem die over schouders en borst passeert, - L.M.
- Hoeilaart kent *kabas* naast *malet*.
- *Kabas* en *schoolkabas* wisselen af te Testelt, - A.W.
- Aarschot heeft *kabas*, - A.v.H.; Diest, - L.B. en Tisselt,

- Te Rotselaar staat *kabas* of *schoolkabas* tegenover *ne ransel* (op de rug), - G.L.V.
- Duffel heeft *kazak*, - F.Si.; Willebroek *ne kabas*, - G.S.
- Andere vriendelijk meegedeelde gegevens zijn: een *farde* te Temse en een *malet* te Zwartberg.

Bij deze woorden zit veel vreemd goed! In dit kort overzicht zullen wij nochtans geen conclusies trekken inzake de verfransing van het onderwijs; men denke echter ook aan andere schoolse woorden zoals: ne crayon, ne porte-plume, een reglet, een touche, ne cahier, enz.

Een *kabas* is het mfra. *calabasse*, «grosse courge, séchée et vidée, servant de récipient», nl. de schaal van de kalebas-vrucht of pompoen, die als recipiënt kon dienen.

Kalebas werd daarna ook gebruikt voor andere vruchten, bv. voor pruimen of peren én ook ter aanduiding van andere recipiënten: zo kreeg het dan o.m. de betekenis «mand». De overgang van «mand» tot «tas, boekentas» ligt voor de hand.

Kalebas is eigenlijk oorspronkelijk Spaans; uit deze taal werd het woord overgenomen in het Frans en uit de Franse vormen stammen het ndl. *kalebas* en het Eng. *calabash*.

Het woord *calepin* gaat terug op een familienaam, nl. op Ambrosio Calepino, een auteur wiens eerste uitgave van een woordenboek (Reggio, 1502) zo een succes werd dat het steeds maar herdrukt, nagevolgd en bewerkt werd. Calepinus is dan in deze herdrukken niet meer uitsluitend Latijn, maar ook Hebreuws, Grieks, Frans, Italiaans, Duits en Engels. «Zelfs de schrijvers in de volkstaal hadden steeds hun Calepinus bij de hand en putten er gretig uit voor alles wat betrekking had op mythologie en klassieke aardrijkskunde», L. Bakelants en L. De Man, in ESB 43 (1960), blz. 115.

Naast «notaboekje, agenda» betekent *calepin* in het Belgisch-Frans: «tas, boekentas».

Carnassière is Frans uit de 18e e., dat oorspronkelijk: weitas of jagerstas betekende (zie E. Gamillscheg, Et. Wtb. der fr. Spr., blz. 188); *mallette* (13e e.) is een verkleinwoord van *malle* (12e e.), dat zelf ontstaan is uit een Germaans woord *malha*. Het Mnl. Wdb. vertaalt *male* door: «reiszak, reistas, valies, lederen koffer» en Van Dale vermeldt bij *maal* dezelfde betekenissen. Men vergelijk nog het Engels *mail*. In het Westvlaams (zie Loquela, blz. 310) wordt de samenstelling *malettezak geciteerd*; dit is (was?): een «onderzak, die noch in 't kleed, noch in den rok genaaid en is, maar die met een snoer om de leen vast en onder de kleeren hangt». - Dit laatste is wel de *maal*, in ESB 36 (1953), blz. 209, geciteerd door Dr. J.W. (Steenhuffel).

Het Fra. *serviette*, mnl. *servette*, ndl. *servet*, is een woord dat bij het begrip «tafellinnen» hoort. *Servet* werd echter ook gebruikt om een bepaalde waar in te pakken, bv. eten. Men denke maar bv. aan de moderne mijnwerker die naar zijn werk komt, met eten dat gerold is in een (donkere, geruite) handdoek. Uit de idee «doek om in te pakken» ontwikkelde zich dan de toepassing met toile cirée en leder.

Het woord *farde* legde min of meer dezelfde weg af. Het oudfra. *farde* (12e en 13e e.) betekende zoveel als: «le contenu

du tablier lié», een hoeveelheid hooi bv. die men in een voorschoot of doek gebonden, op het hoofd kon dragen. Zie de geschiedenis van het woord bij Wartburg, Fra. Et. Wtb. 3, 418, waar tevens de betekenissen vermeld worden: «l'iasse de papiers» en «besace, dans laquelle les journaliers portent leurs provisions de bouche».

388. SLAPPE KOFFIE

— De idee wordt te Brussel uitgedrukt door *pitscheskafei* of *flotscheskafei*, - J.V.; te Evere door *slappe lut*, - P.C.; te Dworp door *pirrewit*, *pis* of *kleitskafei*, te Rode door *tee*, *kleitskafei*, te Ruisbroek en Lennik door *pisjewit*, - J.V.; te Alsemberg door *Jodezweet*, *ge kunt er dweizendei zeng*, - C.T.; te Lennik drinkt men daarenboven «flauwe koffie», - J.Vr. en *flaven drasch*, - J.V.

— Te Steenhuffel zegt men *zjak*, soms is het *pissewit*. Iemand die veel water in de *kaffeebeuze* giet, is bezig *mee deuzjakken*, J.W.

— Te Moorsel bij Aalst spreekt men van *merrezieëk*.

— *Deelek* (= doorlek), *loes* of *loe* wordt gezegd te Rotselaar, - G.L.V.

— Te Diest gebruikt men *slores* of *deurbroussel*, L.B.; te Aarschot *flauwe pis*, *koeipis*, *piswater*, - A.v.H.

— *Deurgebeuse* koffie is te Testelt koffie die een tweede maal door de koffiebeurs wordt gegoten; daarnaast zegt men *slappe koffie*, *kloekkepis* of *kaffe waar ge de gazet kunt door lezen*, A.W.

— Te Tisselt hoort men zeggen *spetteleir* of 't *es precies kloekkepis*, - K.D.; ook te Willebroek is *slappe koffie* of *slap bier*: *kloekkepis*, - G.S.; Duffel kent *pisseloer*, *pisselo* of *afwaswater*, - F.Si.

— Te Bever en St.-Pieters-Kapelle is afwisseling: men drinkt er *goorewooter*, *timstwooter* of *kezewoa*; *de kaffee* (kan ook) *zu flauw* (zijn) *da ge'r kunjt deur zien*, - L.M.

Bepaalde woorden of uitdrukkingen zijn zeer duidelijk! *Pis* en dgl. worden veel gebruikt: *pissewit*, *pisjewit*, *flauwe pis*, *koeipis*, *piswater*, *kloekkepis*, *pisseloer*, *kaffeepis* en *merrezieëk* getuigen ervoor. Met *kloekkepis* is te vergelijken 't *es pesse van den one* (= van de haan), een uitdrukking uit Diksmuide. Is *pisseloer* het ndl. *pisluier*, d.i. een *pislap*? - *Pierewiet*, een nabootsing van het vogelgeluid of een vervorming van het fra. *pirouette*, bestaat in veel uitdrukkingen ter aanduiding van «iets luchtigs», WNT 12, 1571. Ontstond hieruit de betekenis van «iets lichts, bepaaldelijk de lichte koffie»? - *Pissewit* is klanknabootsing of de contaminatie van *pierewiet* en *pis*.

Hetzelfde beeld kent men ook in het Rijnlands; hier bestaan voor het begrip «slappe koffie» de woorden: *Piss*, *Pissgalopp*, *Pisswater*, *Pisewitt*, *Pissemisch*.

Slorus of *slidder* werd door Tuerlinckx in het Hagelands

genoteerd voor «dunne kost» en «dunne, weinig krachtige spijs of drank»; hiernaast bestaat weer het Rijnlands *Schlüres* «fader, schlapper Kaffee», een woord dat afgeleid wordt uit het ndl. *sleur*. Bij de stam van *sleuren* horen ook het bijv. nw. *sloor* in de bet. slap, verflenst (van bloemen) en het wkw. *sloren*, d.i. verflensen, slap worden.

Zjak, uit *zjakke* (*djakke*), een tussenwerpsel, dat eigenlijk een klanknabootsing is van het vocht dat uitgegoten wordt, gaf aanleiding tot een wkw. *zjakken*, *djakken*: gieten (zie A. Joos, Waasch Id., blz. 176). *Zjap* is een zelfstandig nw., met onbekende oorsprong. De overeenkomst met het gewestelijk Deens *sjappe* = drinken, zal wel toevallig zijn. Zie hierover het WNT 14, 1396 waar de bet. van *zjap* luidt: sterke drank, jenever; de aldaar vermelde citaten zijn uit de 17e en 18e e. en wijzen naar N.-Nederland.

Inzoverre onze citaten met *zjap* toch geen vervormingen zijn uit *zjak*, gaat het om het z.nw.: sap.

Naast *zjap* bestaat ook *zjop*, *zjoep*, verklaard als klanknabootsing van een drank die in de mond terecht komt; vandaar de bet.: drank, zie Tuerlinckx, Hagelandsch Id., blz. 747. Men vgl. *sjappen* in ESB 35 (1952), blz. 394.

Lut heeft ook wat te maken met: drinken. *Lut* en *lутten* zijn bij Van Dale vermeld met de bet.: zuigdot en zuigen, drinken. Een *bierlut* en een *koffielut* zijn de spotnamen voor diegenen die graag bier of koffie drinken.

Met *kezewoa* werd natuurlijk de kaaswei of kaaswater bedoeld.

In *goorwooter* is *goor* wel het bijv. nw. dat bet.: niet fris, onrein. Men sprak van *goor spek* (= ranzig), van *gore wijn* (= verzuurd), van *gore melk* (= gekarrelt, zuur).

Jodezweet voor «slappe koffie» is bekend van Brabant tot Zwitserland. Het Schweizerisches Idiotikon citeert naast *Judenschweiss* (= verächtlich für schlechten Kaffee) zelfs *Chinesenschweiss*, een spottende benaming voor tee.

Het Schwäbisches Wörterbuch vermeldt *Judenhäbin* en *Judensuppe*, steeds in dezelfde betekenis.

Bij *spetteleir* zou men kunnen denken aan *spartelen*, dat bestaat in de betekenis: spattend of opbruisend koken, zie WNT 14, 2611. Koffie die door nalatigheid aan het koken was geraakt, en vandaar: slechte koffie? In *kleitskaffe* zit het z.nw. *klits*, dat Tuerlinckx voor het Hagelands optekende met de bet.: dun bier, dunne koffie.

Het geval is echter niet zo eenvoudig: *klits* betekent inderdaad nog wat anders, bv: zweep (en ook Lat. penis); *zjak* en *pitsche* hebben beide de bet.: zweep; *pitsche* en *fluit* zijn synoniemen: o.a. penis; het Bargoens *fluiten* is: urinaire.

Fluitjeskoffie, (*-melk*, *-bier*), *pitschekoffie*, *zjak* en *klitskoffie* brengen ons per slot van rekening, langs omwegen die wij niet zullen bewandelen, tot de sfeer van *pizewit* en dᶓl.

- Fr. MAES, *Kortenberg, zijn Abdij, zijn oude woningen*, 50 fr., voor de leden 35 fr.
 Fr. MAES, *Oude woningen te Zaventem*, 40 fr., voor de leden 30 fr.
 Fr. MAES, *Omheen de Kerk van Tervuren*, 40 fr., voor de leden 30 fr.
 J. VAN DER VELPEN, *Hoegaarden en zijn Gehuchten*, 40 fr., voor de leden 30 fr.
 G. RENSON, *De Belegering van Halle in 1580*, 20 fr.

IV. Iconografie van Vlaams-Brabant, door A. VERBOUWE.

1. *Kanton Aarschot* (uitverkocht). — 2. *Kanton Diest* (uitverkocht). — 3. *Kanton Assche*, 72 bl., ill., 75 fr. (voor de leden: 50 fr.) — 4. *Kanton Wolvertem*, 92 bl., ill., 90 fr. (voor de leden: 60 fr.). — 5. *Kanton Tienen*, 53 bl., ill., 75 fr. (voor de leden: 50 fr.); — 6. *Kanton Vlevoorde*, 136 bl., ill., 135 fr. (voor de leden: 90 fr.). — 7. *Kanton Zoutleeuw*, 37 bl., ill., 60 fr. (voor de leden: 40 fr.). — 8. *Kanton St-Kwintens-Lennik*, 52 bl., ill., 75 fr. (voor de leden: 50 fr.).

- W. VAN DEN STEENE, *Iconografie van het Belgisch Parlementsgebouw*, ill., 60 fr., voor de leden 40 fr.

V. Toponymie van Vlaams-Brabant.

De volgende werken zijn te bestellen op het Instituut voor Vl. Naamkunde, E. van Evenstraat 10a, Leuven (postrekening nr. 162.831, H. J. van de Wijer, Leuven):

- J. LINDEMANS, *Westbrabantse plaatsnamen: Baaidegem, Beersel, Beert, Beigem, Bekkerzeel, Drogenbosch, Bellingen, Eogaarden, Borchtlomberk, als deelje*: 35 fr.
 J. LINDEMANS en C. THEYS, *Toponymie van Dworp*, 80 fr.
 J. LINDEMANS, *Toponymie van Asse*: 150 fr.
 Ed. DEWOLFS, *Top. van Tienen*: 60 fr.
 J. LINDEMANS, *De Frankische Kolonisatie in Brabant*: 50 fr.
 J. LINDEMANS, *Een Saksische vesting in Brabant*: 20 fr.

VI. Brabantse Anthroponymie.

- J. LINDEMANS, *Brabantse persoonsnamen in de XIIIe en XIVe eeuw*, 60 fr. — Te bestellen, mits betaling van het bedrag, op het Instituut voor Vl. Naamkunde (p. rek. nr. 162.831, H. J. van de Wijer, Leuven).

VII. Brabantse Heraldiek.

- J. MELKENBEECK, *De Gemeentewapens van Vlaamsch-Brabant*, 48 bl. ill. (1947), 60 fr. (voor de leden: 40 fr.).

VIII. Oude Brabantse Geslachten.

(De met * aangeduide deeltjes zijn uitverkocht)

1. *Pipenpoy*, 6 fr. — *2. *van Overstraeten*. — *3. *Wambacq.* — *4. *Goossens*. — *5. *van Ginderachter*. — *6. *Coveas*. — *7. *de Riddere*. — *8. *Meerte*. — *9. *Pasteels*, 5 fr. — *10. *van der Hasselt*. — *11. *De Keyser*. — *12. *Van Bever*. — 13. *van den Heuwel*, 5 fr. — *14. *Stroobant*. — 15. *van Mulders* en 16. *'t Sas*, samen 15 fr. — *17. *De Smedt*. — *18. *van Ophem*. — 19. *de Hertoghe*, 10 fr. — 20. *Rogghe*, 5 fr. — *21. *Vervoertbrugghen*, 15 fr. — 22. *Van den Nieuwenhove*, 20 fr. — 23. *de Kempener*, 20 fr. — 24. *Stuckens*, 20 fr. — 25. *Lindemans*, 40 fr. — 26. *De Smeth*, 40 fr. — 27. *Van Nuffel*, 40 fr. — 28. *Van Lierde*, 20 fr. — 29. *Van Wavenbergh*, 30 fr. — 30. *De Boeck*, 30 fr. — 31. *van der Meeren*, 40 fr. — 32. *Van der Elst* en 33. *Walckiers*, samen 40 fr. — 34. *Evenepoel*, 30 fr. — 35. *Stallaert*, 30 fr. — 36. *van den Bossche*, 40 fr. — 37. en 38. *van Marselaer en De Rijke*, samen 40 fr. — 39. *Paridaens*, 30 fr.
 Jan LINDEMANS, *Van Meiseniersbloed*, 252 bl., 270 fr.; — voor de leden, 180 fr.
 A. MALCORPS, *Duizend Van Beethovens*, 110 fr.; — voor de leden, 80 fr.

IX. Folklore en Varia.

- ALBUM DR JAN LINDEMANS, Ingen. 300 fr.; geb., 375 fr.; voor de leden resp. 200 en 250 fr.
 Henri PAUWELS, *De Vlaamsch-Brabander*, 20 fr.
 Jan LINDEMANS, *O. L. Vr. in 't Hammeken (Zemst)*, 20 fr.
 Pieter CNOPS, *Mariaverering te Evere*, 30 fr.
 A. VAN HAGELAND, *Folkloristische Mengelingen uit het Hageland*, 20 fr.

Pas als afzonderlijk boek verschenen

J. VAN DER VELPEN

DE GESCHIEDENIS VAN HOEGAARDEN

Prijs: 120 F (voor de leden: 100 F)

Verschijnt kortelings:

DE GESCHIEDENIS VAN ALSEMBERG

door C. THEYS

Intekeningsprijs: 250 F.

INHOUD VAN DEZE AFLEVERING

L. DE MAN, Hulde aan Ir. Paul Lindemans	166-168
— , Leven en werk van Ir. Paul Lindemans	169-181
E. VAN DEN BROECK, Drie wegen brachten ons voorbij Lindemans	182-190
R. BILLIET, Enkele aardrijkskundige, historische en toponymische wetenswaardigheden over de gemeente Herne	191-202
P. CNOOPS, Het witloof te Evere	203-211
L. DE MAN, Uit het archief van onze «Brabantse woorden»: vokak	212-218
E. EYLENBOSCH, Is de landrol inderdaad een jong werktuig?	219-223
H. HERDIES, De papiermolen te Vorst Brussel, zijn voorgaande korenmolen, en enkele voormalige toestanden van de papiernijverheid in Brabant	224-236
S. JENA, Oude uithangborden te Neerijse	237-238
P. LEYNEN, Rentmeester in troebele tijden	239-240
R. MORREN, Hakendover. Een dorp verloor zijn landelijk karakter	241-250
J. PHILIPPEN, Bestaat er een authentiek portret van Sint-Jan-Berchmans?	251-261
C. THEYS, Oude verdedigingsmiddelen en toevluchts-oorden tussen Zenne en Zoniën	262-271
A. VAN HAGELAND, Hendrik Conscience over oorlog en krijgsdienst	272-279
J. MELKENBEECK, Emblemen van de landbouw en het bedrijfsleven in de heraldiek	280-292
J. VRANCKEN, Brusselse vondelingen te St.-Kwintens-Lennik	293-295
K. DE DECKER, Het bierverbruik te Tisself	296-300
<i>Brabantse woorden</i>	301-304
L.D., Een kontrakt «vander loetender hosen oft canale»	218
L.D., Een inventaris van «haeflike goeden»	223
C.T., Een driepikkel van 37 pond	238
L.D., Verboden te zwemmen	240
L.D., Verboden kinderspielen	250
L.D., Jonge en oude ganzen	279
L.D., Mechelen moet eraan geloven!	295
L.D., Goede raad?	295
L.D., «Die conste der pennen»	295
L.D., Brieven die nooit aankwamen	300